T.C.

Marmara Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı

LİSELER İÇİN ERGEN İRADE ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ VE PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Nesrullah OKAN

(Yüksek Lisans Tezi)

İSTANBUL, 2016

T.C.

Marmara Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı

LİSELER İÇİN ERGEN İRADE ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ VE PSİKOMETRİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

Nesrullah OKAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Yard. Doç. Dr. Osman SEZGİN

İSTANBUL, 2016

ONAY

Nesrullah OKAN tarafından hazırlanan "Liseler İçin Ergen İrade Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerin İncelenmesi" başlıklı bu çalışma 16 Ağustos 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmzalar

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Osman SEZGİN .....

JÜRİ ÜYESİ : Prof. Dr. M. Cihangir DOĞAN .....

JÜRİ ÜYESİ : Doç. Dr. Ayşin SATAN .....

ÖZGEÇMİŞ

Lise	Tatvan Anadolu Lisesi
Lisans	Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Deneyim	Aksaray Üniversitesi Adına Almanya'da iki yıl çalışma, Milli Eğitim Bakanlığında 2 yıl Öğretmenlik

İLETİŞİM BİLGİLERİ

E- Posta: nesrullah.okan@marmara.edu.tr

ÖNSÖZ

İnsan sahip olduğu iradesi vasıtasıyla gerek kendisine, gerek çevresine, gerek içinde yaşadığı topluma ve gerekse insanlığa karşı sorumluluk noktasında bir bilinç geliştirebilir. Bu denli önemli bir mevzu olan irade ile alakalı bir çalışma yapmak ve bir nebze olsun iradeyi tanıtma fırsatı bulmak hiç şüphesiz çok kıymetlidir. Bu yüzden böyle bir konuda çalışmama vesile olan, yeni fikirler edinmem noktasında yönlendiren, hiçbir desteğini benden esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Osman SEZGİN Hocama müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Sayın danışmanım vasıtasıyla ölçek geliştirme aşamalarında bana desteklerini sunan hocalarımız Prof. Dr. Şener BÜYÜKÖZTÜRK ve Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'ye ayrıca teşekkür etmeyi borç bilirim ve teşekkürlerimi sunarım. Aklıma ölçek geliştirme ile ilgili sorular takıldığında güler yüzle yardımıma koşan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa OTRAR Hoca'ya da ayrıca teşekkür ederim. Aynı şekilde akademik hayata adım attığım ilk günden beri sabırla bana her konuyu anlatan ve öğrenmeme vesile olan değerli meslektaşım Halim GÜNER'e müteşekkirim.

Ayrıca irade konusunu çalışırken fikirleri ve tartışmalarıyla bana destek olan; ilk öğretmenim ve sabırla beni eğiten ilk eğitmenim değerli babam Molla Mehmet Vasıf OKAN'a saygılarımla beraber teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ergenlere yönelik bir irade ölçeği geliştirmek ve güvenirlik ve geçerlik özelliklerini incelemektir. Bu ölçeği geliştirmenin ana nedeni ise Psikoloji bilimi alan yazınında böyle bir ölçeğe ihtiyaç duyulmasıdır. Bu bağlamda ölçek geliştirme çalışmalarına başlanılmıştır. Öncelikle konu ile alakalı literatür taranmıştır. İlgili literatür taramasından sonra bir grup lise öğrencisine irade ile ilgili bir kompozisyon yazdırılmış ve alan yazın ile birlikte onların fikirleri de dikkate alınarak 134 maddelik bir taslak ortaya çıkartılmıştır. Ortaya çıkan bu taslak uzmanlara gönderilmiş ve belirlenen zaman diliminde 12 uzmanın görüşleri doğrultusunda 69 maddelik bir ölçek öğrencilere uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Daha sonra ölçek 2015-2016 eğitim öğretim yılı içerisinde İstanbul İl sınırları içerisinde öğrenim gören lise öğrencilerine uygulanmıştır. Öğrencilerden elde edilen bu veriler SPSS 22 paket programına kodlanarak faktör analizi çalışmalarına geçilmiştir. Bu toplanan veriler ışığında yapılan Açımlayıcı Faktör Analizinde iki faktörlü bir ölçek yapısı ortaya çıkmıştır. Bu iki faktör toplam varyansın %57,29'ini açıklamış ve sonuçta 40 maddelik bir ölçek ortaya çıkmıştır. Yapılan güvenirlik çalışmalarında ölçeğin Cronbach alfa içtutarlık güvenirlik katsayıları tüm ölçek için = .976,, bilişsel alt ölçeği için .954 ve yaşantısal alt ölçeği için .965 olarak bulunmuştur. Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizleri sonuçlarında da madde yükleri ve ölçek uyum değerleri yeterli düzeylerde çıkmıştır. Bütün bu analizler sonucunda elde edilen bulgular ölçeğin hem geçerlik hem de güvenirlik açısından yeterli bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İrade, Hürriyet, Ölçek, Ergen

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a voluntarism scale for adolescents and to investigate its validity and reliability properties. The basic reason of developing this scale is the need for such a scale in the Psychology literature. In this regard, the development process of the scale has started. Firstly, the literature has been reviewed. After this literature review, a group of high-school students were asked to write essays about willpower and a draft consisting of 134 items has been formed based on the literature and students' opinions. This draft has been sent to specialists; and a scale consists of 69 items has been prepared to apply to students in a pre-determinated episode based on the these 12 specialists. This scale has been applied to high school students study in Istanbul, on 2015-2016 academic year. The data has been obtained from these students has been coded to SPSS 22 package software and then factor analysis has been done. According to the Exploratory Factor Analysis, a scale structure with two dimensions has emerged. These two dimensions have explained 57,291 % of the total variance and a scale consisting of 40 items emerged in the final form. According to the reliability analysis based on internal consistency reliability; Cronbach alpha internal consistency coefficients was found as.976 for the total scale; .954 for the cognitive subscale; and .965 for the Experiental subscale. According to the Confirmatory Factor Analysis results has shown that model fit indices and item loadings for the scale were all in adequate levels. The results of the analyses in the present study reveals that the scale has adequate levels in terms of validity and reliability.

Key Words: Willpower,Volition, Independence- Freedom, Scale, Adolescent

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ ..... **İİİ**

ÖNSÖZ ..... **V**

ÖZ ..... **Vİ**

ABSTRACT ..... **Vİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **Xİİİ**

TABLOLAR ..... **XİV**

BÖLÜM I **1**

GİRİŞ **1**

1.1. Problem Durumu **1**

1.2. Amaç **7**

1.3. Önem **7**

1.4. Sayıltılar **8**

1.5. Sınırlılıklar **8**

1.6. Tanımlar **8**

II. BÖLÜM **10**

İRADE İLE İLGİLİ LİTERATÜR **10**

2.1. İrade İle İlintili Kavramlar **10**

2.1.1. Yaratmak- Halk Etmek- Emir **10**

2.1.2. İstemek **11**

2.1.3. Hüküm **12**

2.1.4. Eylem **12**

2.1.5. Alışkanlıklar **13**

2.1.6. Algılama **14**

2.1.7. Düşünebilme **16**

2.1.8. Davranış **16**

2.1.9. Güdü (Motivasyon) **17**

2.1.10. Dikkat **19**

2.1.11. Zekâ **20**

2.2. İRADE VE BİLEŞENLERİ **21**

2.2.1. Hareket **21**

2.2.2. Seçme **23**

2.2.3. Karar Verme **24**

2.2.4. Niyet **27**

2.2.5. Hürriyet **28**

2.2.6. Sorumluluk (Mesuliyet) **31**

2.2.7. İnat **34**

2.2.8. Kesb **36**

2.3. İRADE 'NİN TOPLUMSAL HAYATA BAKAN YÖNLERİ **37**

2.3.1. İrade ve Ahlaki Boyut **37**

2.3.2. İrade ve İnançsal Boyut **42**

2.3.3. İrade ve Hukuk 43

2.4. BAZI PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR AÇISINDAN İRADE 44

2.4.1. Psikanalitik Yaklaşım Açısından İrade 45

2.4.2. Varoluşçuluk Yaklaşım Açısından İrade 46

2.4.3. Davranışçı Yaklaşım Açısından İrade 48

2.5. ERGENLİK DÖNEMİNİN İNCELENMESİ 49

2.5.1. Gelişim Açısından İnsan 49

2.5.1.1. Psikoseksüel Kuram: 49

2.5.1.2. Bilişsel Gelişim Dönemleri 50

2.5.1.3. Erikson'un Psiko Sosyal Gelişim Kuramı 50

2.5.1.4. Ergenlik Dönemi Bağlamında İrade 51

BÖLÜM III 55

YÖNTEM 55

3. 1. Araştırmanın Modeli 55

3. 2. Evren Ve Örneklem 55

3.3. Veri Toplama Araçları 57

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu 57

3.3.2. Melbourne Karar Verme Ölçeği 58

3.3.3. Ergenler İçin İrade Ölçeği 58

3.3.3.1. Konu İle İlgili Literatürün Gözden Geçirilmesi 60

3.3.3.2. İçerik Analizi 60

3.3.3.3. Madde Havuzunun Meydana Getirilmesi 60

3.3.3.4. Maddelerin Uzman Görüşüne Sunulması 60

3.3.3.5. Kapsam geçerlik oranı ve indeksinin hesaplanması 60

3.3.3.6. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddelerin revize edilmesi.....62
3.3.3.7. Pilot uygulamanın yapılması.....62
3.3.3.8. Geçerlik Güvenirlik Çalışmalarının Yapılması 62

3.3.3.9. Alanda uygulama.....63

3.4. Verilerin Toplanması 64

3.5. Verilerin Çözümlenmesi.....64

3. 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilere İlişkin Demografik Özellikler 64
3.6.1. Cinsiyet 64
3. 6. 2. Okunan Sınıf.....65
3. 6. 3. Okul Türü.....65
3. 6. 4. Sosyo Ekonomik Durum.....66

BÖLÜM IV.....67

BULGULAR 67

4.1. Ergenler İçin ‘‘Ergen İrade Ölçeği’’nin Geliştirilmesi İle Alakalı Bulgular.....67
4.1.1. Geçerlik Analizlerine Ait Bulgular.....67
4.1.2. Güvenirlik Analizleri ile İlgili Bulgular 77
4.1.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi 82
4.1.2.4. İrade Ölçeği Ve Karar Verme Ölçeği Korelasyonu.....84

BÖLÜM V. 86

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....86

5.1. Sonuçlar.....86

5.1.1. Araştırmaya Katılanlara Ait Bulgular 86

5.1.2. Ergenler İçin Geliştirilen “Ergen İrade Ölçeği” ne İlişkin Bulgular.....87

5.2. Tartışma 89

5.3. Öneriler 90
5.3.1. Araştırmacıya Yönelik Öneriler 90
5.3.2. Uygulamacıya Yönelik Öneriler 91

KAYNAKÇA 93

EKLER 103

ERGEN İRADE ÖLÇEĞİ (ÖRNEK MADDELER) 103

KARAR VERME ÖLÇEĞİ 104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. İnsanda Algılama Zinciri……...…….14

Şekil 2.2. Güdünün Aşamaları……17

Şekil 2.3. İnsan Beyninde Dikkat Süreci..……..18

Şekil 2.4. Karar verme süreci ve aşamaları……25

Şekil 2.5. Hürriyet ve Çeşitleri……..29

Şekil 2.6. Sorumluluk Öğeleri……..31

Şekil 2.7. İnat ve ilişkili olduğu durumlar…….34

Şekil 2.8. İndeterministler ve İddiaları Şekli…….37

Şekil 2.9. Deterministlerin Ahlakın İradi Olmadığına Dair Sundukları Kanıtlar…….38

Şekil 2.10. Evrensel Ahlakla İlgili Kavram Haritası……39

Şekil 2.11. Ergenlik Dönemi Gelişim Boyutları……..51

Şekil 3.1. Ölçek Geliştirme Aşamaları……59

Şekil. 4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Şekil Gösterimi……..83

TABLOLAR

Tablo 3.1.Araştırma Evrenini Oluşturan İstanbul İlindeki Toplam Ortaöğretim Öğrenci Sayıları……56
Tablo 3.2. α=.05 Anlamlılık Düzeyinde KGO'ları için Minimum Değerler…….62
Tablo 3.3. Öğretmenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımları……..65
Tablo 3.4. Araştırmaya Katılanların Okudukları Sınıflar…….65
Tablo 3.5. Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Dağılımları……66
Tablo 3.6. Öğrencilerin Sosyoekonomik Durumlarına Göre Dağılımı…….66
Tablo 4.1. KMO and Bartlett's Testi Değerleri…….69
Tablo 4.2. Açıklanan Toplam Varyans Miktarları……70
Tablo 4.3. Faktör Analizi Neticesinde Dönüştürülmüş Bileşenler Matrixi……..73
Tablo 4.4. KMO ve Bartlett's Testi Değerleri……..74
Tablo 4.5. Açıklanan Toplam Varyans Miktarları……75
Tablo 4.6. Faktör Analizi Sonucunda Belirlenen Alt Boyutlar ve Bu Boyutlardan Yük Alan Maddeler…….78
Tablo 4.7. Faktör Analizi Sonucunda Belirlenen Alt Boyutlar ve Bu Boyutlara Ait Güvenirlik Katsayıları……..79
Tablo 4.8. Ölçek Alt Boyut ve Toplam Puanlarının Ayırt Ediciliklerini Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları…….80
Çizelge 4.9. Madde Toplam (Item-Total) ve Madde Kalan (Item-Reminder) Korelasyon Sonuçları……81

Tablo 4.10. Faktörler Arası İlişkileri Belirlemek için Yapılan Pearson Çarpım Moment Korelâsyon Analizi Sonuçları……83

Tablo. 4.11. Standart Uyum İyilik Ölçütleriyle Araştırma Verilerinin Kıyaslanması……..……..84

Tablo. 4.12. İrade Ölçeği ve Karar Verme Ölçeğinin Pearson Korelasyonu Sonuçları……...86

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

İnsan özgür irade sahibi bir varlık mıdır? Bunun sınırlılıkları var mıdır, varsa nereye kadardır? Bu tarz sorular ve bu sorular için aranılan cevaplar tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. İnsan tarih sahnesine çıktığından beri sürekli bir araştırma ve sorgulama içinde olmuştur. Sürekli olarak çeşitli kavramları anlamak ve açıklamak önemli bir amaç ve hedef haline gelmiştir. İşte o kavramlardan çok önemli bir tanesi de iradedir. Peki, gerçekte irade nedir ve nasıl tanımlanır? Bu konuda sağlanmış bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla irade hakkında fikir iddia edenlerin dünya görüşleri, kültürel yapıları ve dini inanışları gibi bir sürü nedenden dolayı derin ayrılıklardan bahsetmek mümkündür. Aynı şekilde irade, İlahi bir kudreti kabul etme ya da etmeme gibi inanışlara göre de farklı anlamlar kazanır. İrade ile ilgili bu kadar tartışma ve arayışın nedeninin temelinde Paragment(1997)'nin ifadesiyle ''bir anlam arayışı'' yatmaktadır. İnsanın aklını ve düşünce yapısını en çok kurcalayan temel durum olan anlam arayışı din ve inanç sistemleriyle paralel şekilde bir gelişim göstermiştir denilebilir (Ok, 2007).

Türlü davranışlar sergileme kapasitesine sahip olan insanın yapısı çok sayıda değişkenden etkilenmektedir. Bunlar bedensel, devinimsel, biyolojik, sosyal ve kültürel gibi etkilerdir. İnsan; *Toplum halinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı* (TDK, 2016). Yaratılış gereği insan diğer canlılardan üstün vasıflara sahiptir. Bu durum insana çeşitli sorumlulukları da yüklemektedir. Akgüç'e (2008) göre, insanın sorumluluğu iradesine dayalıdır. Dolayısıyla insanı sadece zekâsıyla ele almak insanı eksik tanımlamaktır. İnsan aslında iradesiyle farklıdır. Zira belli seviyelerde zekâ hayvanlarda da bulunur (Özen Y, 2013). O halde denilebilir ki Dünya'da mevcut olan bütün canlılar içinde en ekmeli olan insanı diğer canlılardan ayıran aslında onun irade sahibi olmasıdır. Bu konuda "Bizim özgür irademiz var mı" adlı bir çalışma yapan Libet (1999) bunu deneysel ve nörolojik

yönden ispat etmeye çalıştığı eserinde şöyle bir ifade kullanmaktadır: Her ne kadar beyin kontrollerinde özgür iradeyi maddi olarak gösteremesek te bu özgür irade olmadığı anlamına gelmiyor. Başgil (2009) iradeyi sadece diğer canlılardan bir farklılık olarak değil, aynı şekilde insanları birbirinden farklı kılan ruhsal güç olarak görmektedir. TDK(2016) tarafından; "*Bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü ya da istenci"* olarak tanımlanan irade değişik anlamlar da barındırmaktadır. Türkçede istemek/talep etmek, arzulamak, niyetinde olmak, hedeflemek, kastetmek, tasarlamak gibi tabirler ile karşılaşmak ta mümkündür (Memiş, 2010). Dökmen (2000) iradeyi, seçme ve karar verme ve bu seçimleri harekete ve fiiliyata dönüştürmek olarak tanımlar. O halde insan davranışlarını kontrol eden güç iradedir denilebilir. Kişinin yapmak istediklerini seçmede kendi arzu ve isteklerinin ya da yönelimlerinin neticesinde karara varma kuvveti olan iradeyi, insan doğuştan kazanmamış, aksine sonradan çevre ile girilen etkileşim sonucunda kazanmıştır (Özen, 2011). Ören'e (2006) göre, farklı seçenekler arasında kalan insanın, birini seçme savaş ve gayretidir irade. Yine Bolay (2013) iradeyi; *"Eyleme ilişkin ruhsal güçlerin tamamı, yapabilme gücü. Özgürlüğü ihtiva eden istek. Tasavvurlar ve fikirleri üzerinde düşünerek onları gerçekleştirme kararlılığı. Çeşitli şartlar altında gerçekleştirilecek eylemi, dış zorlama olmaksızın uygulama gücü ve kabiliyeti."* Şeklinde tanımlamıştır. Başka bir tanıma göre ise irade; *"Seçme ya da karar verme yetisi; belli bir ereğe yönelik etkinliğin öznesi. İnsana eylemlerine tümüyle egemen olma, onları denetleme gücü verdiği düşünülen yeti."* Olarak ele alınmıştır (Güçlü, 2002). Bu tanımlar esasında iradenin insanı harekete geçiren ve yükümlülüklerini yerine getirmedir denilebilir.

Tarihsel süreçle beraber bilgi ve iradeyi tanımlama arzusu sürekli olagelmiştir. Ancak ontolojik olarak ele alınmadığında konunun anlaşılması noktasında eksiklikler oluşmaktadır. Bilhan (1991) felsefe başladığı andan itibaren bilgiden haberdardı fakat bu bilginin ele alınıp somutlaştırılması zaman içinde oluşmuştur. Bu itibarla irade de değişik yönleriyle tartışılmış ve çeşitli tanımlamalarla anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Eflatun; gerçek hür iradenin mutluluk sebebi olduğunu söyler (Gökberk, 1961). Bir başka ilkçağ filozofu Aristo ise; iradeli hareketin ancak hür olmakla mümkün olabileceğini söyler. Bu durum da ancak dış bir tesirin olmamasıyla mümkündür (Yeprem, 1984). Yine felsefenin önemli ekollerinden olan Platinos; insanın akıbetinin kendi yaptığının eseri olduğunu ve bunun kendi şahsından kaynaklandığını söylemiştir. Bu da ancak bizim seçebileceğimiz sonu seçtiğimizi gösterir (Weber, 1938). Batı

toplumun ortaçağ dönemini yaşadığı zamanlarda, o zamanın düşünürleri de irade konusuna eğilmişlerdir. Origenes (185-254) özgürlüklerini kullanabilen ruhlar ancak ilahi güce erişip gurur ve kibri bırakabilirler. Ancak buradaki önemli nokta iyi olana yönelmedir. Yine bu dönemde Augustinus (354-430) aklın ruhun özü olduğunu iddia etmiştir. Zira Allah onu bize bilmeyi bilelim diye vermiştir. Augustinus kötülüğü insana iyiliği Allah'a vermiştir (Weber, 1938). Bu itibarla bir yönüyle kaderiyecilerin mantığındadır. Genel itibariyle ortaçağ Avrupa'sında açık bir hür iradeden bahsetmek biraz zorlama olur. Ancak özellikle Scotus (1270-1308) özgür iradeyi ilk defa vurgulu kullanan ilk kişidir. Ona göre irade akıldan önce gelir ve irade ruhun asıl kuvvetidir. İnsan hürdür ve hürriyet sahibi olarak yaratılmıştır (Vorlander, 1927).

Yeniçağ felsefe anlayışında ise irade tanımlamaları ve ona olan bakış açıları serbest düşüncenin gelişimi açısından önemlidir. Bu düşünürler içinde elbette ki ilk akla gelen kişi Descartes (1596-1650) olur. Descartes insanı cisim ve ruhtan meydana gelen ve kendilerine göre kanunları olan birer yapı şeklinde ele almıştır. Cisim çeşitli zaruretlere tabi iken, ruh esasında özgürdür. Ancak ruhun da beden üzerindeki tesiratı ve hüküm sürmesi beyin ile mümkündür. Aynı şekilde beden de ruh üzerinde çeşitli etkilere sahiptir (Gökberk, 1961). Descartes'ten sonra gelen önemli düşünürlerden biri de Spinoza'dır (1632-1677). Spinoza esasında bir hahamdır. Ancak serbest ve özgür fikirlerinden dolayı havra tarafından bu vazifeden el çektirilmiştir (Çam, 2009). Spinoza determinist bir fikir sergileme eğilimindedir. Kâinatta tesadüf olmadığını, meydana gelen her durumun bir sebeple oluştuğunu belirtmiştir. Zira ruhta mutlak bir hürriyet yoktur. Ancak ruhun bir şeyi arzu etmesi bir sebebe bağlanılmış o da başka bir sebebe bağlıdır (Yeprem, 1984). Aslında demek istediği şey insanın bazı sebeplerle bunları istediği, bu sebeplerin ise başka sebeplere bağlı olduğudur. Buna rağmen insanın içinde bir hürriyet arama durumu Spinoza'da söz konusudur. Diğer önemli bir isim ise Leibniz (1646-1716)'dir. Yeprem (1984) Leibniz'in bakış açısını şu şekilde izah etmiştir. Yaratılanlarda olan bütün hareket ve davranışın tek sebebi Allah'tır. Allah'ın iradesini de ikiye ayrılmış; biri fiilden önce yani hayrı dileyen irade, diğeri ise, fiilden sonraki iradedir ki bu en güzel hayrı meydana getirmek içindir. Bu nedenledir ki, Allah hayrı önce şerri de sonra irade etmektedir. Kula irade verme noktasında Leibniz çok ketum davranmıştır. Neredeyse kula hiçbir şey vermemiş bütün durumları Allah'a atfetmiştir. Bunu da "ezeli ahenk" dediği olguyla açıklamaya çalışmıştır. Bunlar dışında Locke

ve Hume de önemli düşünürlerdendir. Fakat bunlar da genel itibariyle determinist bir bakış açısını sergilemişlerdir. Bunlardan başka Kant'a ayrı bir paragraf açmanın önemli olduğu muhakkaktır. Kant, bildiğimiz şeylerin duyu ve düşünce bilgilerinin bir arada hareket etmesiyle ortaya çıktığını söyler. Kant kâinatta meydan gelen olayların sebepler dâhilinde olmasını ispat eden durumlar olduğu kadar onun zıttını da gösteren deliller olduğunu söylemiştir. Yani determinist düşünceyi doğrulayan durumlar olduğu gibi bunun aksini gösteren durumlar da vardır (Yeprem, 1984). Kant hürriyetin varlığını savunur. Maddi olarak özgürlük ve hür irade ispat edilemezse de, irade için şüpheye düşecek tek bir nokta bile yoktur ve irade pratik aklın postulatı hükmündedir (Weber, 1938). Kant'ta iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi; meydana gelen davranışların bir zaman dilimi ve mekânda olması aslında determinizm ile açıklanabilir. Fakat insan gelmiş olduğu kaynak itibariyle de indeterministtir. Bu yönüyle Kant'ta iki çarpışma söz konusudur. Hem tabiata sıkı bir bağlılık, hem de ahlaki olarak insanın hür olması gerektiği fikri vardır. İnsan her ne kadar tabiata bağlı olsa da hürdür ve bu itibarla insan tabiatüstünde bir hür iradeye sahiptir (Gökberk, 1961). Böylesi bir durum da ne yazık ki Kant'ın hürriyet anlayışını karışık bir hale getirmektedir (Weber, 1938). Sartre ise; herhangi bir inanç sahibi değildir. İnsan kendi iç âleminde hürdür zaten. Hür olmak insanın bizatihi kendisindendir. İnsan nasıl olmak isterse öyle olur. Dinsel inançlar ise insan hürriyetini kısıtlayan durumlardır ve insanı hürriyetten alı koyar. Bu tarz inançlarla insan, hür olma durumunu kaybetmek zorunda kalır. Sartre 'ye göre irade tamamen insanın elindedir ve insanın bir şeyi umut etmesi doğru değildir (Yeprem, 1984). Çünkü bu durum onun özgürlüğünü sınırlar. Her insan kendi halinden ve durumundan sorumludur. Cesur, cesaretinden, girişimci girişkenliğinden ve korkak korkaklığından sorumludur. Çünkü bu kendi iradesinin neticesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Sartre kaderi de inkâr eder ve her şeyi yazanın insanın bizatihi kendisi olduğunu söyler. Arthur Schopenhauer 'da irade ile çok alakalı olmuş bir felsefecidir. O iradeyi gizemli ruhumuzun yapısı ve anahtarı olarak ve aynı zamanda hakikate açılan bir kapı olarak görmektedir. Bu nedenden ötürü her bireyin iradesi kendi vücudu içinde cereyan eder. İnsanoğlundaki zekâyı ve fizyolojik hareketliliği esasında bu irade doğurur (Schopenhauer, 1962). Yine Schopenhauer, doğumdan ölüme kadar bütün hayatımızın iradeden meydana geldiğini söylemektedir. İradeden meydana gelen bu hayatı ise ızdırap olarak görmüştür. "*Âlem, iradeden ibaret olunca, bir acı âlemi olmaya mahkûmdur. Öncelikle irade ihtirastır. Ve elinde*

tutamayacağından daha fazlasını yakalamak ister. Tatmin edilmiş bir arzuya tatmin edilmemiş on arzu düşer. İhtiras sınırsızdır. Tatmin ise sınırlıdır. Tatmin edilmiş ihtiras yeni bir ihtirası doğurur. Ve bu böyle devam eder gider. Bunun sebebi şudur: irade kendi kendini yemeğe mecburdur. Çünkü kendisinden başka bir şey yoktur. Ve irade aç bir iradedir" (Schopenhauer, 1965). Bu ifadeler onun iradeye olan bakış açısını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu açıklama ve söylemlerden sonra İslam bilginlerinin irade hakkındaki fikirlerini de ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. İslam âlimleri özgür irade ve hürriyet konusunda sürekli bir tartışma ve arayış içine girmişlerdir. Bu arayış neticesinde çok değişik fikir ve akımlar ortaya çıkmış ve bu akımlar aynı zamanda mezheplerin de itikadi anlamda temellerini oluşturmaktadır. O halde İslam'ın ilk felsefecisi olarak kabul edilen Kindi (801-873)'nin irade ile ilgili fikirlerinden başlamak doğru bir tercih olacaktır. Ona göre sadece gerçek fiilleri Allah yaratır. Diğerleri ise ancak mecazi bir fail olabilir. Gerçek yaratma sahibi Allah, kâinatta bir sebep sonuç zinciri yaratmıştır. Bu sebep ve sonuç içerisinde insana iki şeyden birini seçebilme kabiliyeti verilmiştir. Dolayısıyla böyle bir irade sahibi olan insan da yaptıklarından sorumlu tutulur (Kaya, 2002). Diğer bir önemli İslam felsefecisi ise Amiri (-, 992)'dir. Amiri insanda bir özgür irade kabul etmekle beraber onun yine de bir kadere tabi olduğunu belirtmiştir. Amiri insan, isterse bir şeyi istemeyebilir. Dolayısıyla Allah'ın insana bir irade verdiğini kabul eder. Çünkü özgür iradesi olmayanın sorumlu tutulmayacağını belirtmiştir. Fakat insanın istediği fiillerin yaratıcısı da Allah'tır. Bu açıdan bakılırsa insan bir şeyi seçip seçmemede özgür olsa da o şeyin yaratılma hususu Allah'a aittir. Farabi (872-950)'nin de görüşleri bu konuda önemlidir. Farabi gerek Allah'a gerekse insana irade vermekte fakat bunları farklı şekilde sınıflamaktadır. Eğer ki Allah, bir şey isterse, bu isteme hemen meydana gelir. Çünkü O, Zatı kendisinden olandır. Fakat insanın irade edişi farklıdır. İnsan irade eder, Allah kudretiyle onu yaratır ancak bunların da sebepleri vardır (Atay, 1974). Bir yönüyle deterministleri andırmaktadır. İbni Sina (980-1037) ise insan davranışlarını harekete geçiren bir güç olduğunu bildirmiştir. Bunun hem insanın içerisinden gelen bir güç hem de dışından gelebilen bir güç olabileceğini vurgulamıştır. Çünkü insanın yaptığı bir davranış kendi isteğiyledir ya da dışarıdan gelen bir etki nedeniyledir (Çam, 2009). Bununla beraber çeşitli ekollerin irade ile ilgili fikirlerini açıklamak konuyu anlamak açısından doğru bir yaklaşım olacaktır. Cebriye akımına göre; kişinin bir kaderinin veyahut hür iradesinin olamayacağını iddia etmişlerdir. İnsanın yaptığı her türlü davranışın ve amelin Allah

tarafından yaptırıldığını söylemektedirler. Onlara göre insan kaderi boynuna asılmış ve bunun dışına çıkamayan bir robot gibidir. Onlara göre Allah bir fiilin zamanında meydana geleceğini istediği için olur ve bir şey olmamışsa da o istemediği için olmamıştır (Yeprem, 1984). Bu durumda cebriyeciler Allah'ı takdis etmeye çalışırlarken aslında O'nu noksanlık ve adaletsizlikle itham etmiş oluyorlar. Dolayısıyla iradesi olmayanın sorumluluğunu da elinden almış oluyorlar. Mutezile ya da kaderciler ise cebriyenin tam zıttında durmaktadırlar. Mutezile iradeyi fiil olarak kabul etmektedir ve aynı şekilde kula fiili yaratma kudreti de vermektedir. Dolayısıyla kendi fiilini kulun kendisi yaratabilmektedir. Öyle ki insan mutlak irade sahibidir ve istediğini yapar ya da yapmaz bu tamamen onun elindedir. İnsan mutlak olarak hür bir iradeye sahiptir, bir şeyi yapma veya yapmama tamamen onun iradesine bağlıdır. Allah kulların fiillerine müdahale etmez, onları mükellef kıldığı şeyleri yapabilmeleri için onlara hür bir irade vermiştir (Nesefi, 1993). Eşari' ye göre, iradei ilahiye murat edilecek her şeyi yaratandır. Çünkü iyi fiilin yaratmasını Allah'a verip kötü fiilin yaratmasını vermemek Allah'a acziyet isnat etmektir. O halde Allah olabilecek her şeyin yaratıcısıdır. Allah'ın irade etmediği bir şey de yaratılamaz (Eşari, 1952). Matüridi (2015) ise, esasında iradeyi dört şey üzerine bina etmektedir. Bunlar: -Sınırsız isteme ve arzu etme. – Emir ve davet etme - Rıza – Fiil sahibinin baskı ve zorlamalardan özgür olması. Bu durumda kişiye fiillerini seçmede bir irade verilmiş olur. Burada aslında anlatılmak istenen şu şekilde izah edilebilir. İnsan içinde sınırsız bir isteme ve irade vardır. Bunlardan istemeye karar verdikleri hakkında harekete geçmek ister. İyi ya da kötü şey irade edilse bile kudreti ilahiye tarafından halk edilir. Velev ki rızayı ilahi olmazsa bile. Daha sonra da ise kudreti ezeliyi kendi iradesinin kesbiyle harekete geçiren insan yaptıklarından sorumlu olur. Son olarak Nurettin Topçu'nun irade ile ilgili sözünü aktarmak konuyu tamamlamak açısından iyi bir bitiş olacaktır. Topçu (2002) "*iradenin eseri olan her hareket mükemmele, daha mükemmele bir özlemdir. Bu, iradenin kendini denediği bir egzersizdir. En küçük gayreti gerektiren bir hareket bile, vücudun bütün kuvvetleriyle birleşir. Hareket saf bir kendiliğinden oluş değil, engellenmiş bir kendiliğinden oluştur. İnsan, kendini ancak hareketin içinde tanır ve sonra hareket ondan bir yaprak gibi kopar.*"

Özakpınar (2002) Psikoloji Bilim'inde yokluğu hissedilen önemli bir kavramın irade olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu kavramın bu bilime kazandırılması ve tartışılması lazımdır. Ona göre irade özellikle iki noktada çok önemli işlevler görmektedir. Birinci olarak, düşünme

etkinliklerindeki belirsizliği gidermede yardımcı olur. İkincisinde ise, bir eylemin planlanıp yürürlüğe girmesindeki belirsizliği giderir. O halde "irade" kavramının anlaşılır bir şekilde tanımlanması ve bu alanda tartışılması, insanın davranışlarını anlamada bize yardımcı olacaktır.

Özellikle kişiliğin kemale ermeye doğru gittiği ergenlik dönemi ve bu dönemdeki iradi gelişim ve durumların tartışılmaya değer olduğu önemli bir gerçeklik oluşturmaktadır. Bundan ötürü hem iradenin hem de ergenlik döneminin birlikte ele alınması çok önemlidir.

Dolayısıyla bu konunun araştırılmaya değer olduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki; bu araştırmada hem irade ile ilgili sağlam bir literatürün oluşturulması hem de bu konuyla alakalı bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1.2. Amaç

Bu çalışmada temel amaç ergenlere yönelik irade ölçeğinin geliştirilerek bu ölçeği, genelde Eğitim Bilimlerine özelde ise Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilimlerine kazandırmaktır. Ayrıca geliştirilen bu ölçeğin benzer ölçeklerle beraber uygulanarak psikometrik açıdan geçerlik ve güvenirliğini test etmektir.

1.3. Önem

Yaratılanlar içinde akıl sahibi olan ve davranışlarından sorumlu tutulan yegâne varlık insandır. İnsanda doğruyu ve yanlışı ayırt edebilme kapasitesi mevcuttur. Bunu yapma gücüne de irade denilmektedir. İrade üzerine sayısız tartışma ve yazılara ulaşmak mümkündür. İnsanın olduğu her yer ve yaşadığı her dönemde irade ile ilgili çeşitli tartışmalara rastlamak imkân dâhilindedir. Özellikle batı toplumunda bununla ilgili tartışmalar oldukça fazla iken, İslam toplumlarında geçmişteki düşünürlerin dışında yenilerin bu konuda ciddi şeyler ürettiklerinden bahsetmek çok ta görülen bir durum değildir. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılan ve nüfus olarak ta beşte birini teşkil eden İslam dini mensuplarının genelde Psikoloji Biliminde, özelde irade ile ilgili ciddi eserler verdiklerinden bahsetmek ne yazık ki çok ta rastlanılır bir durum değildir. Bu durum da oldukça düşündürücüdür. Var olan bu eksikliği bir nebze olsun gidermek, iradenin hayatımızdaki konumunu, ruh sağlığına etkisini sağlıklı bir şekilde anlamak için ampirik araştırmaların yapılması bir zaruret ve ihtiyaçtır. Bundan ötürü iradeyi doğru ve kapsamlı bir şekilde değerlendirebilecek geçerli ve güvenilir bir psikolojik ölçeğe ihtiyaç olduğu

aşikârdır. Her ne kadar batıda karar verme, oto kontrol ya da bir şeyi isteme ile ilgili çeşitli ölçekler geliştirilip uygulanmış olsa da, bunların iradeyi açıklamaya yönelik olmadığı düşünülmektedir. Nitekim batı toplumunda karar verme ile karıştırılan irade kavramı ancak "voluntaristler" tarafından bir bakıma anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Bolay (2011) voluntarist (iradecilik) kavramını açıklarken; bilimsel, zihni faaliyetlerde ve çeşitli eylemlere ait davranışlarda iradenin önemini ve rolünü ön plana çıkaran akım olarak tanımlamıştır. Gerek iradeyi doğru bir tanıma oturtmak gerekse de onu tartışılabilir bir kavram haline getirmek büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle iradeyi çok boyutlu olarak ele alacak olan Ergen İrade Ölçeğinin büyük bir boşluğu dolduracağı ve psikoloji bilimine ciddi bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıltılar

1. Araştırma için seçilen örneklem evreni temsil etmektedir.
2. Katılımcıların çalışma konusu ile ilgili değişkenler açısından kendilerini değerlendirebilme yeterliğinde oldukları varsayılmıştır.
3. Katılımcıların ölçme aracına verdikleri tepkiler onların gerçek görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır.
4. Kullanılan ölçme araçları araştırmanın amacına uygundur.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma,

1. Araştırmanın sonuçları geliştirilen Ergen İrade Ölçeği'nin ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır.

2. Araştırma İstanbul il sınırları içinde farklı ortaokul ve liselerde okuyan öğrencilerle sınırlıdır.

3. Araştırma sonuçları kullanılan istatistiksel analizlerin özellikleriyle sınırlıdır.

4. Örneklem grubunun veri toplama araçları kapsamındaki ölçme araçlarına verdikleri yanıtlarla sınırlıdır

1.6. Tanımlar

İrade: *Bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü ya da istenci* (TDK, 2016).

İnat: Bir konuda, bir hususta ısrarlı olma, sözünde ayak direme, dikine gitme, direnme.

Cüzi İrade: Cüz'i irade İslam inancına göre (akaid, kelam) insanlara verilmiş olan ve kaza ve kader sınırları çerçevesinde hareket imkânı tanıyan özgür iradedir.

Külli İrade: Sonsuz işleri birlikte dileyebilen ilahi iradedir. Her şeyi kapsayan Allah'ın iradesidir.

Hürriyet: Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma.

II. BÖLÜM

İRADE İLE İLGİLİ LİTERATÜR

2.1. İrade İle İlintili Kavramlar

İradenin daha iyi anlaşılabilmesi için irade ile ilgili kavramların bilinmesi elzem ve zaruridir. Bu bölüm altında irade ile alakalı olan kavramlar incelenecektir.

2.1.1. Yaratmak- Halk Etmek- Emir

TDK (2016) yaratmayı; "Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak" manasında tanımlamaktadır. Yaratmak her ne kadar yok iken var etmek gibi algılansa da, Güner (2012) yaratmanın Türk Dilinde kullanılma amacının "parlamak, ışık saçmak" manasına gelen ve aynı şekilde Türkçe 'de kökünden birçok kelimenin meydana çıktığı "ya"- fiilinden türemiş olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bu yapıyı "ya-r+a"- "parlamak" t- > yarat- biçiminde ele almıştır. Dolayısıyla yaratmak ve halk etmek aynı anlamı taşımaktadırlar ve yok iken var etmeyi ifade etmemektedirler. Bunların yerine "Emir" bir şeyi yoktan var etmektir. Bu ise irade-i ilahiyeye has bir durumdur. Bunun hakkında Yasin Suresi'nde (K.36/82), şöyle bir ayet geçmektedir: "Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir". Buradan anlaşılıyor ki; İrade-i ilahiye ile emir edildiğinde o şey hemen olabilmektedir. Oysa bu durum insan iradesi için aynı değildir. İnsanın bir davranışı ya da ameli irade etmesi öncesinde oluşması gereken şartlar vardır. Niyet, karar vermek, hareket, istek, arzu ve iştiyak duymak bunlardan bazılarıdır. Bunların hepsi bir araya gelse bile insan bazen arzusuna muvaffak olamayabilir. Oysaki irade-i ilahide isteme ve yaratma aynı andadır ve bila tereddüt meydana gelmektedir.

Fakat yine de bu konuda İslami kaynak ve ekollerin aynı fikre sahip olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Bu konuda Mutezile, Cebriye ve İmam Matüridi'nin fikirlerini aktarmak doğru olacaktır. Mutezile'ye göre; Eğer insan yaptığı bir davranıştan sorumlu tutulacaksa, o davranışın özgür iradesiyle yapılmış olması gerektiği fikri vardır. Dolayısıyla özgür iradesiyle istediğini seçen insan, özellikle yaptığı kötülüklerin halk edicisidir. Bu nedenlerden dolayıdır ki insanın yaptıklarından sorumlu tutulduğunu iddia etmişlerdir (Gündoğar, 2004). Cebriye ise Mutezile'nin tam zıddı bir noktada durmaktadır. Cebriye'ye göre, insanın özgür iradesinden

bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla yapmış olduğu fillerinde kendisinin herhangi bir etkisinden söz edilemez. Tabiri caizse insan kürek mahkûmudur. Daha önce belirlenmiş olan kaderin uygulayıcısıdır. Orada ne yazılmışsa onu yapmak zorundadır. Kısacası iradi olanla olmayan arasında bir farktan söz etmek mümkün değildir (Kasapoğlu, 2008). Matüridi ekolünde ise her şeyin halk edicisi irade-i ilahiyedir. Yani Allah'ın iradesi "halk etmek" sıfatından ibarettir (Korkmaz, 2014). Dolayısıyla kulun "kesb" etmesi, Allah'ın ise halk etmesi vardır. Yani Allah her şeyin hâlıkı olmakla beraber yarattıkları hususunda herhangi bir cebir ve yaptırım yapmamaktadır (Kitabü't-Tevhid, 2015). O ancak emr eder ve o şey oluverir.

2.1.2. İstemek

Bir şey hakkında "istekte bulunmak" manasında kullanılan istemenin irade ile derin bir ilişkisinden söz edilebilir. Nitekim Mevlana (2007) insan olmanın istemekle mümkün olduğunu, istememenin ise insan sıfatı olmadığını belirtmiştir. Buradan anlaşılıyor ki istemek insana has bir özelliktir. Bunu destekleme noktasında Hayrani (1999) ; bir şeyi istemek için iradeyi o şeye yönlendirmek gerekir. Çünkü istemek insanın iradesinden azade bir durum değildir. Zira bilinmeyen bir durumu istemenin de bir anlamı yoktur. Dolayısıyla bilinen bir durumu istemek ancak mümkündür. Bu da iradeye bağlıdır. "İrade" sözcüğü etimolojik olarak arzu edilen şeye ulaştıran bir vasıtadır ve "bilinçli şekilde denenen alternatifler arasından makul olanı istemek anlamında kullanılır" (Nesefi, 1993). Zaten irade kavramı kullanıldığı çoğu yerde 'istemek, dilemek, arzulamak' manalarında kullanılmaktadır. Topçu (2002) iradeyi asıl oluşturanın ve insanın cevheri olan unsurun istemek olduğunu belirtmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, irade ve istemek birbirileriyle ilintilidir. Böylelikle, istemekle yapabilme eylemi oluşur ki, bu durumda da irade devreye girmiş oluyor (İrğat, 2011).

Bu bakış açılarına göre iradenin ve istemenin birbirleri için ne denli önemli olduğu vurgulanırken, bunun tam zıttını da söyleyenler olmuştur. Bunlar içinde en önemlilerden birisi Arthur Schopenhauer'dir. Schopenhauer'a göre istemek her durumda bencil istek ve arzuların peşinden koşmak manasına gelir ki, bu da her hâlükârda insanın çekmiş olduğu acıyı ve ızdırabı artırır. Bununla birlikte diğer insanların da acı çekmesine sebep olmaktır (Dricks, 2005). Görülüyor ki Schopenhauer istemedeki iradeyi kötülüklerin sebebi ve kaynağı olarak görüyor.

Dolayısıyla yukarıda fikirleri açıklananların aksini beyan etmiş ve istemeden vazgeçmenin ızdırapsız bir duruma ulaşmanın kaynağı olduğunu söylemekten geri durmamıştır. Ona göre ızdırapsız dünyaya ulaşmak; diğer varlıklarla mücadeleden kopmak ve asla elde edilmeyecek şeyleri istemekten vazgeçmekle mümkün olabilmektedir (Schopenhauer, 2012). İstemeyi yaşamanın kaynağı olarak görenlerle, istemeyi ızdırabın nedeni olarak görenlerin fikirleri her ne kadar zıt olsa da, ittifak ettikleri nokta istemenin irade ile var olan ilişkisidir. Dolayısıyla istemek ve iradeyi birbirlerinden ayırmak imkân dâhilinde olası bir durum değildir.

2.1.3. Hüküm

Hüküm, bazı zamanlarda bir işin başında insanın bir şeye meyletmesi, bazı zamanlarda ise bir şeyin yapılıp yapılmayacağı noktasında bir yargıda bulunmasıdır (İsfehani, 1415). Burada dikkat edilmesi gereken nokta kişinin herhangi bir konu ya da şey hakkında hüküm verip onu uygulamasıdır. Nitekim bu konuda İmam Gazali; Yapılacak şeyin iyi olduğuna dair ilim, o şeyin yapılabilir olduğu hükmünü doğurur. İradeyi meydana getiren hükümdür (Çelebi, 2013). İradenin yönlendirilebilmesi için akıl ve hissin ittifakı gerektir. Zira duyulardan sağlanan bileşenlerin bir araya getirilerek ortaya hüküm çıkarmak akıl ile olur (Açık, 2007). Bu bağlamda denilebilir ki; akılda verilen bir hüküm olmadıkça iradenin hareketinden bahsedilemez. Yine de bazı kaynaklarda irade hüküm ile aynı tutulmuştur. Fakat hakikat şu ki; irade ister hükmün kendisi olsun isterse de farklı olsun, irade ve hüküm arasında perçinleşmiş bir bağ vardır ve bu iki kavramı birbirlerinden ayrı tasavvur etmek mümkün değildir.

2.1.4. Eylem

TDK (2016) tarafından; "Bir durumu değiştirme veya daha ileriye götürme yönünde etkide bulunma çabası" olarak görülen eylem aslında iradenin şekle bürünmüş hali olarak adlandırılabilir. Zira irade edilen şey, eyleme dönüşmedikçe o irade edilen şey hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün olmamaktadır. Dökmen (2006) eylem ve davranışın aynı şey olmadığını, eylemin davranışlar içinden bilinçli ve belli bir hedef doğrultusunda olanlar olduğunu belirtmiştir. Zaten gösterdiğimiz her davranış bilinç eseri değildir. Bazen istemsiz ve tasvip etmediğimiz davranışlarda bulunabiliriz. Ancak eylemde böyle bir durum yoktur. Eylem irade edilen bir şeyin neticesidir. Eylemde niyet vardır ve bu niyet neticesinde eylem gücü doğar. Böylelikle kararları serbestçe ortaya koyabilme meydana gelir (Öner, 1995). Zaten insana

yaptıklarından dolayı sorumluluk yükleyen de eylemdir. Nitekim Rousseau (1993) iradeyi tanımlarken insanın özünde var olan ve tutkuların aklı yürütmesiyle oluşan eylem olarak görmektedir. Yani iradeyi saf eylem olarak görmektedir.

Peki, sergilediğimiz her davranış gerçekten eylem midir? Bunu şöyle bir örnek ile açıklamak daha doğru olacaktır: Tıp okumak isteyen bir öğrencinin ailesinin baskısı sonucu öğretmenliği seçmek zorunda kalması aslında öğrencinin irade ettiği bir durum değildir. Zira kendi istek ve irademizle bir seçime varmaktır eylem (Durmaz,2015). Çevre isteklerinin bir neticesi olarak seçtiğimiz meslek irademizin sergilenmediği bir durumdur (Dökmen, 2006). Dolayısıyla burada görülen şey iradi bir eylem değil belki zoraki bir davranış sergileme ya da ödevdir.

2.1.5. Alışkanlıklar

İnsan ile alakalı birçok ilmi alanın üzerinde durduğu nokta davranıştır. Davranışların anlaşılması için bilinmesi gereken önemli hususların başında ise alışkanlıklar gelmektedir. Dolayısıyla alışkanlık kavramının anlaşılması insan davranışlarını anlamamız noktasında önemli bilgiler verecektir.

Alışkanlık dediğimiz olgunun insanın birçok yönüyle ilişkili olması onun tanımlanmasını da çeşitlendirmiştir. Nitekim farklı disiplinlerde farklı anlamlar verilebilmektedir. Örneğin alışkanlık; Psikoloji Biliminde: duyu izlenimlerinin sinirlerden akıp gitmesi, Tıp Biliminde: çeşitli maddelere karşı gösterilen dayanıklılık durumu, Biyoloji Biliminde: Canlı varlıkların değişen ortamlara uyumu, Ekonomi alanında ise: Aynı marka ürünlerinin devamlı satın alınmasıyla oluşan davranış olarak görülmüştür (Demir, 2004).

Bununla beraber alışkanlık kavramını psikoloji, Felsefe ve sosyoloji bilimleri açısından ele alan çok sayıda bilim adamı vardır. Kant; ”Şimdiye değin davrandığımızı idame ettirecek olan içsel bir zorunluluk” , Andrews; “Az ya da çok düşünmenin, istemenin ve akli tecrübenin uyarlanmış (sistematize edilmiş) şekli”, Pollard; “Düzenli bir şekilde karakteristik durumlar altında uygulanmış tekrarlar ile meydana gelen kendiliğindenlik durumu” Olarak tanımlamışlardır (Kala, 2009). Ravaisson (1946) ise alışkanlığı birbiri ardı sıra gelen durumların umumi bir durum haline gelmesi olarak tanımlamıştır.

Felsefi tartışmalara baktığımızda Aristotales erdemi; düşünce ve ahlak erdemi olarak ikiye ayırmıştır. Düşünce erdeminin eğitimle, ahlak eğitiminin ise alışkanlıkla ediniliğini söylemiştir (Aristo). Akarsu (1997) düşüncedeki erdemlerin yerinin akılda olduğunu, ahlak erdemlerinin yerini ise iradede olduğunu vurgulamıştır. Sonuç itibariyle Aristo erdemi; özgür irade ile kazanılan, akla yatkın bir alışkanlık olarak ele almıştır. Ahlaklılık ise bu alışkanlık ile mükemmele erer (Aristotales, 1997). İrademizi dışardan zorlayan kuvvetler toplumdan gelirken, bizi zorlayan kuvvetler ise alışkanlıklarımız ve ihtiraslarımızdır (İrğat, 2011). Demek ki alışkanlıklarımız ve irademiz arasında doğrudan bir bağ mevcuttur. Nitekim Farabi; İnsanın iyi bir ahlakı alışkanlıkla kazanabileceğini ve yine iyi bir ahlakı alışkanlıkla kaybedebileceğini söylemiştir. Ona göre bir şeyin uzun süre ve ard arda yapılması alışkanlık olur. Aynı şekilde iyi bir ahlakın da kötü bir ahlakın da alışkanlıkla olabileceğini belirtmiştir (Farabi, 2005). Yine Farabi'ye göre irade; iyi ya da kötünün alışkanlık haline getirilmesiyle alakalıdır. Zorla yaptırılan bir şeyin alışkanlık olamayacağını dolayısıyla zararsız olduğunu belirtmiştir (Farabi, 2005). Gazali nedensellikle oluşan zincirleri alışkanlık olarak açıklamıştır (Gazali, 1998). Gazali'ye göre dört erdem vardır: hikmet, cesaret, iffet ve adalet (Gazali, 2002). Dört erdem sahibi olabilmek içinse öncelikle çalışmak ve daha sonra ise bunları alışkanlık haline getirmek gerekmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki; iradi eylemlerin bireyde tam olarak oturabilmesi için, iradeyi güçlü kılan etmenlerin bireyde alışkanlık haline getirilmesi gerekmektedir.

2.1.6. Algılama

Algılamanın temel bileşeni olan algı gerek psikoloji gerekse bilişsel alanda; duyusal yollarla alınan bilginin yorumlanıp, seçilmesi ve uygun şekilde düzenlemesi şeklinde tanımlanmıştır (Schacter, 2011). Aynı şekilde algılama, duyu organlarımızın fiziksel uyarılmalar neticesinde meydana gelen sinir sitemi sinyallerinden oluşmaktadır (Goldstein, 2009). Algılama duyumla karıştırılabilmektedir. Oysa duyumlarda herhangi bir yorumlama ve kavrama yok iken algılamada durum bunun zıttı istikametindedir. Mesela; retinamıza düşen ışık ile görürüz, kulağımıza gelen ses ile işitiriz. İşte algılama bu denli pasif bir durumdan ibaret değildir. Aksine; öğrenme, yorumlama, dikkat etme, hıfz etme ve beklentilerle şekil alır (Bernstein, 2010). Algılama denilen şey, sinir sistemindeki karmaşık işlemlere dayanır. Bilinç farkındalığının dışında cereyan ettiği için bize genellikle kolay gerçekleşen bir olay gibi gelir.

Kısaca belirtmek gerekirse; beyinde işlenen sinirsel enerji neticesinde algısal bir durum oluşur. İşte bu işlem algısal, işlem sonunda ortaya çıkan ürün algıdır (Cüceloğlu, 1997). Olan biteni anlamamız için beyne duyu organları tarafından getirilen uyaranlar yeterli değildir. Bunların beyinde karmaşık bir sistemle yorumlamaları yapılır. İşte duyu organlarınca beyne gönderilen uyaranların beyinde yorumlanması ile anlam kazanmasına algılama denilmektedir. Algı bunun neticesindeki üründür (Durmaz, 2015). İnceloğlu (2010) ise algılamayı dış dünyadaki soyut ya da somut nesnelere ilişkin almış olduğumuz duyumsal bilgi olarak tanımlamıştır. Algılama sürecini çeşitli basamaklara ayıran çok sayıda bilim insanından bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte bu bölümde Fisher'in (2003) Algılama Zinciri şekil üzerinde gösterilmektedir. Fisher algılamayı altı basamaklı bir zincirden ibaret görmektedir. Ona göre önce duyu organlarımız vasıtasıyla uyarılırız. Daha sonra Transdüksiyon gerçekleşir. Transdüksiyon bir hücreden diğer hücreye sinyalin aktarılmasıdır denilebilir. Daha sonra bu veriler işleme tabi tutulur ve bizde bir algı oluşur. Bunu yine tanımladıktan sonra bizde bir hareket ve davranış meydana gelir. İşte bu süreç algılama zinciri olarak ele alınmıştır.

Şekil 2.1. İnsanda Algılama Zinciri (Fisher, 2003)

Bu tanımlamalardan sonra algılamanın irade ile ilişkisinden söz etmek mümkündür. Zira bize gelen duyumların alınıp işlemlere tabi tutulması ve neticesinde hareket ve davranışa

dönüşmesinde iradenin varlığını düşünmemek imkânsızdır. Çünkü irade maddi ve manevi boyutlarımızda cereyan eden her olayla az ya da çok ilintilidir.

2.1.7. Düşünebilme

İnsan düşünen bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu yaratılış gereği de ancak düşünerek bilebilir. Yani bilmenin yolu düşünmekten geçer. Nitekim Bozdağ (2014); bir şeyi başarabilmenin ilk yolu düşünmek, bu başarıyı perçinlemek için ise düşünceyi geliştirmek olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla insanın bir şeyi başarabilmesi ve hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikle düşünebilmesi gerekmektedir. Ancak tek başına düşünmek başarı için yeterli değildir. Düşünme ile birlikte bilgi ve hayal gücünün bir araya getirilerek bilişsel aktivitelerde bulunmak gerekir (Çıtak ve Uysal, 2012). Burada devreye irade girmektedir. Zira yaratılışı gereği az ya da çok her insan da düşünebilme fonksiyonları mevcuttur. Ancak iradelerini üretme, bir şeyler ortaya çıkarabilme üzerine kullanabilenler faydalı bir netice elde edebilirler. Bu yetilere sahip olan birey ilgi sahibidir. Alternatif durumları düşünür, yeni yaklaşımlar keşfetmeye odaklanır ve özümsediği bilgileri farklı şekillere uyarlayabilir (Simpson & Courtney, 2007, Noone, 2002). Bu bağlamda denilebilir ki; iradesinin farkında olmayan, ya da iradesi istek ve arzularının esiri olmuş birisinin zikredilen hususları yerine getirebilmesi pek de mümkün gözükmemektedir. İrade sahibi olan birey, birbiriyle farklı olduğunu düşündüğü ya da aralarında ilişki yokmuş gibi gözüken durumlar arasında ilişkiyi kurabilen, yeni şeyler tasarlayabilen, çok yönlü bakan, çözüm yolları için çeşitli seçenekler üretebilen kişidir. Bunun içinse eleştirel düşünceye sahip olmak gerekir. Eleştirel bir gözle bakabilmek, yeni bir şeyler meydana getirmek için sağlam irade gereklidir (Yenilmez, 2007). Son tahlilde denilebilir ki; düşünebilme yetisine sahip olan insanın kendisinden beklenen vazife ve yükümlülükleri yerine getirebilmek için iyi organize edilmiş bir düşünce yapısına ve baskılardan azade bir iradeye sahip olması gerekmektedir.

2.1.8. Davranış

Davranış genel olarak; davranma işini, tutumunu, davranımını, muameleyi ve hareketi kapsayacak şekilde tanımlanır. Felsefi olarak; dışarıdan görülüp, gözlenebilen tepkilerin tamamı olarak tanımlanmıştır (Bolay, 2013). Ruh Biliminde ise; organizmanın dıştan gelen uyaranlar karşısında vermiş olduğu bütün tepkilerdir (TDK, 2016). Erdoğan (1997) , davranışı "insanın

veyahut hayvanın tek tek veya toplu olarak gösterdiği faaliyetler" olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte davranış; insanoğlunun sergilediği bütün eylemlerini kapsayan bir kavramdır. İnsan davranışları ile ilgilenen psikoloji bilimine göre insan davranışları çok nedenli ve çok karmaşıktır. Aynı şekilde sergilenen bir davranışın daha önce gelen şartların bir tezahürü olduğunu diyenler de vardır. Bu da determinizm (gerekircilik) ile alakalıdır (Şimşek, Çelik, Akgemci, 2016). Yine Güney (2007) psikologlar davranışın olabilmesi için uyarıcı gerektiğini belirtmiştir. Bunun da bir süreç gerektirdiği söylenmektedir. Süreç: " uyaran – organizma → tepki → davranış" biçiminde formüle edilmiştir.

Bu tanımlamalardan sonra irade ve davranış arasındaki ilişkiden söz etmek ve bu konudaki çeşitli fikirleri beyan etmek doğru olacaktır. Çelebi (2013) davranışların iyi ya da kötü olabileceğini ancak iyi davranışların kemale ermekle doğru orantılı olduğunu belirtmiştir. Bunun mümkün olabilmesi içinse insanın iradesinin ve ilahi iradenin mahiyetini iyi bilmesi gerekmektedir. İmam Matüridi insanın fıtraten iyi ile kötüyü ayırt edebilme, kötüye karşılık iyinin tercih edilmesi istidanın insana verildiğini vurgulamıştır (Matüridi, 2015). Buna rağmen kötülükte direnen insana sergilemiş olduğu davranışlarının sorumluluğu yüklenmiştir (Çağrıcı ve Hökelekli, 2001). Bu durumda denilebilir ki; irade, insanın herhangi bir davranışı seçme ve yerine getirme kuvveti veyahut o davranıştan bir fayda elde edeceğine olan inancından ötürü o şeye yönelme eğilimidir (Çelebi, 2013). Bu bağlamda; bir bütün olarak kendi melekelerini kullanan insanın davranışları iki boyutta incelenebilir. Birinci boyutu; kendi irade, ihtiyarı ve kesbiyle yapmış olduğu iyi veyahut kötü davranışlardır. İkinci boyutu ise kendisinin kontrol edemediği ve kendi isteğiyle ortaya çıkmayan zorunlu davranışlardır ki, burada kendisine yüklenen bir sorumluluk ta yoktur.

2.1.9. Güdü (Motivasyon)

Ledoux (2009) Güdüyü, duygusal ve sinirsel aktiviteler temelli oluşan insan çabası veyahut arzu edilen hedefler anlamında tanımlamıştır. Dolayısıyla ona göre güdüde hem duygusal hem de sinirsel temelli durumlardan bahsetmek gerekmektedir. Aslında güdü olarak adlandırılan şey; yaşam yolundaki bütün algılarımızdır (Pschyrembel, 2002). İradenin tasarladığı içsel ya da dışsal eylemlerin tamamı olarak adlandırılır (Grave, 2004). Güdü Latincedeki (hareket, harekete getirmek) anlamlarında kullanılan "*movere"* kelimesinden

gelmektedir (Duden, 1989). O halde güdü insanı harekete getiren güçtür denilebilir. Selçuk (2009) güdüye; organizmayı etkileyip onu bir hedef için sevk eden şeydir demiştir. Buradaki "şey "den kasıt; dürtü, istek, ihtiyaç, hırs" gibi nedenler olabilir. Güdü genellikle içsel ve dışsal güdü olarak ele alınmıştır. Pelz'de (2004) böyle nitelendirilenlerden biridir. Aşağıdaki şekil Pelz'in güdü ile ilgili belirlediği basamaklardır. Bunlar da kısaca şöyle açıklanabilir: Güdünün iki kaynağı vardır: İçsel güdü ve dışsal güdü. İçsel güdü de ikiye ayrılır ki; Bunlardan birisi hayatımızdaki süreçlerle ilgili içsel güdülerimizdir. Örneğin: İşimiz hayatımızın bir sürecidir ancak içimizden sürekli şaka yapma isteği geçmektedir. Diğeri ise aslında kendimiz olma ile ilgili güdülerimizdir. Kendimizce belirlediğimiz; ideallerimiz, inanç ve değerlerimiz için oluşan güdü. Dışsal güdü ise daha çok dışarıdaki olayların etkisiyle yaşadığımız durumlarla ilgili güdülerimizi oluşturmaktadır. Bunlardan birisi araçsal güdülerdir ki; hedefler arasında kalmak bunu iyi örneklendirir. Dışsal kendilik güdüsü ise; ortam veya takım gereksinimleri neticesinde oluşan güdülerimizdir. Son olarak ta içselleştirilmiş hedefler güdüsü ele alınmaktadır ki; burada ortak amaca katkı iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

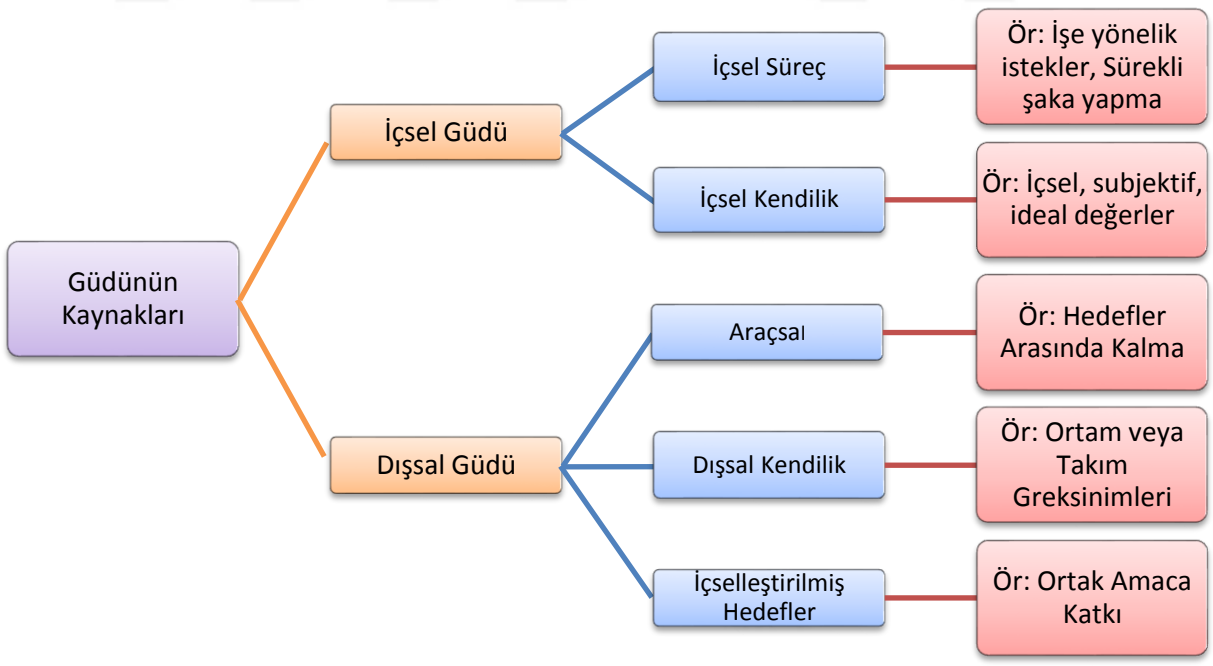

Şekil 2.2. Güdünün Aşamaları (Pelz, 2004).

Bu tanımlamalar ve sınıflamalara göre güdü insanın içinde var olan ve onu belli hedeflere amaçlara ve isteklere yönlendiren güçtür. Bu yönüyle irade ile de doğrudan ilişkilidir. Cürcani (2014) iradeyi tanımlarken; kalbimizdeki hakikatlere götüren güdülere uymayı gerektiren, muhabbet (arzu) ateşinden ibaret bir kordur şeklinde ifade etmiştir.

2.1.10. Dikkat

Dikkat, farkındalık sınırlarımızı farkındalık kaynaklarımız ölçüsünde kullanabilme, ya da bireyin çevresinin veya kendi duygu, düşünce, davranış ve eylemlerine yönelik algılarını kullanabilme kapasitesidir. Veyahut dikkat süresinin ölçüsüne göre bir bakıma konsantrasyondur Bleuler (1916/1983). Dolayısıyla dikkat, aslında insan bilincinin belli bir noktada toplanmasıdır (Selçuk, 2009). İnsan aynı zaman dilimi içerisinde duyu organları vasıtasıyla sayısız uyarıcılara maruz kalabilmektedir. Fakat bunların içinden ancak birkaç tanesini algılayabilmektedir ki, bu durum dikkat neticesinde oluşmaktadır. Elbette ki dikkat te belli bir süreçten sonra oluşmaktadır. Bu süreçte en önemli nokta; gelen uyarıcıların birey için bir anlam ifade etmesidir, bir amacına hizmet etmesidir. Gözlem yapan kişinin dikkatini etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunlar gözlem yapan kişiye bağlıdır (Bakioğlu, 2014). Bu faktörler bireyin yaşına, cinsiyetine, mesleğine, inancına, dünya değerlerine ve bunun gibi birçok duruma göre değişebilmektedir. Dikkat sonucunda bireyde herhangi bir davranış ya da öğrenmenin meydana gelebilmesi için aşağıdaki şekilde gösterilen süreçlerin oluşması gerekmektedir.

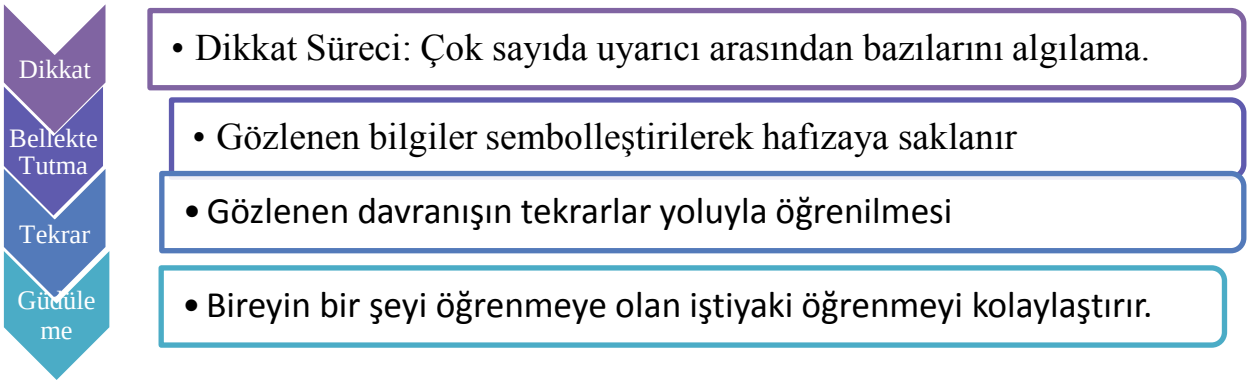

Şekil 2.3. İnsan Beyninde Dikkat Süreci

Dikkatle ilgili tanımlara baktığımızda genellikle şu durum müşahede edilmektedir: Çok fazla uyarıcı arasından tabiri caizse yönümüzü verdiğimiz ya da işimize yaradığını düşündüğümüzü seçmemiz. Burada dikkat ve irade arasında doğrudan bir bağ kurulmuş olur. Zira insanın dikkat ettiği husus genellikle iradesini yönlendirmiş olduğu husus olmaktadır. Dolayısıyla birey iradesi nispetinde dikkatini ayarlamış oluyor. O halde denilebilir ki; iradesinin gücüne göre kişinin dikkate aldığı şeyler değer kazanıyor. Bu bağlamda iradeli bireylerin dikkat edecekleri noktaları seçmede kendileri için daha uygun olan uyarıcıları seçecekleri düşünülebilmektedir.

2.1.11. Zekâ

Zekâ kavramı birçok disiplin alanıyla ilgili olması hasebiyle; tıpta, psikolojide, davranış bilimleri ve bunun gibi farklı disiplinlerde kendine yer bulmuştur. Zikredilen bu alanların zekâ ile ilgili çalışma ve merakları da her gün artarak devam etmektedir. Bu çalışmalar neticesinde zekâ veyahut zekâ türleriyle alakalı sürekli yeni tanımlamalar ve bağlantılar yapılmaktadır. Dolayısıyla zekâ için tek bir tanım yapmak mümkün olmamaktadır. Genel olarak tanımlandığında; zekâ, kişinin çevreyle uyumlu olabilmesi ve yaşadığı hadiselerden ders çıkarabilme yetisidir denilmektedir (Sternberg ve Grigorenko, 2006). Başka bir tanımda ise; zekâ, kişinin plan yapabilmesi, problemleri çözebilmesi, meseleleri idrak edebilmesi, değişik düşünce ve fikirleri anlayabilmesi ve deneyim sahibi olduğu durumları yetenek haline getirebilme kabiliyetidir (Gottfredson, 1997). Zekâ, bireyin işindeki performansıyla, yetinebilme kapasitesiyle, akademik başarısıyla, evlilikteki geçinebilme kapasitesiyle, toplumsal adapte ile ve nasıl davranacağını bilme gibi birçok durumla alakalıdır (Judge, Colbert, Ilies: 2004). Bununla birlikte zekâ psikolojideki en önemli kavramlardan biridir (Schmidt ve Hunter, 2000). Aynı şekilde zekâyı açıklamak gayesiyle çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramalar; psikometrik, gelişimsel, nöro-biyolojik ve çoklu kuramlar olarak ele alınmaktadır. Bunlar içinde psikometrik kuram, zekâyı ele alırken, onun nicel, bir ve bütünsel olduğunu iddia etmişlerdir. Gelişimsel kuram zekâyı, kişilerin farklı yaşlarda uyumsama ve özümseme vasıtasıyla çevreye gösterdiği uyum neticesinde gösterilen ilerlemeler olarak tanımlamıştır. Nöro-biyolojik kuramcılar beyni ve zekâyı biyolojik bir pencereden ele almışlardır (Çapraz, B ve arkadaşları, 2009). Sternberg ve Gardner'ın Çoklu Zekâ Kuramları çoklu yaklaşımlar olarak

bilinenlerdendir. Zekâ ve irade kavramları ise birbirleriyle doğrudan bağlantılı kavramlardır. Topçu (2008) âlemin üç şeyde toplandığını ve bunların varlık, hareket ve düşünce olduğunu söyledikten sonra, bunları kendinde barındıran insanın üç şeyin peşinde koşmaları için yaratıldığını söylemiştir. Bunların hakikat, hayr ve güzelliktir. İşte bu üç şeye ulaşmak içinse; zekâ, duygu ve iradenin birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda denilebilir ki; zekâ ve iradenin birlikte hareket etmesi ya da birlik olabilmesi insanı erdemli olmaya ve kemale eriştirmede önemli hususlardır.

2.2. İrade Ve Bileşenleri

Bu bölüm altında iradenin bileşenleri ele alınacaktır.

2.2.1. Hareket

Beşer davranışlarını ele aldığımızda farkında olduğu ve farkında olmadığı hareketler olduğu görülmektedir. Bazı hareketler vardır ki, bunları herhangi bir düşünce süzgecinden geçirme ihtiyacı duymadan gerçekleştiririz. Bunun tam zıddında ise bilinçli olarak yaptığımız hareketler vardır ki bunlar irademiz neticesinde meydana gelmektedir. Bunlardan bilinçli olanlar yani irademizle meydana getirdiğimiz hareketlere bizim olan hareketler fakat bilincinde olmayarak tamamen istem dışı yaptığımız hareketler de bizim dışımızda gerçekleştiği için bizim olmayan hareketler olarak adlandırılabilir (Özen, 2014). Bizim olmayan hareketler içinde refleksler ve alışkanlıklarımız bulunmaktadır. Elimize dokunan ateşten elimizi kaçırmamız bilincimiz neticesinde yaptığımız bir hareket değildir. Dolayısıyla bunun irade neticesinde olduğu söylenemez. Alışkanlıklar ise her ne kadar gayrı ihtiyari yapılan bir davranış olsa da, aslında iradenin devre dışı bırakılması neticesinde yapılan hareketler olmak gerektir. Örneğin; herhangi bir alışkanlığı kazanmış birinin bu hareketi yapmama noktasında ya da karşı koyma noktasında iradesinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ancak kişi alışkanlığı değiştirebilme iradesi gösterebilirse bu alışkanlıktan da kurtulabilmektedir. Başgil (2009) alışkanlıkları içgüdülerden ayırırken, alışkanlıkların öğrenilerek, taklitle ya da yapay olarak meydana gelebileceğini söylemektedir. İçgüdüleri değiştirmek zor ya da imkânsız iken alışkanlıklarımızı belirlemek mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda bir şeyin alışkanlık haline getirilmeden önce bir irade ile yapıldığı bütün alışkanlıklar için denilmese de iddia edilebilir. Bunun yanında insanın iradesi neticesinde yapmış olduğu hareketler vardır ki, insan bu

yaptıklarından sorumludur. Bu durum aslında hürriyet (özgürlük) ile de alakalıdır. Çam (2011) ancak hür olmakla iradeli bir hareketin meydana gelebileceğini söylemektedir. Burada kast edilen şey, dışsal bir tesirden azade bir şekilde hareket etmektir. Yeprem (1984) hürriyeti tanımlarken; harekete geçiren kuvvetin insanın kendi içinden gelmesi gerektiğini iddia etmekte ve dıştan gelen telkinlerle yapılan hareketin hürriyet olmadığını söylemektedir. Bununla beraber Yeprem (1984) fiil ve hareketi her ne kadar birbirlerinin neticeleri olarak görse de ikisi arasında bir ayrıma gitmiştir. Ona göre hareket tamamlanmamış filler iken, fiil ise tanımlanmış hareketlerdir. Bu itibarla denilebilir ki; iradi hareketler özgür irademiz neticesinde vermiş olduğumuz kararların uygulanması aşamasıdır. Bunun uygulanması artık fiildir.

Gazali ise insan hareketlerini üç başlık altında kategorize etmiştir: 1) Hareket etme kudreti: Burada kastedilen şey kişinin hareket kabiliyetini gösterebilecek bedensel ve ruhsal yetilere sahip olmasıdır. 2) Hareket etmek ya da etmemek arasında seçim yapabilme: Hareket etme yetisine sahip olan insanın özgür iradesiyle kendisi için doğru gördüğünü seçip ya da seçmeme, 3) Seçim sonucu kudret ile yapılan hareket: Kendisi için seçmiş olduğu durum için harekete geçme ya da bu kudrette bulunma (Öztürk, 2007). Ancak burada külli anlamda kudreti ilahiye cüzi anlamda da insanda mevcut olan kuvvet kastedilmektedir. Yine Gazali bunları açıklarken şöyle izahatlarda bulunmuştur. İnsanın hareket etmesine sebep olan şey varılmak istenen amaçtır. Dolayısıyla insanı harekete geçiren şey insanın güdüsüdür. Hareket edip etmeme noktasında ise niyeti önemlidir. Yani kendisi için arzuladığı şeye eğilim gösterir ve bu noktada niyette bulunur. Bunun neticesinde ise organlar harekete geçer ve kudreti iradenin emrine sunarak ameli meydana getirmiş olur (Öztürk, 2007). Son tahlilde denilebilir ki; irade ve hareket birbiriyle sürekli bir ilişki halindedir. Topçu (2002) iradi olan hareketi şu şekilde izah etmiştir: "*İradenin eseri olan her hareket mükemmele, daha mükemmele bir özlemdir. Bu, iradenin kendini denediği bir egzersizdir. En küçük gayreti gerektiren bir hareket bile, vücudun bütün kuvvetleriyle birleşir. Hareket saf bir kendiliğinden oluş değil, engellenmiş bir kendiliğinden oluştur. İnsan, kendini ancak hareketin içinde tanır ve sonra hareket ondan bir yaprak gibi kopar*". Aslında Topçu'nun kastettiği şey hürriyet sahibi bireyin iradesini harekete geçirebilmesidir ki o zaman kişi kendisi olabilir. O halde irade ve hareket birbirlerini tamamlayan ve aralarında derin bağlar bulunan iki yoldaş iki ayrılmaz arkadaştır. İradi olan hareket, insanı erdeme, kemale ve iyiliğe götürebilir.

2.2.2. Seçme

TDK (2016) seçmeyi tanımlarken aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır. *"Benzerleri arasında hoşa gideni seçip almak veya yararlanmak için ayırmak, -Üstün, iyi, uygun bularak yeğlemek, -Ne olduğunu anlamak, fark etmek, -Farklı görmek, üstün görmek, -Tercihini bir yönde kullanmak"*. Buradaki tanımlamaların hepsinde aslında iradi olan eylemlerden bahsedilmektedir. Seçebilme yetisi gösterebilme anlatılmaktadır. O halde kendi özgür iradesiyle seçim yapamayan bireyin iradi bir eylemde bulunduğu söylenemez. Eğer ki insan daima iyiliği seçmiş olsaydı o zaman kötülüğe bir meyli olamazdı. Oysa özgür irade sahibi insanın kötülüğe meyilleri olmasına rağmen kötülük yerine iyiyi tercih edebilmesidir aslında seçme. İşte bu noktada insanın seçtiği şey ahlaki bir değer kazanmaktadır (Akdağ, 2006). İrade bir seçme gücü ise, seçme herhangi bir tesir altında kalmadan kendi içimizden gelen bir güçtür (Çam, 2009). Tam da bu noktada kişinin özgürlüğü ortaya çıkmaktadır. Zira eylemden ziyade aslında seçmede daha çok özgürlük ortaya çıkmaktadır. Çünkü iki şey arasında kaldığında kendisi için uygun olanı seçebilmeye karar vermedir özgürlüktür (Öztürk, 2007). Dolayısıyla seçme ve hürriyet arasında sıkı bir bağ vardır. Ne seçimsiz bir hürriyetten ne de hürriyetsiz bir seçmeden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim hürriyeti yalnızca fiilde aramak hata olur. Bir şeyi yapabilmek yani fiiliyata dökmek için öncelikle onu seçmiş olmak gerekir. Zaten bir seçim yapmadan fiiliyata geçiliyorsa burada hürriyetten bahsetmek doğru olmaz. Çünkü burada kendisi için tayin edilmiş olan şeyi yapmış olur. Dolayısıyla özgür irade olmamış olur. Ayrıca bireyin seçiminde hürriyeti yoksa zaten o şey seçme de olmamış olur. Elbette seçmede sebeplerden de bahsetmek doğru olacaktır. Çünkü seçim yapmada sebeplerin de bir rolü olduğu muhakkaktır. Fakat seçme eyleminin sadece sebepler neticesinde oluştuğunu iddia etmek de hata olur. Zira seçmede her ne kadar sebeplerin etkisi olsa da nihayetinde insanın seçme noktasında bir payı olduğu göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar sebepler bulunsa da birey elinde mevcut olan seçimleri bir kıyas dâhilinde mizan ve teraziye koyarak karar verir. Derinlemesine düşünüp taşınır ve nihayetinde bir seçimde bulunur. Elbette bu yoğun düşünme aşamalarında sebepler de bulunmaktadır. İla nihaye bütün bu süreçler akabinde karar veren ve tercih eden yani seçen bizatihi yine insanın kendisidir. Bu da insana verilen akıl ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda evet denilebilir ki; seçmeyi sebepler de etkiler fakat insanı zorunlu seçmeye itmez ki zaten böyle bir durumda seçim hürriyetinden de bahsetmek söz konusu olamazdı. İnsanın

seçimlerinden sorumlu olmasının dikkat çeken noktası da tam olarak burasıdır. Çünkü seçmede hür ve serbest olan insan, seçimini yaptıktan sonra artık belli bir karar vermiş ve yönünü belirlemiştir (Çelebi, 2013).

Bu bağlamda yalnızca psikolojik bir kavram olmayan irade, aslında seçenekler arasında en doğru olanı seçme ve bunun sonuçlarına katlanma itibariyle aynı zamanda ahlaki bir durumdur. Kelam literatüründe seçme için genellikle İhtiyâr kavramı kullanılmaktadır. Hayır (hayır yapmak) kökünden gelmektedir. Birden fazla durum karşısında en hayırlısını en doğrusunu seçme iradesidir (İrğat, 2011). Gazali ihtiyar ve irade arasındaki ilişkiyi açıklarken; İhtiyârın herhangi bir durumda karar vermekte zorlanan insanın aklını kullanarak seçim yapabilme iradesidir diye ifade etmiştir. Kast edilen şey aslında insanın akıl yardımıyla arada kaldığı durumlarda kendisi için hayırlı olanı seçebilmesidir. Zaten seçme hürriyetine sahip olabilmenin en temel noktası da akli düşüncenin de hür ve bağımsız olmasıdır. Düşüncesinde bağımsız olmayanın seçimi de bağımsız ve hür bir seçimdir denilemez.

2.2.3. Karar Verme

İçinde bulunduğumuz yaşam döngüsünün her basamağında yaptığımız ve yapacağımız şeyler için mevcut yollar içinde en doğrusunu seçme gibi amaçlarımız vardır. Önümüze çıkan en az iki durum arasından birisine karar verdiğimizde ancak seçmiş oluruz. Bu durumların birisini seçme iradesi göstermek aslında karar vermenin bizatihi kendisidir (Tekin ve Ehtiyar, 2010). Hayatımızın her anında karar verme ile karşı karşıya geliriz. Bazen öyle bir noktaya gelinir ki karar verdiğimizin farkına bile varamayız. Ancak her zaman karar vermek bu kadar da kolay olmayabilmektedir. O anlarda verilecek olan karar hayatımız için hayati bir öneme haiz olabilmektedir. Böylesi bir durumda kişi zihinsel süreçler neticesinde doğru olanı seçmede karar kılabilmektedir. Elbette ki karar verilen şeyin önemi arttıkça kişi üzerindeki baskı ve stres karar verme noktasında bireyi zora itebilmektedir. Bu durum önem ile doğru orantılıdır. Hele bir de alınacak olan kararın telafisi de mümkün değilse o zaman karar vermedeki önem daha bir önem kazanabilmektedir.

Karar verme ile ilgili yapılan birkaç tanımlamayı aktarmak konuyu anlama açısından doğru bir adım olacaktır. TDK (2016) "Bir sorunu karara bağlamak, kararlaştırmak" olarak tanımlamaktadır. Yani mevcut olan bir sorun ya da durum hakkında bir karara varmak ve uygulanması için hazır hale gelmektir. Frishammar (2003) ise kararı, hareket için lazım olan şartların belirlenmesiyle başlayan ve harekete geçmek için bir yargıya varmakla biten bir süreç olarak tanımlamıştır. Kuzgun (1992) ise kararı, bireyin mevcut olan ihtiyacı için önünde olan çok sayıda seçeneğin doğurduğu sıkıntıyı azaltmak için yöneldiği durum olarak tanımlamıştır. Ona göre aslında karar verme bireyi sıkıntılardan kurtarma sürecidir. Çünkü çok sayıda seçeneğin varlığı bireyi rahatsız etmektedir. Koçel (2001) karar vermenin bildiklerimizin, düşüncelerimizin, duygularımızın ve yaratıcılığımızın kolektif biçimde bir araya geldiği psikolojik bir durum olarak yorumlamıştır. Zaten karar verirken insanın çok sayıda letaifi bir araya gelerek bir yargıya varılabilir. Bu letaifler ne kadar etkin ve verimli kullanılabilirse alınan karar o kadar sağlıklı ve sağlam olabilmektedir. Nitekim Noone (2002) karar vermeyi insan yaşamının en önemli işlevlerinden biri olarak görmektedir. Çünkü verdiğimiz kararların neticeleridir hayatımızın yönünü ve akışını belirleyen. Chatoupis (2007) ise karar vermeyi, mevcut seçenekler hakkında bilgi sahibi olduktan sonra, sonuca varmak için en uygun olanı seçebilmesi olarak açıklamıştır. O halde karar vermeden önce mevcut alternatifler hakkında bilgi sahibi olmak ve daha sonra birini tercih etmek daha sağlıklı karar almayı kolaylaştıracaktır. Çil (2014) karar verme sürecini ele alırken genel olarak iki model üzerinden yola çıkmaktadır. Bu iki modelin de aklımız tarafından kullanıldığını ve bunlardan birincisinin rasyonel bir şekilde karar verme olan mantıksal model, diğerinin ise sezgilerin daha çok ön planda olduğu sezgisel modeldir. Buna göre mantıksal (kantitatif) diye nitelendirilen model daha çok sayısal işlemlerle alakalı bir modeldir. Karar aşamasında problemle alakalı çözümler üretilirken daha çok mantıksal ve sayısal analizler yapılır. Bu noktada analitik karar verme de denilebilmektedir. Bu bağlamda kantitatif karar verme süreci daha ziyade matematiksel ya da istatistiksel süreçlerin kullanıldığı aşamadır. Sezgisel (kalitatif) modelde esas olan şey sezgilerimiz, yargılarımız veyahut hayatta edindiğimiz tecrübelerimiz yer almaktadır. Sayısal analizlerden ziyade sezgiler ön plandadır. Yaşantısal deneyimler ve davranışsal durumlar daha etkilidir. Bu yönüyle bu model aslında genel anlamda psikolojinin ve sosyolojinin buluşma noktasıdır. Burada esas olan insanın kendisidir. İnsanın karar vermesinde zihinsel ve ruhsal evreler daha etkindir. Bu bağlam

çerçevesinde ele alındığında karar verme modelleri ve süreçleri aşağıdaki şekille simüle edilmektedir.

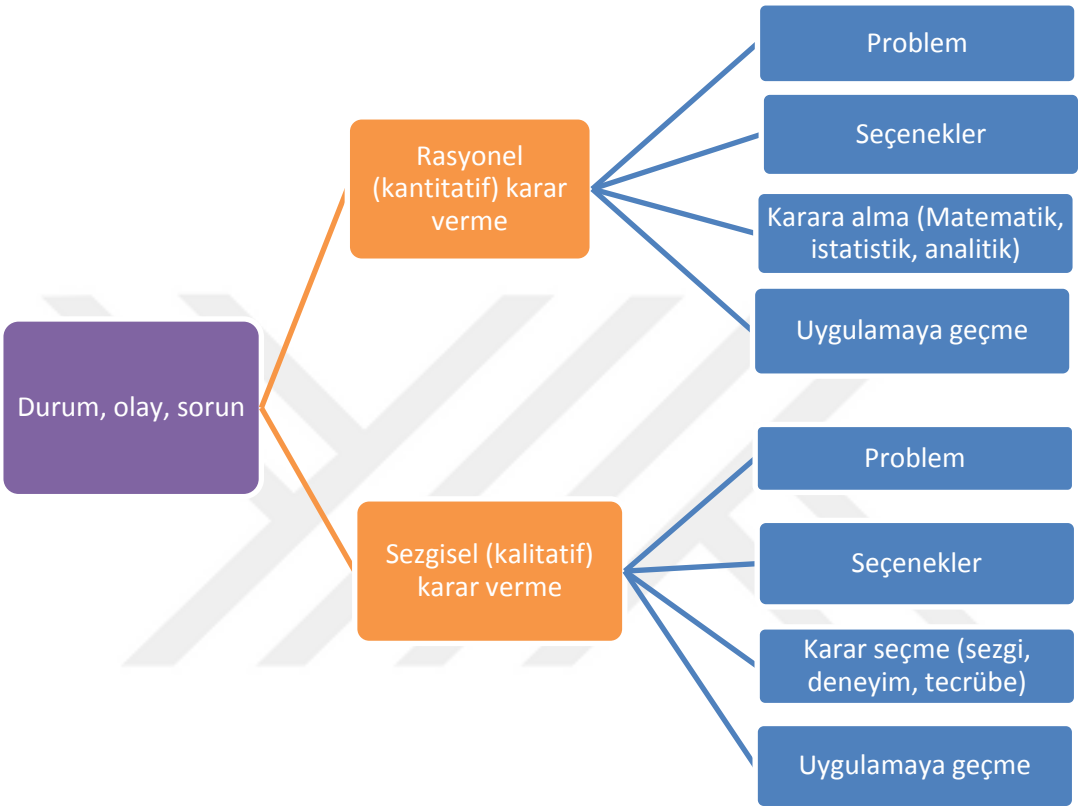

Şekil 2.4. Karar verme süreci ve aşamaları

Yukarıdaki şekilden de anlaşılacağı üzere aslında insan iki model itibariyle karar almaktadır. Karar alma süreci meşakkatli ve yorucu bir süreç olmakla birlikte aslında iradenin de yansımasıdır. Nitekim bazı araştırmacılar karar verme ve iradeyi aynı tanımlama içine almışlardır. Onlara göre aslında irade karar vermenin kendisidir. Dökmen'e (2006) göre irade, çeşitli seçimler arasında varılan karardır. Köknel (1999) de iradeyi bilinçli karar verme yeteneği olarak görmektedir. Bu tanımlamalardan sonra denilebilir ki; elbette iradede karar verme önemli ve etkili bir aşamadır. Ancak karar vermeyi irade olarak ele almak iradeyi eksik tanımlamaktır. Zira irade bütün fiziksel ve ruhsal aktivitelerin çalışmasını sağlayan en önemli noktadır. Bu yönüyle irade insanda mevcut olan bütün letaifleri çalıştırabilecek kudreti ilahinin insanda derç ettiği hikmettir. Bu bağlamda karar verme iradenin bir aşaması ve sürecidir. Yani irade neticesinde bir karara varılır.

2.2.4. Niyet

Niyet, zihninde bir şeyi tasarlayıp düşünmek olarak geçer (TDK, 20016) sözlüğünde. Demek ki harekete geçmek için ya da karar vermek için öncelikle bir niyetin olması icap eder. Zira niyettir hayır olanı şer, şer olanı hayır yapabilen. Gazali (1058/1111) iradeyi tanımlarken, bir şeye olan istek ve iştiyak olarak tanımlamıştır. Ona göre niyet etmekle bir iştiyak ve istek oluşabilir. Ondan sonra karar verme meydana gelir. Aynı şekilde niyeti arzuların başlangıcı olarak görüyor. Eğer niyet olmazsa arzu da olmaz. Arzuların olmaması durumunda ise amaç ve hedeften söz etmek te mümkün değildir. Niyet etmek ya da etmemek ise tamamen kişinin özgür iradesiyle olmalıdır. Yoksa özgür irade ile niyetlenmeyen şeye karşı bir sorumluluk ta yoktur. Budak (2002) ise niyetle yapılacak eylemleri açıklarken, bunun özgürce seçebilme ve var olan alternatifler içinde kararını özgürce verebilme yetisi olarak açıklamıştır. Bu nazarla bakılırsa bir davranışın tezahür etmesinde, lazım olan niyet ve irade, bireyi sergilemiş olduğu amel noktasında fail konumuna getirmektedir (Türkeri, 2006). Aynı şekilde Türkeri (2011) başka bir yerde ise, özgür iradeyle seçilen bir amelin, ahlaken iyi veyahut kötü olması noktasında değerlendirilebileceğini vurgulamıştır. Ona göre yapılan davranışı kıymetli kılan en önemli şey o davranış ardında yatan "niyet" tir. Niyet ise, azimli ve kararlı olma anlamlarına gelmektedir. Niyetin iyi olması iyiliği doğurduğu gibi niyetin kötü olması da kötülüğü doğurmaktadır. Ancak şunu ifade etmekte fayda vardır. İyi niyetin neticesinde iyi bir amelin gelmesi en doğru olanıdır. Sadece iyi niyete sahip olup bunu fiiliyata geçirmemek gerçek anlamda bir iyiliği netice veremeyebilir. Zira ancak iyi niyetin neticesinde doğan iyi bir amel o niyetin hayr olan kısmını gösterir. Farabi (2008) bir eserinde bu konuya değinirken niyet sonucunda varılacak mutluluğu şöyle izah etmiştir. Eğer ki mutluluğa varılacaksa; kişinin sahip olduğu niyetin fiile dönüşmesi ve iyi ile kötüyü ayırt edebilecek kapasitede olması gerekmektedir. Yoksa bunlar olmadan mutluluğa erişmek mümkün değildir. Bu minvalde Augustine (1993) ise ancak iyi niyetle insanın mutlu olabileceğini söylemiştir. Ona göre iyilik ve mutluluk arasındaki bağ, hem ontolojik hem de kozmolojik bir bağın neticesidir. Yine Augustine iyi ile kötü arasındaki farkı belirleyenin niyet olduğunu vurgulamıştır. Hatta iyi ile kötü olanların bazen aynı noktada birleşebileceklerini ve bunlar arasındaki farkı ayırt edenin ise niyet olduğunu söylemiştir. Mesela, her insan korkusuz yaşamak ister. Ancak kimisi iyi niyetle yani yardım ederek ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirerek, kimi ise yıkarak, bozarak ve kötülükle güvende olmak

ister. İşte bu iki zümre arasındaki farkı belirleyen taşıdıkları niyetleridir. Ona göre iyi insanlar bunu arzularken; sevgi, mutluluk ve ilgi ile yaparlar. Kötü insanlar ise bunu yaparken çıkar ve kaybetme korkusuyla yaparlar.

Spinoza (1984) ise niyet konusuna şu şekilde yaklaşmıştır. Yapılan bir davranışın başında olan niyeti ve sonucunda ortaya çıkan davranışı sahiplenebilmek aynı zamanda bu ikisi arasında geçen süreç insanın hürriyetiyle alakalıdır. Ona göre insanın niyeti ne kadar soyut olursa olsun, o niyetiyle bir karara varıyorsa ve vardığı karar doğrultusunda davranış sergiliyorsa ve en nihayetinde sonuç ne olursa olsun bunu sahiplenebiliyorsa ancak özgür olabilir. Yani ona göre niyetin iyiliği ya da kötülüğünden ziyade kişinin kendi niyeti neticesinde sergilemiş olduğu davranışı sahiplenebilmesi gerekir. Ancak o zaman hür iradeden bahsetmek mümkün olur. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir gerçek vardır ki; insanın niyeti ne kadar özgür olursa olsun davranışlarında sınırsız bir özgürlük sahibi olamaz. Zira insan ait olduğu toplumun bir parçası ve o topluma göre belli ahlaki değerler taşıyan bir varlıktır. Teoride sınırsız hürriyet mümkün olsa da ictimai hayatta bunun gerçekte uygulanması çok ta mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla niyetin ahlakla da bir ilişkisi söz konusudur. Bu yönüyle bakılacak olursa, insani ilişkilerin sağlığı açısından ahlak önemli bir noktadır. Ahlak ise ancak bir toplum ile olabilir ve toplum ise ahlakla meydana gelir (İrğat, 2011). Bunun yanında niyette de rıza olması esastır. Hatta dini yükümlülükleri yerine getirmede dahi rıza ve niyet esastır. Zorlama bir niyetle yapılan iman makbul olmadığı gibi yapılan ibadetlerin de nezih olması düşünülemez (Dursun, 1994). O halde niyet ve irade birbirleriyle alakalı oldukları gibi ayrılmaz iki hakikattir. İradenin ortaya çıkması için niyet zaruridir ve niyetin oluşması için de irade etmek zaruridir. Ancak irade niyet etmeden önce başlar ve davranışa kadar neticelenir. Bu itibarla irade bir bütün niyet ise o bütünün bir parçası ya da azasıdır denilebilir.

2.2.5. Hürriyet

Özgürlük manasına gelen hürriyet herkes için ortak bir tanımı ifade etmeyebilmektedir. Zira herkesin hürriyetten anladığı mana ve mefhum gerek bakış açısına göre, gerek dünya görüşüne göre ve gerekse inancına göre değişebilmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki; herkes hürriyetten özgürlüğü anlamaktadır. Fakat sınırları noktasında ortak bir fikir ifade etmek mümkün değildir. Bununla birlikte hürriyet Arapça "hurr" kelime kökünden gelmektedir ve köle

olmayan anlamını taşımaktadır (Yeprem, 1984). Bu itibarla aslında hürriyet kölelikten kurtulmak manasındadır. Bununla birlikte her alanın hürriyete yüklediği anlam ya da hürriyete olan bakış açısı değişebilmektedir. Esasen herhangi bir zorlama ve baskının olmadığı durum olarak tanımlanan hürriyete; psikoloji bilimi, kişinin eğilimleri ve iradi amelleri, ahlaki sorumluluğu ve yükümlülüğü nazarıyla, beşeri bilimlerde, hukuki, siyasi ve iktisadi bir nazarla, ruhaniyet ve ilahiyat alanında ise kader ve hürriyeti mutlaka nazarıyla incelenmektedir (Seyhan, 2013). O halde insan hürriyetinin başlangıcı nereden başlar ve nasıl devam eder. Esasen insanın hür olması seçme işlemiyle başlar. Eğer ki seçtiği şeyi hür ya da özgür iradesiyle yaptıysa hürriyeti başlatmış olur. Bunun yanında seçtiği şeyi gerçekleştirdiğinde ise hürriyetin mahiyetini kavrar. Zira seçtiği şeyi yapmada bir engelle karşılaşırsa o zaman özgür olmadığı hissiyatına kapılabilir. Bu bağlamda denilebilir ki; seçmede özgür olan insan hürriyetinin fehmine eylemde vakıf olur. Fakat bu hürriyetin seçmede olmadığı manasını doğurmaz. Aksine seçmede hür olmayanın eyleminde de hürriyetten bahsetmek mümkün değildir. Öyle ise seçme ve eylem hürriyeti, hürriyet noktasında ele alınması gereken iki önemli husustur. Seçmede hürriyeti olmayanın hürriyeti esasen yoktur ve bu noktada hürriyetten bahsetmek te mümkün değildir. Öner (1987) sadece eylemde görülen hürriyet seçmede yoksa bu tayin edilmiştir ve dolayısıyla burada hürriyet yoktur demiştir. Aynı şekilde seçmede görülen hürriyet eylemde yoksa yine hürriyetten bahsetmek mümkün değildir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki; seçme aşamasındaki hürriyet eylem aşamasındaki hürriyetten daha az kısıtlanmıştır. Çünkü seçilen şey toplumsal gerçeklere ya da inançlara aykırı olması hasebiyle baskılanabilir ve engellenebilir. Şu halde sınırsız bir hürriyetten bahsetmek ancak ütopik olabilmektedir. Bu itibarla hürriyet ile ilgili tartışmalar genellikle dört başlık etrafında süregelmektedir. Bunlar; seçme, eylem, kısıtlı ve mutlak hürriyet kavramlarıdır.

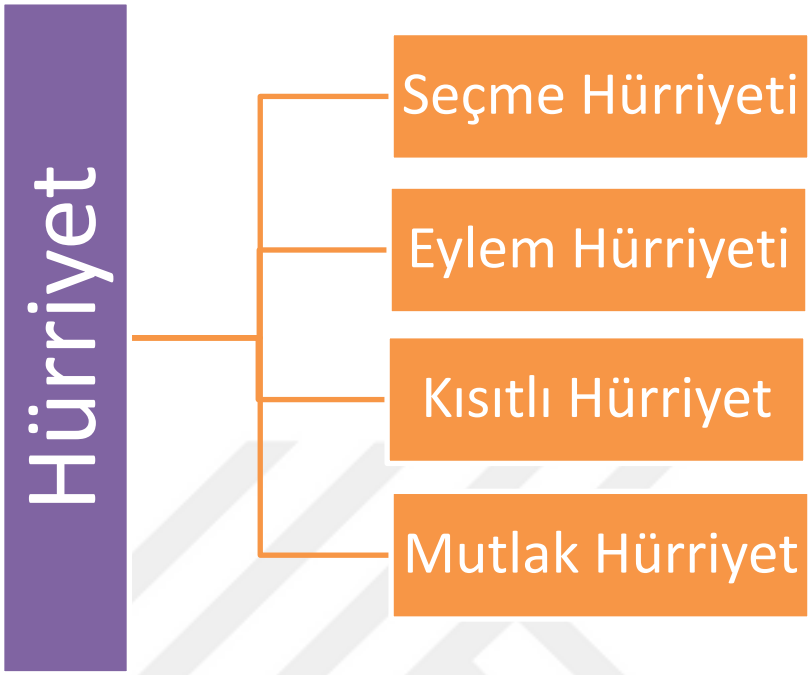

Şekil 2.5. Hürriyet ve Çeşitleri

Hürriyet kavramı neredeyse tüm zamanlardan beri tartışılagelen bir mevzudur. Öyle ki hürriyeti tarif edemeyen bazı bilginler hürriyetin inkârına kadar gidebilmişlerdir. Kant (1724-1801) hürriyeti tarif ederken onun pratik aklın bir postulatı olduğunu ifade etmiştir. Bu da aslında gerçek hürriyetin inkârı neticesini doğurur. Eralp (1949) bunu eleştirirken, böyle bir durumda ilmin değerinden çok şey kaybettiğini ve hürriyettin de önemini yitireceğini söylemiştir. Bir bakıma hürriyetin varlığını kabul etmek fakat sınırlarını da bilmenin daha anlaşılır ve makul bir seçenek olacağı akla daha uygun düşmektedir. Bu itibarla denilebilir ki; insan hürriyeti sınırlı bir hürriyettir. Esasen insan birçok yönüyle sınırlandırılmıştır. Gerek aklı, gerek duyguları gerekse amelleri ve yapacakları noktasında da sınırlı bir güce sahiptir. Sınırlı bir gücün ardında sonsuz bir hürriyeti beklemek te çok mantıklı bir davranış değildir. Bu yüzden mutlak ve sonsuz hürriyet sahibi olan Zat'ı Zülcelal insana yine kendi kudretinin içinde sınırlı bir hürriyet alanı vermiştir. İşte insanın hesaba çekiliyor olması da bu itibarladır. Türkeri (2002) zaten insandan beklenin de kendisine verilen irade, hürriyet ya da kuvvetin ilahi rıza dâhilinde kullanılmasıdır demiştir. O halde insanda ne mutlak manada bir hürriyetten ne de hürriyetsizlikten bahsedilebilir. Hürriyet ve irade ise birlikte ele alınan kavramlardır. Hürriyetin

başladığı seçme eyleminde zaten gelişigüzel bir seçme yoktur. Hem muhakeme, hem idrak, hem akıl hem de daha farklı bileşenlerin tecellisi neticesinde seçme meydana gelir ki bu da iradedir. Başka bir deyişle irade hürriyeti kaplayan bir mefhuma sahiptir. Fakat hürriyetsiz bir iradeden de bahsetmek mümkün değildir. Çünkü hürriyetin olmadığı bir durumda iradeden veyahut iradi eylemlerden söz etmek kabili mümkün değildir.

2.2.6. Sorumluluk (Mesuliyet)

Yaşama gayesiyle dünyaya gelen her insanın hayatın her aşamasında yerine getirmesi gereken, gerek kendisi ile gerekse toplumla alakalı sorumluluk ve mesuliyetleri vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda ahlaki, hukuki ya da inançsal müeyyideler ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan sorumluluklar kadar müeyyideler de mevcuttur. Bu sorumluluk çeşitlerinden bir kaçı; siyasi, cezai, ahlaki, disiplinsel ve hukuki sorumluluk olarak sıralanabilmektedir. Ancak bunları daha iyi anlayabilmek için ilk aşamada sorumluluk kavramını tanımlamak daha doğru bir yol olacaktır. " *Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet*." (TDK, 2016). Tanımdan anlaşıldığı üzere, bireyin kendi amel ve davranışları neticesinde vuku bulan durumları üstlenebilmesidir. Bir yönüyle yaptıklarının mesuliyetini alabilme mecburiyetidir. Bununla birlikte bireyin yapmış ya da yapacak olduğu davranışın kendisi, çevresi ya da toplum üzerindeki etkilerini de üstlenip, onların hukuklarına saygı duyması da gerekir. Zimmerli (1993) sorumluluk kavramını bir kavram haritasıyla beraber açıklamaktadır. Ona göre kişinin, grupların ve toplumun sorumlulukları vardır. Kimlerin kimlere karşı sorumlu olduklarını ifade ederken özgürlüğü de sınırlamaktadır. Zira sorumluluklarımızın temelinde kaygı ve normlar vardır. Kişinin kendisine, sosyal çevresine ve topluma karşı kaygısal sorumlulukları olduğunu belirttikten sonra, normlar neticesinde ise yasa, din ve ahlak temelli sorumluluk doğduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla sorumluluğun; özgürlük, kaygılar ve normlar çerçevesinde meydana geldiğini aşağıdaki şekilde olduğu gibi bizlere aktarmıştır.

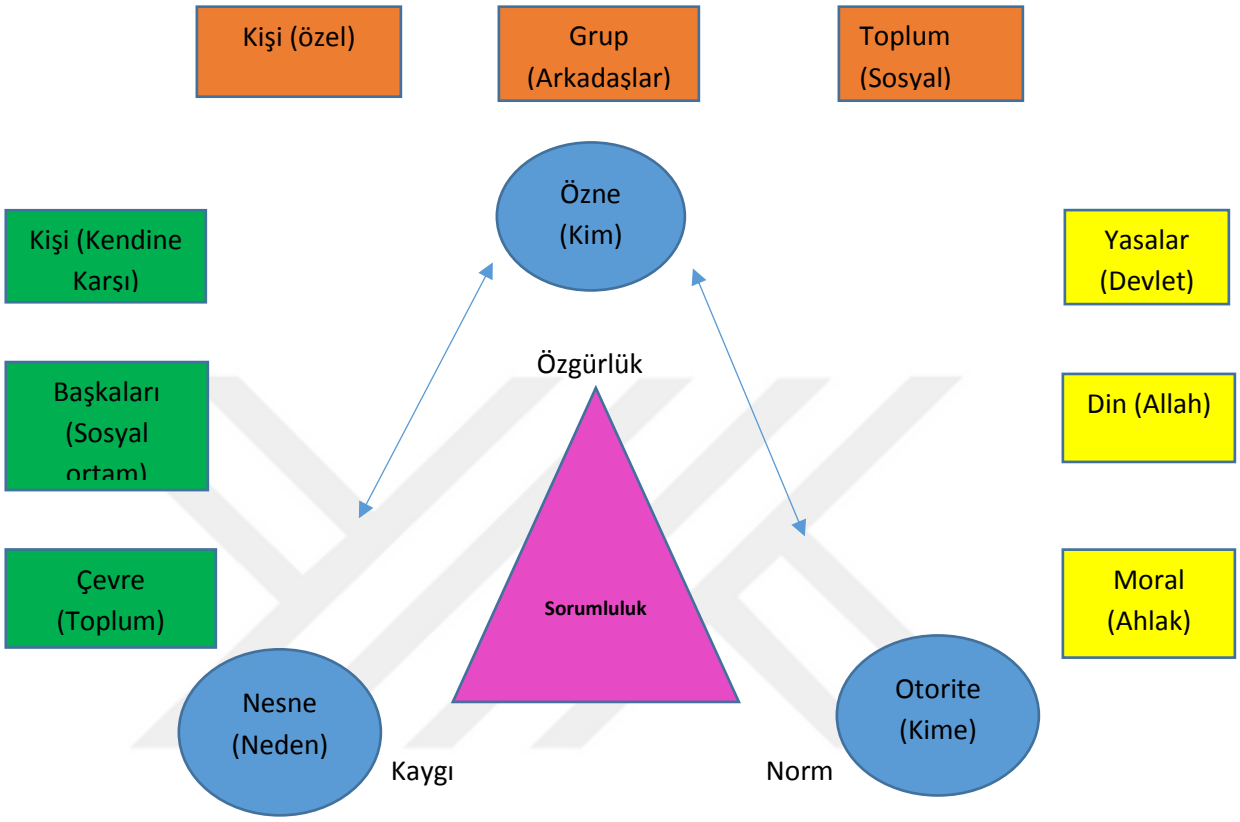

Şekil 2.6. Sorumluluk Öğeleri (Zimmerli, 1993).

Sorumluluk sahibi bireylerin taşıması gereken özellikler vardır. Bu özellikleri taşıyan bireyler sorumluluğun daha çok farkında olabilmektedirler. Bunları şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Zamanı etkili ve verimli kullanabilmek,
- ✓ İş birliği yapmaya açık,
- ✓ Öz eleştiri yapmaya açık,
- ✓ Başka bireylerin haklarına saygı duyarak, kendi ihtiyaçlarını karşılamak,
- ✓ Hür iradeleriyle hareket etmek,
- ✓ Yaptığı davranışların sonuçlarını sahiplenmek,
- ✓ Kişisel kararlarını verebilmek,
- ✓ Kendine özgüveni olmak,
- ✓ Kişisel kaynaklarını kullanmak,

- ✓ Kendisine ve çevresine saygısı olmak.

Bunlara daha çok sayıda ifade eklenebilir. Ancak genel itibariyle anlaşılması gereken şey; sorumluluk sahibi bireyin, özgür, saygılı, özgüven sahibi, yaptığı şeyin bilincinde olan ve sorumluluklarını üstlenebilecek erdeme sahip olduğudur.

Sorumluluk hür irade bağlamında ele alındığında görülüyor ki çoğu araştırmacı tarafından birbirlerinden ayrılmaz iki kavram şeklinde kullanılmaktadırlar. Bununla ilgili Topçu (2002) sorumluluğu hür iradenin belirleyicisi olarak görmüştür. Hür iradeye vesile olan sebep olan şey de sorumluluktur. Ona göre sorumluluk en baştadır ve odur hürriyeti doğuran. Hareket basamağından daha öncesi sorumluyuz ve fakat ancak hareket etmekle hür olabiliriz. Hürriyet sorumluluğun şartı değil esasen sorumluluğun bir sonucudur. İbn Hazm (1999) ise insanın irade ve ihtiyar sahibi olması hasebiyle, fiillerinin de failinin insan olduğunu söylemiştir. Ona göre, ihtiyar zaruri bir şeydir. İhtiyar olmasa sorumluluğun bir anlamı kalmazdı. Bundan dolayı ihtiyar insana aittir ve tabi sorumluluk ta insana aittir. Öztürk (2007) Aristotales'in sorumluluk ile ilgili sözlerini aktarırken şu ifadeleri kullanmıştır. Ancak aklını kullanabilen birey özgürdür. Özgür iradesiyle aklını kullanıp tercih yapan birey ise yaptıklarından sorumludur. Birey her ne kadar sorumluluk cenderesi içinde olsa da, aslında kendi isteğiyle tercih yaptığı için hür ve özgürdür.

Bu noktadan hareketle özetlemek gerekirse, zahirde hareket ve seçme özgürlüğüne sahip olan insan, bu hür oluşunun getirdiği bir sorumluluk ta taşımaktadır. Allah insanı hür bir irade sahibi olarak yaratmış olmakla birlikte bazı durumlarda insan iradesine yine bazı durularda sınırlılıklar da koymuştur. Bu sınırlar çerçevesinde insana özgür bir irade vermiştir. Dolayısıyla hür irade, insanın iradesini kullanma ve bunun neticesinde meydana gelen hareketlerde herhangi bir zorlamaya tabi tutulmadan sorumluluklarına katlanma olarak tanımlanabilir (Yeprem, 1984). Zira mesuliyet ve yükümlülük ihtiyar ile yapılan işlerle alakalıdır. İhtiyari yapılan işler ise akıl şartına bağlanmıştır. Şu halde iyilik ya da kötülük, doğruluk veyahut yanlışlık yükümlülük getirmesi itibariyle insanın meşietine ve iradesine bağlanmıştır. Elbette külli manada iyilik ve kötülüğü halk etmek Cenabı Hakk'a ait olmakla beraber, cüzi manada bunu isteyen ve irade eden aynı zamanda insandır ki, bundan ötürü de yaptıklarının sorumluluklarını almaktadır. Aksine insana her hangi bir irade verilmez ise o zaman sorumluluk vermek te yanlış bir tutum

olur. Son tahlilde denilebilir ki, irade ve sorumluluk birbirlerine muhtaç iki kavramdır. İkisinin olması birbirlerine bağlıdır. İrade sahibi olanın sorumluluğu, sorumluluk sahibi olanın ise iradesi olmak zorundadır.

2.2.7. İnat

"İnat", ister doğru ve ister ise de yanlış olsun kişinin kendi istek ve düşüncelerinde haddini aşacak şekilde ısrarcı olmasıdır (Bilmen, 1967). Demek ki inatta sadece kendi yanlışında diretmek yoktur. Aynı şekilde kendi doğrusunda da diretmek vardır. Oysa doğruyu savunmak doğru bir davranış gibi gözükmektedir. Esasen burada söz konusu edilen şey doğruda sebat etmek değil belki doğru olan benim fikrim saikiyle kibre kapılma durumudur. O halde inat ve inatçılığı tek başına bir kavram olarak görmek ve böyle bakmak doğru olmayabilir. "*Bir konuda direnme, ayak direme, diretme, direnim. Birine karşı çıkma, karşı düşünce ileri sürme*" (TDK, 2016). Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere sürekli bir diretme, karşı çıkma ve ısrar etme vardır. Bunlar ise ruh sağlığı yerinde olan bireylerde olması gereken özelliklerden değildir. Bu bağlamda inadın ilişkili olduğu kavramları bilmek inadı anlamak açısından isabetli olacaktır. İnatta kibir, gurur, hırs ve sabırsızlık ya da sebatsızlık vardır. O halde inat bu kavramlarla sıkı bir bağ içerisindedir. Bu dört kavramı bilmeden inadı anlamak zor bir ihtimaldir. **Kibir;** Kendini aşırı beğenme, başka insanlardan üstün tutma, kibirlenme, ululuk taslama, benliğe kapılma durumlarıdır. Öyleyse kibirli insan, benlik ve enaniyetin tesiriyle büyükleneme davasına giren ve insani erdemlerden uzaklaşma yoluna girendir. Bir hadis-i şerifte cehennem ehlinin en belirgin özelliği kibir olarak gösterilmiştir (Sahih Muslim, Cennet). **Gurur;** Aynen kibirde olduğu gibi, kendini beğenmenin kılıf değiştirmiş başka bir halidir. Aslında kibirle kardeştir. **Hırs;** "Sonu gelmeyen istek, aşırı tutku." (TDK, 2016). Hırs kanaatin zıttıdır ve doymak nedir bilmez arzu ve emellerin kendisidir. Aynı şekilde hırs yıkıma sebep olacak kadar tehlikeli bir durumdur. **Sabırsız;** Bir şeyde sebat etmeyen, bir istikamet üzerinde duramayan anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda bir Ayet-i Celilede Allah Teâlâ insanın hırslı ve sabırsız olduğunu vurgulamış ve bunun ne denli zararlı olduğunu bizlere göstermek istemiştir (Mearic, 70/19). Bütün semavi kitaplarda Şeytan'ın kaybetmesi anlatılırken aslında bu zikredilen dört husus vurgulanmaktadır. Birincisi kibirlenerek insandan üstün olduğunu iddia etti. İkincisi, gurura kapılarak kendi yaptıklarının aslında yeterli ve çok olduğu iddiasına kapıldı. Üçüncüsü, hikmeti

ilahiye itimat yerine makam ve mevki hırsına kapıldı. Dördüncü ve son olarak ta hikmeti öğrenme hususunda her hangi bir sabır ve sebat gösteremeyerek kaybetmek durumunda kaldı. Bu dört olumsuz durumun doğrudan ya da dolaylı olarak inat ile alakalı olduğu da açık ve aşikârdır.

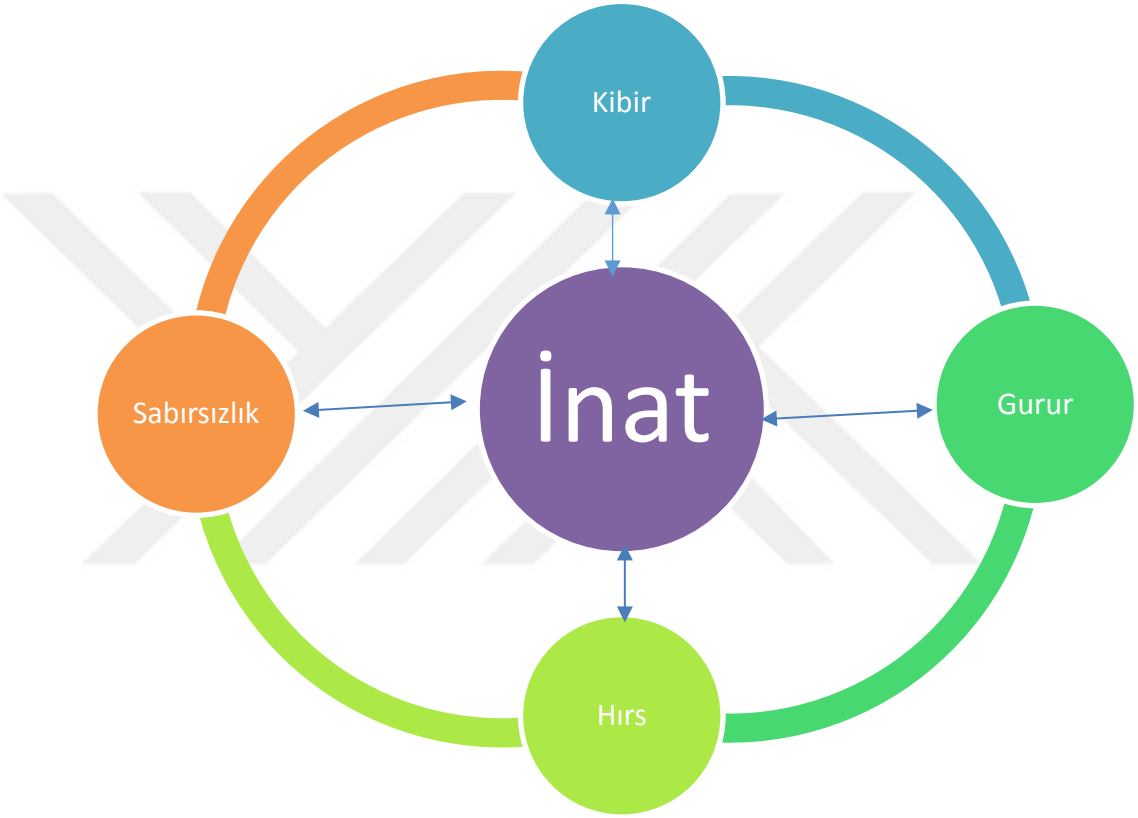

Şekil 2.7. İnat Ve İlişkili Olduğu Durumlar

İnadı, irade bağlamında ele alacak olursak, inat iradeye gem vuran ve onun özgür bir şekilde hareket etmesini engelleyen bir durumdur. Zira irade hürriyet ve özgürlük ile yoğrulmuştur. İnat ve inadın ilişkili olduğu kavramlar ise özgürlüğe gem vuran adeta iradeyi esir alan kavramlardır. Kibirli, gururlu, hırslı veyahut sabırsız insan sağlıklı bir düşünce biçimine sahip olamazlar. Sağlıklı bir düşünce biçimi olmadan, yani akıl serbestçe düşünemeden ve muhakeme edemeden özgür bir karar veremez. Hakikatte bunlar akıl sağlığını olumsuz etkileyen ve aklı bu dört kötü hasletin tasallutu altında tutan olumsuz ve kabul edilemez mefhumlardır. Öyleyse irade ne denli sağlam olursa inat o kadar az olur. İnat ne denli çok olursa insan iradesi o kadar zayıf düşer.

2.2.8. Kesb

Kazanmak veyahut elde etmek manasına gelen "kesb" insan iradesinin sınırlarını belirlemek için İslam âlimleri tarafından kullanılan bir kavram ve terimdir. Bu kavramı daha iyi anlamak ve analiz etmek için bu konuda fikir beyan etmiş olan ve bunu açıklamaya çalışan İslam ulemasının fikirlerini yansıtmak doğru bir davranış olacaktır. Öncelikle **Eş'ariciler** ekolün nazarıyla bakmak gerekirse; Eş'ariciler insanda yaratılmış bir kudret ve irade olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bu kudretin, insanın kendiişleri üzerinde bir tesirinden söz edilememektedir. Sadece bir yakınlaşma olabilir ki, işte bunun adına da kesb denilmektedir. Buradaki kasıt insana verilmiş olan kudret bir şeyi meydana getirme kesbinde bulunduğu anda kudreti ilahiye bunu alır ve yaratır. Bu durumda kul kesb eden ilahi kudret ise halk edendir. Öyleyse Allah'ın halk ettiği şeyin kesb olamayacağını, zira Allah'ın bir menfaat ya da zarardan münezzeh olduğunu vurgulamaktadır (Yeprem, 1984). Bu itibarla meydana gelen fiil Allah'ın fiili ve yaratmasıdır. Kulun ki ise sadece kespten ibarettir. Kul şekil itibariyle bir iradeye sahip olsa bile hakikatte iradei ilahiyeye bağlıdır. Bu yönüyle Eş'ariler için cebr'i mutavassıt tabiri kullanılmıştır (Klavuz, 2004). Eş 'ari kesb ile insana özgürlük verme gayretine girmiş olsa da esasında kesbin ne olduğunu tam olarak açıklayamamıştır (Aydın, 1988). Bundan dolayı Cebrilere yakın bir noktada durdukları anlaşılmaktadır.

Matüridiler de kesb ile ilgilenmişler ve çeşitli açıklamalar getirmişlerdir. Onlara göre kesb esasında insana ait bir sıfat olup insana verilmiş olan kudret ve iradeye bağlanılmıştır. Ancak insanın halk etme vasfı yoktur ve mümkün de değildir. İnsandan iki çeşit davranış sadır olur ki, bunların birincisi insan iradesi dışında meydana gelir. Bunlar refleksler ya da bedensel ani hareketler olabilir. İkincisi ise; insan irade ve ihtiyarıyla Cenab-ı Hakk'ın yarattığı fiillerdir. İşte bunlardan ikinci olanı insanın kesbidir (Gölcük ve Toprak, 2001). Bu açıdan bakılacak olursa Allah Teâlâ halk eder insan kesb eder. Bu durum Allah Teâlâ ile kul arasında vuku bulur. Aynı zamanda vuku bulan fiil kudreti ilahi için halk, insan içinse kesb olarak takdir olmuş olur. Yaratma ve kesbin farkını ise; yaratmanın yani halkın araçsız bir şekilde, kesbin ise sebep ve araçla meydana geldiğidir. O halde fiil her ne kadar Allah Teâlâ'ya ait olsa da yarar ve zarar yönüyle insan ile alakalıdır. İnsan kendisine sunulmuş olan irade ve kudret ile Allah'ın yarattığı şeyi kendisine kesb etmiştir. Doğrusu buradan kast edilen şey; külli iradenin kâinatın her tarafını

mutlak şekilde kapladığını bununla birlikte bu külliyet içinde insana verilmiş olan cüzi irade ve kudret belirlenen sınırlar içinde bir serbestiyete sahiptir. Bu yüzdendir ki insan yaptığı davranışın sorumluluğunu taşır. Buradaki ince çizgiyi Matüridiler yakalamış ve kudreti ezeli ile iradei insaniyetin sınırlarını daha açıklayıcı bir şekilde belirlemişlerdir.

Kesb konusunda fikir beyan edenlerden bir diğeri de İbn Hazm'dir. Ona göre, insan iradeli bir varlık olarak yaratılmıştır. Aynı şekilde Zatı Zülcelal insana bu iradeyi etkili kullanabilecek edevat ve levazımatlar da vermiştir. Bu itibarla Allah'ın insana vermiş olduğu iradenin iş yapabilmesi için "ıstıta'at" gereklidir ve insana verilmiştir. "Istıta'at" ise verilen organ ve cihazların iş yapabilecek şekilde yaratılması ve dizayn edilmesidir (Çam, 2009). Evet, her ne kadar bu organlar belli bir güç ve kuvvet barındırsa da yine de kudreti ilahiyeye ihtiyaç duyarlar. Elbette ki insanın halk etme vasfı yoktur. Lakin insan, bir olayın meydana gelmesinde ya da vuku bulmasında, iradesini kullanıp, seçimini yaptığından dolayı halk etmeyi harekete geçirmiş olur ve bu yüzden de o fillin kesb edicisi durumuna gelmiş olur. Vurgulanmak istenilen şey esasında şudur. Meydana gelen fiil halk cihetiyle sonsuz kudret sahibi olan Allah'ındır. Fakat kesb cihetiyle de insanındır. Bir yönüyle halk etmeyi kesb eden insan olduğu için Allah ta halk etmiştir. Hâsılı kelam, bir şeyin vücuda gelmesi için vacip olması gereklidir. Cüz-i irade ve külli irade bir araya geldiklerinde, o şeyin varlığı vacip olmuş olmuş olur ve meydana gelir. Yani Allah'ın iradei külliyesi fiil noktasında cüz-i iradesine tabidir. Bu nazarla bakılacak olursa kesb, iradeyi harekete geçirme gücü de denilebilir. Veyahut kesb ve irade beraber harekete geçerek kudreti ilahiyi halk etme noktasında harekete geçirir.

2.3. İradenin Toplumsal Hayata Bakan Yönleri

Bu bölümde iradenin ilintili olduğu boyutlar ele alınacaktır.

2.3.1. İrade ve Ahlaki Boyut

"Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağtöre" (TDK, 2016). Evet, toplum içinde var olan ancak yazılı olmayan kurallar olarak değerlendirilebilir. Başka bir tanıma göre ise ahlak, insanların yaşamlarını ona göre belirledikleri ilke ve kurallar bütünüdür (Wolff, 2000). Ahlakı genel olarak ele alacak olursak, bireylerin veya toplumların hayatlarını ona göre dizayn ettikleri kurallar veyahut düsturlardır.

Ayrıca ahlak diye adlandırdığımız ya da kural koyduğumuz olgu sayesinde davranışlarımızı iyi ya da kötü diye değerlendirmeye tabi tutarız. Esasında ahlak toplumsal yaşam içinde uyulması gereken kuralların tümüdür. Bu kurallar topluma göre çeşitli değişiklikler gösterebilmektedir. Dolayısıyla belki tek ahlak değil de ahlaklardan bahsetmek daha doğru olacaktır. Ancak bütün toplumsal ahlakların dayandığı noktalar aynıdır. Bunlar iyi ya da kötü, günah ya da sevap, güzel ya da çirkin, doğru veya yanlış şeklinde sıralanmaktadırlar. Bu noktada ahlak iyiye yönlendirir kötüden de alıkoymaya çalışır. Yani kural koyma gibi özellikleri vardır. Uyulmaması durumunda çeşitli yaptırımlar uygulamak yoluyla bireylerin kendisine uymasını sağlayabilmektedir (Erdem, 2009). Bu tanımlamalardan sonra asıl sorulması gereken soru insanın aldığı ahlaki bir kararda veyahut sergilediği bir davranışta hür irade sahibi olup olmadığıdır. Bu konuda herhangi bir bütünlükten söz etmek mümkün olmamakla birlikte üç başlık altında da toplamak mümkündür. Bunlardan birinci grubu İndeterministler oluşturmaktadırlar ki; onlara göre kişinin ahlaksal eylemleri özgür iradesinin neticesidir.

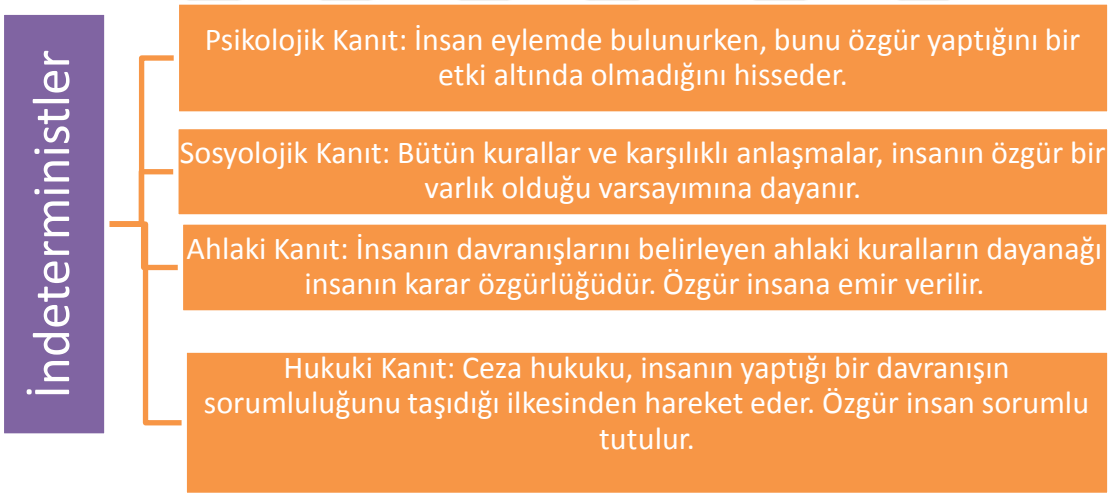

Şekil 2.8. İndeterministler ve İddiaları Şekli

Deterministler ise bireyin yaptığı ahlaki eylemlerde herhangi bir özgür irade olmadığını iddia etmektedirler. Onlara göre kişi karar verirken aslında tamamen dış etkilerle karar verir.

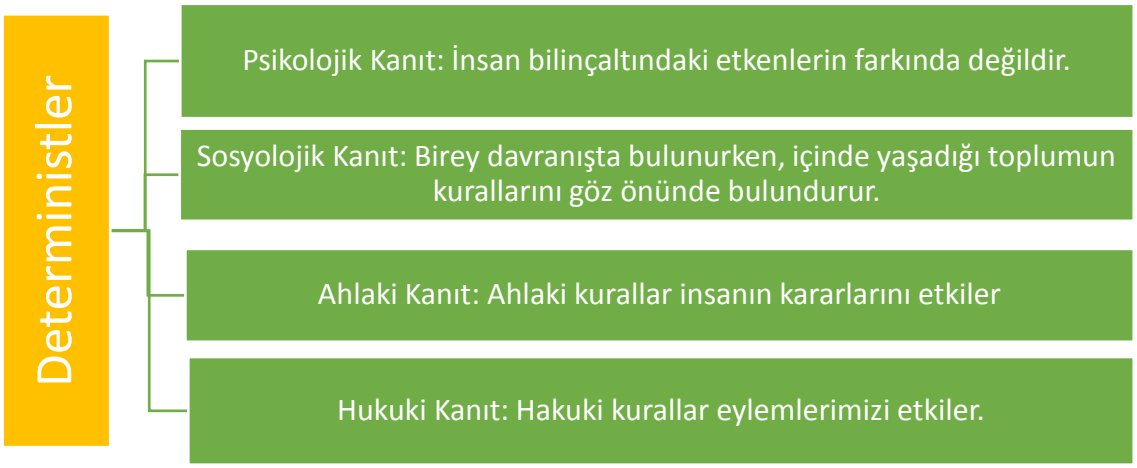

Şekil 2.9. Deterministlerin Ahlakın İradi Olmadığına Dair Sundukları Kanıtlar

- Bunlardan üçüncüsü ise Oto deterministlerdir. Onlara göre hür irade insanda ilk başlarda yoktur. Zaten insan da özgür bir şekilde doğmaz. Bilgi neticesinde elde ettiği birikim ile özgürleşebilir. Bu durumda kişiliklerini bilgi ile donatanlar diğerlerine nazaran daha özgürdür.

  Esasen ahlakın dayandığı temel bazı kavramlar vardır ve bu kavramların bilinmesi ahlakın daha iyi anlaşılabilmesi için önemlidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

  - **İyi;** ahlakça değerli kabul edilen şey.
  - **Kötü:** Yapılmaması gerekli olan davranışlar
  - **Özgürlük;** Bireyin sadece kendinde olan güç ile iyi veyahut doğruyu seçebilme gücü.
  - **Erdem (Fazilet);** İnsanın yapacağı şeylere hep iyiye meyletmesidir.

Ahlak ve ahlak felsefesinin temellerini aktarmak konunun çok geniş olması hasebiyle mümkün gözükmektedir. Ancak genel hatları aşağıdaki şekilde mevcuttur. Bundan sonra ahlak ve iradenin birbirleriyle olan ilişkisi üzerine devam etmek daha sağlıklı olacaktır.

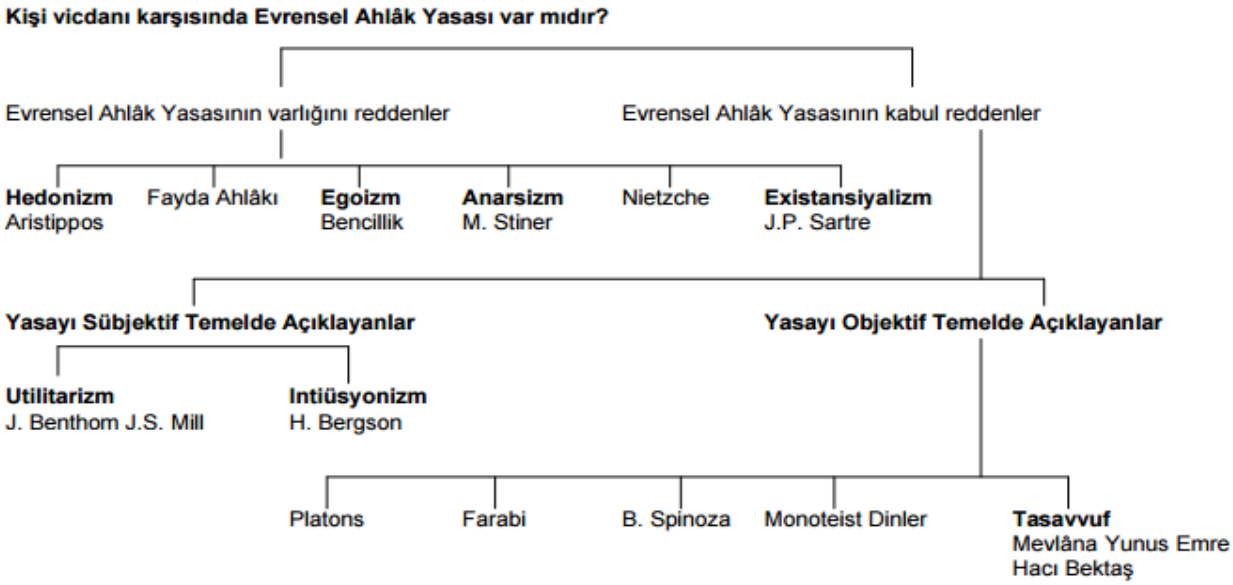

Şekil 2.10. Evrensel Ahlakla İlgili Kavram Haritası

Ahlak ve irade arasındaki ilişkiyi anlatırken Arthur Schopenhauer'a ayrı bir paragraf ayırmak gerekir. Schopenhauer'ın esasında varmak istediği temel nokta irade ile ulaşılabilecek bir ahlak düşüncesi meydana getirmektir. Bu bağlamda Schopenhauer her ne kadar irade temelli bir zeminde yürümüş gözükse de ulaşmak istediği nokta irade temelli bir ahlak yapısıdır (Schopenhauer, 2009). Bu itibarla kâinatta var olan bütün şeyler, iyi olsun kötü olsun temel kaynağı iradedir (Schopenhauer, 1970). Bu itibarla Schopenhauer ahlaki olarak görünen gerek iyinin gerekse kötünün, gerek güzelin gerekse çirkinin olmasında etkili olan gücün esas itibarıyla irade ile alakalı olduğunu iddia etmektedir. Yani hem acıların ve kötülüklerin kaynağının irade olduğunu, hem de merhametin ve azizliğin de kaynağının irade olduğunu belirtmiştir (Schopenhauer, 2009). Gerçi Schopenhauer 'da daha çok kötümser bir yaklaşım olmakla beraber, aslında onun iddia ettiği şey; ahlak için ortaya yeni fikirler atmaktan ziyade, ahlaki erdeme erişmiş kişilerin tecrübelerinden felsefi açıdan istifade etmek daha faydalıdır (Schopenhauer, 2009).

Kant ise ahlakın nesnelliğini kabul eder. İlk çağdan yeniçağa kadarki filozofların ahlaktan kasıtları mutluluktu. İ. Kant mutluluk üzerine inşa edilmiş olan bir ahlakın insan davranışlarını izah edemeyeceğini belirtmiştir (Öktem, 2007). Mutluluk üzerine inşa edilen bir ahlakı sıkı bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre ahlaki eylemin hedefi "ödevler"dir. Ödevden kasıt ise bireyin niyet olarak iyi olmasıdır. Zira iyi niyettir fiilin ahlaklı ya da ahlaksız olduğunu belirleyen. Kant'a göre eylemler ya zorlama sonucudur ya da özgürce yapılanlardır. Yine Kant ahlakın kaynağının tecrübe olmadığını savunmaktadır. O insanda bir iyilik iradesinin varlığını kabul eder ve bu iradenin menfaat gözetmeksizin davranışları harekete geçirir (Kant, 2002).

Burada Mevlana ve Yunus'a birer paragraf açmak konunun eksik kalmaması açısından önemlidir. Genel olarak Mevlana, şekle takılmayan ve kısıtlama yapmayan bir anlayışa hâkimdir. Ona göre insanları yargılamak veyahut dışlamak yerine, onlara, edebi, vefayı ve sabrı öğretmek gerekir. Mevlana asıl olarak insanı görür ve ahlak ta insanı mutluluğu götürecek bir vasıtadır. Vasıtalara takılıp kalmak ise insanı yükselmeden alı koyabilmektedir. O doğruya gidecek olan yolu bulmak gerektiğini iddia eder ki, bu da "aşk" tır. Aşktan kast ettiği şey esasen sonsuz bir muhabbet ve sevgidir (Durak, 2007). Yunus Emre ise gerek İslami gerekse Türk kültür ahlakının bir sentezidir. Yunus'un ahlaki felsefi dönemin karanlığını yarmış ve insanlara umut aşılamıştır. Bu başarının ardında onun insana olan bakışı etkilidir. Yunus insanlığı; din, dil, ırk, renk veyahut mezhep ayrımcılığına gitmeden kabul etmiştir (Çubukçu, 1983). Aşağıdaki beyit bunu destekler mahiyettedir.

"Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan
Şer'in evliyası ise hakikatte asidir."

Sonuç olarak denilebilir ki; irade ve ahlak birbirlerinde imtizaç etmiş iki kavramdır. Tarih boyu düşünürler bu konuda fikirler beyan etmişler ve çeşitli öneriler getirmek suretiyle açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır. Ancak gerçek şu ki her ne kadar ortak bir ahlak ve irade bütünlüğüne varılmamış olsa da, varılan ortak görüş ahlak ve iradenin bir arada oldukları ve gerek toplumsal gerekse bireysel hayatı etkiledikleri gerçeğidir. Hem bireysel hem de toplumsal hayatın bir gerçeği ve düzenleyicisi konumundadırlar. Bu bağlamda iradi ve ahlaki bir bütünlük hem birey bazında hem toplum bazında bir yükseliş, bir iyiye yönelişe vesile olacaktır.

2.3.2. İrade ve İnançsal Boyut

"Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, Birine duyulan güven, inanma duygusu, İnanılan şey, görüş, öğreti, Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat." (TDK, 2016). Yukarıdaki tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere inanç, inanma, güvende olma, belli bir itikada sahip olma veyahut itikattır. Bu tanımlamalarla beraber ortaya çıkan soru insanın nasıl inanç sahibi olabileceğidir. Yani insan neyi kullanarak inanç sahibi olur? Bunun cevabı da iradede saklıdır. Özgür iradesiyle ancak insan bir inanç sahibi olabilir. Yoksa zorba ve baskı altında her ne kadar inanıyormuş gibi yapsa da, aslında insan iradesiyle seçip razı olmadığı için ortaya bir inanç çıkmamıştır. Sadece bir taklitçilik olmuş olur. Bir başka tanımda ise inanç; bireyin kendince kanıtlanmış ya da kanıtlanmamış bir olguya inanma halidir. Başka bir deyişle kendisinde oluşan olumlu ruh halinin doğruluğuna yönelik olan zihinsel tutumudur (Schwitzgebel, 2006). Burada vurgulanmak istenilen şey bireyde oluşan bir ruh hali var ve bu ruh halinin neticesinde kendisinde oluşan olumlu duygu neticesinde zihinsel bir tutum meydana geliyor. Buna da inanç denilmektedir. Buradan da insana ait bir süreç, bir tercih ortaya çıkıyor ki bu onun özgür iradesidir. O halde inanç hürriyeti önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanç hürriyeti; Aklı başında ve şuuru yerinde olan kişinin, herhangi bir tehdit veya zorlama olmadan kendi rızası dâhilinde inanması ve bunun doğurduğu yükümlülükleri yerine getirmeye iştiyaklı olmasıdır (Çelik, 1991). Kişinin inançta hür olabilmesi için üç şartı taşıyor olması gerekmektedir. Bunlardan birincisi akli hürriyettir ki; kişinin aklında hürriyetini engelleyici her hangi bir durum olmamalıdır. İkincisi kalp hürriyetidir ki; birey yaptığı tercihte kalbi bir özgürlük ve istek içinde olmalıdır. Üçüncüsü ise kaba kuvvet ya da engelleyici kuvvetten hür olabilmesidir ki; buradaki vurgu esas itibariyle zorlama ve baskı olmaması anlamındadır (Çelik, 1991). Burada vurgulanmak istenen belki de en önemli husus; irade ile belirlenen inancın bir yönüyle iradeyi de kendi kontrolüne almasıdır. Yani irade ile aklen, kalben ve dış zorbalardan azade bir şekilde iradesiyle bir inanca yönelen birey esas itibariyle iradesini o inanç doğrultusunda kullanacaktır. Fakat irade burada köle olacak anlamında değildir. Aksine kendisine aykırı durumlarda gerekli eleştiri ve tavrı alacaktır. Bu bağlamda belki de inancın en doğru olanı akli, kalbi ve ruhi diğer tüm süzgeçlerden geçerek inanmaktır. Çünkü insana verilmiş olan; bilme, işitme, görebilme, seçebilme, harekete geçme, irade ve kudret gibi özellikler esasında insanın derinlemesine bir analiz yapmasını mecburi kılmaktadır (Sever,

2008). Son tahlilde toplumsal yaşamın bir parçası olan insanın, toplumsal aidiyet ve uyumu sağlayabilmesi açısından inanç önemli bir yerde durmaktadır. Ancak bundan da önemli olan bireyin bu inancı özgür iradesiyle seçmiş olmasıdır. Yoksa gerçekte inanmadığı şeyi yapan birey zamanla kendine olan saygısını, insanlara olan saygısını ve topluma olan saygısını kaybedebilir. Bu da bireyin şahsiyet sorununu ortaya çıkarır ki; bir toplum için en tehlikeli noktalardan birisi de şahsiyetsizleşmedir. Zira şahsiyetsizleşen bireyin artık topluma bir faydası ya da yararı olmayacak aksine kendi çıkar ve istekleri peşinde koşacak, topluma zarar verme eğilimlerinde bulunacaktır. Hür irade bir noktada insanı şahsiyet sahibi yapar ve kendisine saygı duymasını sağlar.

2.3.3. İrade ve Hukuk

"Toplumun yaşayış tarzını ve toplumsal ilişkileri düzenleyen ve yaptırım gücü (müeyyidesi) olan kurallar sistemidir." (Bolay, 2013). TDK (2016) sözlüğüne göre; *"Toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze, haklar."* Bu tanımlamalar ışığında anlaşılıyor ki hukuk; milletin menfaat ve yararını gözetmek maksadıyla konulmuş olan ve kamunun gücüyle ikame edilen kaideler, hak ve kanunların bütünüdür. Daha açık haliyle denilebilir ki; aslında hukuk toplumsal hayatın adalet bağlamında düzenlenmesidir. Hukuk köken olarak Arapça dilinden gelmektedir ve "hak" kelimesi kökünden türemiştir. Aynı şekilde hakların çoğulu şeklinde de açıklanabilir. Hukuk kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi Özel Hukuk'tur ki bireyler arası ilişkilerle ilgilenir. İkinci kısmı ise Kamu Hukuku'dur ki; bireyler ve devlet ya da devletlerarası hukuku temel alan kısımdır (Işıktaç, 2004). Hukuki tanımlardan sonra hukuk ve irade arasındaki ilişkinin topluma bakan yönünü açıklamak icap eder. Toplumda uygulanan kuralların yaptırımları olduğuna göre bu yaptırımları gerektiren sebepler ve durumlar da olmalıdır. Eğer ki insan yaptığından dolayı hukukun karşısına çıkartılıyorsa, Plantinga'nın dediği gibi; o halde insanın sahip olması gereken özgür iradesi olmalıdır. Özgür irade sahip olmayan birisin ne ahlaken ne de mantıken yaptığı fiillerin neticesinden dolayı cezalandırılması ya da yargılanması doğru değildir. Böylesi bir durum ise ne pozitif hukuk ne de dinin kurallar itibariyle bir kıymeti harbiye ifade etmez. O zaman insanın yaptığı davranışları, gerek ahlaki, gerek hukuki ve gerekse de sosyal ilişkiler anlamında yüklenmesi gerekir. Burada ki önemli nokta sorumluluktur. Çünkü bütün ahlaki ve hukuki

kurallar bu sorumluluğa göre şekil kazanıyor ve bir anlam ifade ediyor. Yapılan davranışın arkasında insanın hür ve özgür iradesinin olduğunu bilmek gerekir. Ancak gerek devletler hukukunda, gerekse dini ve ahlaki sorumluluklar bağlamında dikkat edilen en önemli hususun kişinin yaptığı davranışları sebep ve sonuçları itibariyle muhakeme edebilmesidir. Aynı şekilde fayda ve zararını hesap edebileceği bir akıl ve iradeye sahip olması gerekir. Bu durumda ise hukuk 18 yaş sınırını temel esas olarak belirlemiştir. Fiziki ve akli her hangi bir sorunu olmayan her birey 18 yaşından itibaren her davranışından sorumludur. Bu yaştan itibaren birey, bilmiyoru veyahut öğrenmemişliği bahane olarak ileri süremez (Öztürk, 2007). Esasen kişinin irade sahibi olmasından ötürüdür ki ona hukuki sorumluluklar yüklenir. Dini sorumluluk yükleme de aynen bu minvaldedir. Kişi akıl ve fikir bağlamında baliğ yani kemale erdiğinde amellerinden sorumlu olur. Şu halde doğruyu ve yanlışı bilen, iradesini kullanırken neye yönelip yönelmeyeceğini hesap ede bilen ve bunların neticesinde mücazat ve mükâfatı göre bilen insan, artık irade hürriyetine kavuşmuş kabul edilir ve bu kabul edilmişliğe göre muamele görür. Dolayısıyla bu kriterlere erişmiş olan birey artık işlediği suçları bilerek yapmış olduğu var sayılarak hesaba çekilir. Bu açıklamalar bağlamında konuyu ele alacak olursak; insan hür irade sahibidir. Sahip olduğu bu iradeden ötürü hukuken, ahlaken ve dinen yapmış olduğu davranış ve fiillerden sorumludur. Bu sorumluluğu ona yükleyen ise onun özgür iradesidir. Her ne kadar bazı düşünürler insanın özgür irade sahibi olmadığını iddia etmiş olsalar bile, insanı hukuki ve ahlaki kurallara tabiiyetten azade edememişlerdir. Dolayısıyla bir çelişki içine düşmüşlerdir. Bu konuyla alakalı Nurettin Topçu'nun birkaç ifadesini almak yerinde olacaktır. Topçu batan bir dünyanın enkazının üzerinde olduğumuzu söyler. Bu durumda omuzlarımıza; hem ahlakta hem hukukta hem sanatta hem dinde ve hem de devlette yeni temeller ve yollar bulmak yükü yüklenmiştir. Bunu sağlamanın yolu ise hak yolunda olanları uzlaştıracak bir yol bulmaktır. Topçu'ya göre insanı "ben isterim" çukuruna atan maaşa bağlama ya da birçok şeye zorunlu bağımlı hale getirme derhal ortadan kaldırılmalı ve insanı gerçek anlamda mutlu edecek hedefler belirlenmelidir (Gündoğan, 2005).

2.4. Bazı Psikolojik Yaklaşımlar Açısından İrade

Bu bölüm altında çeşitli psikolojik yaklaşımların iradeye bakışları ve irade ile olan ilişkileri incelenecektir.

2.4.1. Psikanalitik Yaklaşım Açısından İrade

Psikanalitik açısından irade konusuna girmeden önce en azından Psikanalitik Kuram hakkında kısa bilgi vermek daha doğru olacaktır. Bilindiği üzere Psikanaliz Kuramı Sigmund Freud tarafından temelleri atılmış bir kuramdır. Bu kuramın temelinde ise sorunlu bireylerin zihinleri ile bilinçdışı etkileri arasında bir bağ kurarak sorunları çözmeye çalışma vardır. Burada analistin hedefi bireyi bilinçdışı engellerden, onun özgürlüğünü kısıtlayan kalıp ve dogmalardan kurtarmaktır. Corey (2008) Freud'un insan doğasına bakışının deterministik olduğunu söylemektedir. Bunu nedeni olarak ta Freud'un özellikle insan yaşamının ilk altı yılında yaşanılan; mantık dışı güçler, bilinç dışı motivasyonlar, biyolojik ve içgüdüsel dürtüler olarak görmektedir. Freud'un kuramında içgüdüler esastır ve yaşamın en büyük gayesi acıları engelleyerek zevk almadır. Bunun yanında Freud'un insan kişiliği tarifi üç sistem üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; id, ego ve süperegodur. Üç ayrı kişilikten değil, tek kişilik içinde üç ayrı sitemden bahsetmiştir. İd kişiliğin biyolojik yönünü, ego psikolojik yönünü ve süperegoda sosyal yönünü oluşturur (Corey, 2008). Ona göre bir psişik enerji vardır ve bu enerji sınırlıdır. Sınırlı olan bu enerji hepsine eşit dağılmaz. Bundan dolayı hangisine fazla enerji gitmişse o baskın olur. İd mantık dışıdır ve hiçbir şeyin farkında olmadan sadece doyurulma hissinin peşinde koşar. Ego dış dünyayla bağlantılıdır ve gerçeklik prensibiyle hareket eder. Süperego ise kişiliğin yargılayıcı ve vicdani yönüdür. Bu yönüyle Freud'un bir iradeden bahsettiğini söyleyemeyiz. Varsa da o irade esasında zikredilen üç kısmın kölesi durumundadır ve onlara uymak zorundadır. Öyleyse Freud yaklaşımına göre irade id, ego ve süperegonun emir eridir denilebilir. May (2009) Freud'un irade ile ilgili düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır. Freud iradeyi harekete geçiren kuvvet değil, aksine bastırmanın hizmetçisi araç olarak görmekteydi. Dolayısıyla Freud'da irade yerine id, ego ve süperego kişiliği oluşturur ve harekete geçirir. Bu bağlamda Freud'da belirgin bir iradeden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Psikanaliz araştırmacılardan Otto Rank istenç fikrini ortaya atmıştır. Otto Rank, yaşanılan sorunların temelinde doğum esnasında geçirilen travmalar olduğunu iddia etmiştir. Rank 1930'lu yıllarda kişilik gelişimini yönlendiren gücün istenç olduğunu ifade etmiştir. İstenci Freud'un davranışları yönlendiren etken olarak belirttiği sezgisel dürtülerin açıklanmasında ve olumlu şekilde kullanılmasında olumlu bir etken olarak görmüştür. Bu tanımlamaya göre; psikanaliz esnasında gösterilen direnç, içten gelen olumsuz etkenden ziyade dışa vuran istencin bizatihi

kendisidir. Rank, Freud'un tersine olarak, verilen direnci kırmak yerine, bireyin bu vesile ile kendisini bulmasını ve geliştirmesini sağlamak gerektiğini söylemiştir (Amundson, 1981). Yine Rank, insanı akıl sahibi, hedefleri olan ve kendini kontrol edebilen bir varlık olarak görmüş ve bunun nedeninin insanda olan istenç olduğunu söylemiştir. Ayrıca insanları özelliklerine göre üç tipte ele almıştır. Bunlar; ortalama insan, artistik insan ve nevrotik insandır. Ortalama insan; toplum kurallarına uymada sorun yaşamayan, herhangi bir şeye karşı çıkmayan, üretken olmayan, yararlı ya da yararsız şeyi topluma göre belirleyen insan tipidir. Artistik tip ise; üretken ve yaratıcı olup sürekli yeni şeyler keşfetmenin peşindedir. Nevrotik insan ise aslında yaratıcı yönü engellenen artistik insandır (Boeree, 1998). O halde özetlemek gerekirse Psikanaliz Yaklaşım genel olarak özgür bir iradeyi reddederek onu id, ego ve süperogunun bir kölesi haline getirmektedir. Ancak Psikanalistler içinde ilk olarak Otto Rank bu duruma itiraz etmiş ve istencin yani iradenin var olduğunu belirtmiştir. Zaten bu süreçten sonra da psikanalistlerden ayrılarak çalışmalarına devam etmiştir. Son tahlilde ifade edilecek olursa Otto Rank'ın iradenin varlığını kabul etme dışında psikanalistlerin onun varlığını hür olarak kabul ettiği söylenemez.

2.4.2. Varoluşçuluk Yaklaşım Açısından İrade

Varoluşçuluk, insan olmanın ne olduğu üzerine inşa edilmiş bir yaklaşımdır. Varoluşçulukta sürekli bir sorgulama ve keşfetme arzusu vardır (Corey, 2008). Varoluş felsefesi esas itibariyle insanın var olmasını anlamak ve insanın kendisini nasıl gerçekleştirebileceği üzerine çalışan, insanı merkeze alan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar (Gül, 2014). Ancak varoluşçu düşünürlerin hepsinin ortak bir tanım etrafında toplanmadığı görülmektedir. Bunlardan birkaçını örnek olarak verecek olursak; " *Weil'e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier'ye göre umutsuzluk, Hamelin'e göre bunaltı, Banfi'ye göre kötümserlik, Wahl'a göre başkaldırış, Marcel'e göre özgürlük, Lukacs'a göre idealizm (düşüncülük), Benda'ya göre usdışıcılık (irrationalisme), Foulquie'ye göre saçmalık felsefesidir"* (Bezirci, 1997). Bu tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere, varoluşçu düşünürlerin kavramsal olarak bir bütün sağladıkları görülmemektedir. Ancak varoluşçuluğun insanın sorunlarına yönelik bakışı, bunları kavramlandırması, ortak kaygılara ve endişelere temas etmesi bu felsefenin dünyada yaygınlaşmasının yolunu açtı. Corey (2008) varoluşçu yaklaşımın insanı içinde bulunduğu evreleri şöyle gördüğünü açıklamıştır:

1. Kendi farkındalığına varma kapasitesi.
2. Özgürlük ve sorumluluk.
3. Bireyin kendi kimliğini oluşturması ve diğerleriyle anlamlı ilişkiler kurması.
4. Anlam, amaç, değerler ve hedeflerin araştırılması.
5. Yaşamın bir koşulu olarak kaygı.
6. Ölümün ve yok olmanın farkına varılması.

Varoluşçuluğun önemli kavramlarından olan "özgürlük" ve "sorumluluk" esas itibariyle özgür irade ile alakalıdır. Zira varoluşçular bireylerin önlerinde olan seçenekler içerisinde kendilerine en uygun olanı seçme özgürlüğüne sahip olduğunu ve kendi kaderini belirleyebildiklerini iddia etmişlerdir. Seçme özgürlüğüne sahip olan insanın sorumluluklarını da yüklenmesi gerektiği fikri vardır. Sartre (1971) güvensizlik hissinin kişisel sorumlulukları kabul etmemenin nedeni olarak görmektedir. Varoluşçular özgür olmakla, insan olmayı aynı tutmuşlardır. Özgürlük ve sorumluluk beraber yürümektedirler. Yaşamımızı, kaderimizi ve sorunlarımızı mimarları biziz (Russel, 1978). Varoluşçuluk sorumluluk sahibi olmanın bilincine varmak değişimin temel şartıdır. Aynı şekilde Frankl (1978) da sorumluluk ve özgürlüğün beraber olduklarını öne sürmüştür. Yani insan sorumluluklarını üstlendiği ve farkına vardığı sürece özgür olabilir. May (2009) ise, insanın özgür olduğunu belirtmiş, aynı şekilde insanın kendi hayatını istediği yönde çizebileceğini iddia etmiştir. Fakat onun da temel şartı sorumluluk bilinci ve sorumluluğun farkına varmaktır. Yine May (1981) özgürlük ve kaygının madalyonun iki yüzü gibi olduğunu söylemiş, kaygının özgür irade ile doğan yeni bir fikirden kaynaklandığını söylemiştir. Yani bilinen bir şeyden bilinmeyene geçmenin verdiği özgürlük kaygısıdır bu aslında. Yalom(2003) ise özgürlüğün ancak anlamsız yaşamdan otantik yaşama geçmekle mümkün olacağını belirtmiş ve bunun için de ölüm gerçeği ile yüzleşmeyi önermiştir. Bu bağlamda varoluşçuların özgür iradeye bakışını ele alacak olursak, insana müthiş bir güç ve kuvvet isnat etmektedirler. Aslında bir noktada kaderiyecilere benzemektedirler. Temel farkları ise kadericilikte; hayır Allah'tan şer kuldandır. Ancak varoluşçular esas itibariyle hayrı da şerri de insanın iradesine vermektedirler ki bu bir yönüyle insanı bilerek ya da bilmeyerek ilahi bir noktaya taşımak demektir. Dolayısıyla varoluşçulukta çok güçlü bir irade vardır ve bu irade gereği güçlü bir sorumluluk bilinci olması gerekir.

2.4.3. Davranışçı Yaklaşım Açısından İrade

Davranışçı kuram, insanın iç âlemi yerine, dışına ve davranışına bakarak onu açıklamaya çalışır. Davranışın insan psikolojisini anlamada en etkili yol olduğunu başta Watson tarafından olmak üzere ortaya atılmıştır. Watson kendisinden önce mevcut olan içe bakışı reddetmiş ve bunun gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Eğer psikolojinin bir bilim olması isteniliyorsa, gözlenebilir ve ölçülebilir durumlar üzerinden gitmek gerekir (Kazdin, 2001). Yine Watson için davranışçılıkta üç temel özellik vardır. Bunlardan birincisi koşullu refleksler, ikincisi öğrenilmiş davranışlar ve üçüncüsü ise kişi davranışlarını incelemektir. Bundan dolayıdır ki; davranışçılara uyaran-tepkiciler denilmektedir. Zaten Watson bilimi; materyalist ve fiziksel olarak görmekte ve fiziksel olmayan şeyler bilimsel değildir (Wilson, 2000). Watson ve Skinner, çalışmalarının dayanak noktası olarak insan ve hayvan davranışlarının aynılığını ele alırlar. Bu yüzden çalışmalarını hayvanlar üzerinde yapmışlardır. Davranışçılar çok uzun süre aç bırakılan veyahut labirentlere kapatılan hayvanlar üzerinde deneyler yaptılar. Her iki durumda da hayvanlar içinde bulundukları koşullardan kurtulmaya çalıştılar ve bir dahaki seferde aynı tepkiyi daha hızlı verdiler. Bundan dolayı da uzun yıllar insan davranışlarını da aynı çerçeve etrafında ele aldılar. Dolayısıyla davranışçılık, kesinlik ve deneysel değerlendirmelere sıkı sıkıya bağlıdır (Corey, 2008). Davranışçılar, insan davranışlarının çevresel değişimlerle olabileceğini savunmaktadırlar. Aslında davranışçılık bir öğrenme-öğretme sürecidir (Miltenberger, 2004). Davranışçılar insan davranışlarının uyaran-tepki bağıyla oluştuğunu, dolayısıyla pekiştireçler ne kadar güçlü olursa davranışı kazanmanın o kadar etkili olacağını iddia etmektedirler. Bu kuramın belki de en büyük eksikliği, yalnızca edim üzerinde durulmasıdır. Davranışı kazanma sürecindeki gözlenemeyen durumlarla ilgilenmemektedirler. Yine davranışçılara göre, öğrenme için koşullanma süreci çok önemlidir. Daha sonrasında ise, elde edilen davranış güdüleyici özelliklere bürünür. Ancak güdülenmede esas olan zaten dışsal güdülenmedir.

Davranışçı kuramı özetlemek gerekirse;

- Birey, kazandığı davranışlar tecrübe sonucunda oluşur.
- Çevresel uyarıcıların değişimi davranışı da değiştirir.
- Tecrübeler kazanılacak tecrübeleri etkiler.
- Birey elde ettiği bütün davranışları öğrenmiştir ve yine öğrenme ile değiştirilebilir.

- Öğrenmelerde koşullu öğrenme esas alınmıştır. Sosyal öğrenme de vardır.
- Davranışların dikkate alınması için gözlenebilmeli ve ölçülebilmelidir.
- Zihinsel etkinlikler, düşünceler ve zihinsel aktiviteler çok ta önemli değildir.
- Davranış esas itibariyle iradeden değil ancak çevreden etkilenir.

Davranışçılığın iradeye bakışı esas itibariyle yok denecek hükmündedir. Davranışçılık insan davranışlarında temel olarak uyarıcı-tepki ilişkisini görmektedirler. İçsel yaşantılar çok ta önemsenmemekte, genellikle dışsal tepkilere bakılmaktadır. İnsan davranışlarını, deneysel ve gözlenebilen olarak ele alır ve öylece ilgilenirler. Onlara göre iradeden bahsedebilmek için onun gözlenebilmesi ve deneysel süreçlerle ispat edilmiş olması lazım. Oysa bunun ispat edilmesi, iradenin doğaüstü bir güç olması hasebiyle mümkün değildir. Bu bağlamda davranışçılık, insanı öğrenmeye açık bir makine şeklinde görmektedir ve gerekli yönlendirmelerle her şeyin öğretilebileceğini ileri sürmektedirler. Bir yönüyle insan öğrenmeye açık bir robot gibi de ifade edilebilir. O halde burada özgür bir iradeden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Eğer bir irade varsa bile bu irade verilecek olan direktiflerin emrinden başka bir şey yapacak durumda da değildir. Dolayısıyla irade ve davranışçılık birbirleriyle mesafeli bir durumdadır belki de tanışmamaktadırlar.

2.5. Ergenlik Döneminin İncelenmesi

2.5.1. Gelişim Açısından İnsan

İnsan yaratılışı gereği doğduğu günden itibaren gelişimsel olarak çeşitli evre ve aşamalardan geçmektedir. Bu evre ve aşamaların sınırları çok keskin olmasa da genel olarak bu evreler birbirlerine yakın zaman dilimlerinde oluşmaktadır. Gelişim kuramcıları gelişim aşamalarını genellikle şu şekillerde açıklamışlardır. Aşağıdaki açıklamalar genel olarak aşağıdaki eserlerden elde edilerek aktarılmıştır (Ergin ve Yıldız, 2015, Miller, 2008, Yıldırım, 2011).

2.5.1.1. Psikoseksüel Kuram:

Freud tarafından genellikle cinsellik temeli bir şekilde gelişimi ele alan bir kuramdır. Bu kurama göre Freud gelişim evrelerini beş başlık altında ele almaktadır.

- *Oral Dönem (0-1 yaş aralığı):* Bu dönemin ödevleri; sütten kesme ve anneden ayırmadır.
- *Anal Dönem (1-3 yaş aralığı):* Bu dönemin ödevleri ise; tuvalet eğitimi ve öz denetimdir.
- *Fallik Dönem (3-6 yaş aralığı):* Bu dönemde haz kaynağı cinsel organdır. Bu dönemin gelişim ödevleri ise; aynı cinsten ebeveynle özdeşim kurmadır.
- *Latent Dönemi (6-12):* Bu dönemin ödevi sosyal ilişkileri geliştirmektir.
- *Genital Dönem (12-18):* Bu dönemde ödev olarak karşı cinse ilgi vardır.

2.5.1.2. Bilişsel Gelişim Dönemleri

Piaget tarafından geliştirilen kişilik kuramıdır. Aşağıdaki basamaklardan meydana gelmektedir.

- *Duyusal Motor Dönemi (0-2):* Bireyde zihni aktivitelerin başlamış olduğu dönemdir.
- *İşlem Öncesi Dönem (2-7):* Temsili düşünmenin ve akli aktivite denemelerinin başlamış olduğu evredir.
- *Somut İşlemler Dönemi (7-11):* Bu dönemdeki bireyler daha önce yapamadıkları zihinsel etkinlikleri yapmaya başlar.
- *Soyut İşlemler Dönemi (11-18):* Yaşamın tiyatrodan ibaret olduğunu ve o sahnede sadece kendisinin seyirciler tarafından izlenildiği imajına kapılan dönem.

2.5.1.3. Erikson'un Psiko Sosyal Gelişim Kuramı

Erikson insan gelişimini ele alırken, ergenlikten sonraki bölümleri de dâhil etmiştir. Ona göre sekiz tane psiko soyal gelişim dönemleri vardır. Ona göre gelişimde dönemlerinde kritik zamanlar vardır. Ve bu kritik dönemler bu sekiz gelişim aşamalarının içindedir. Bunlar aşağıdaki gibidir.

- *1.Evre: Güvene Karşı Güvensizlik (0-1):* Bu dönem doğumla başlar ve bir yaşına kadar devam eder. Bu aşamada bebek olan birey çevreye olan güven duygusunu öğrenir.

- *2. Evre Bağımsızlığa Karşı Utanma ve Şüphecilik (1-3):* Bu dönemde güven duygusu elde eden çocuklar gerek öz saygı gerekse özgürlük konusunda sağlam bir temel almış olur.
- *3. Evre: Girişkenliğe Karşı Suçluluk Duyma (3-6):* Bu dönemde çocuk araştırıcı ve meraklıdır. Eğer ki bu duygusu bastırılırsa suçluluk duygusuna kapılır.
- *4. Evre: Başarıya Karşılık Aşağılık Duygusu (6-12):* Bu dönemde çocuk başarıları desteklenirse başarılı olma duygusu gelişir. Yoksa azarlanıp eleştirilirse başarısız olduğu kanaatine kapılıp aşağılık duygusunu kazanabilir.
- *5. Evre: Kimlik Kazanmaya Karşı Rol Karmaşası (12-18):* Ergenlik dönemi olarak nitelendirdiğimiz bu dönemde "ben kimim" sorusunun cevabı bulunulmaya çalışılır.
- *6. Evre: Dostluk Kurmaya Karşı Yalnız Kalma (18-26):* Daha önceki aşamayı başarılı atlatan birey artık başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurmaya başlar. Aksi takdirde yalnız kalır.
- *7. Evre: Üretkenliğe Karşı Duraklama (26-60):* Gerek neslini devam ettirmek gerekse de onlara rehberlik etmek için geçirilen dönemdir.
- *8. Evre: Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk (60 ve üstü):* Daha önceki basamakları başarılı bir şekilde geçen birey benlik bütünlüğüne kavuşur. Bu dönemleri sıkıntılı atlatan birey ise umutsuzluk ve hırçınlığa teslim olur.

Gelişim dönemlerini genel olarak bu şekilde izah edildikten sonra yaşamın en önemli evrelerden biri olan ergenlik döneminin bazı özelliklerini çeşitli açılardan ele almak bu dönemi anlamak açısından doğru olacaktır.

2.5.1.4. Ergenlik Dönemi Bağlamında İrade

Bilindiği üzere insan hayatı boyunca değişik gelişim aşamalarından geçmektedir. Bu aşamalardan birisi ve belki de en önemli olanlarından birisi hiç kuşkusuz ergenlik dönemidir. Her ne kadar gelişim kuramcıları ergenlik dönemini 12-18 yaş arası dönem olarak ele almışlarsa da, bu durum coğrafi, kültürel ve gelişimsel durumlara göre çeşitli değişiklikler gösterebilmektedir. Flangan (2006) esnek bir yapı gösteren ergenlik dönemimin hangi yaşta başlayıp hangi yaşta bittiği yorumla alakalı bir durumdur ve sosyal ya da tarihi gerçeklere de duyarlı bir şekildedir. Belki de ergenliği bir yaş aralığına mahkûm etmek yerine aslında onun

akli, fiziki ve ruhi olgunluğa erişme dönemi olarak ele almak daha doğru olacaktır. Bu bağlamda ergenlik dönemindeki gelişmeler dört başlık altında incelenecektir.

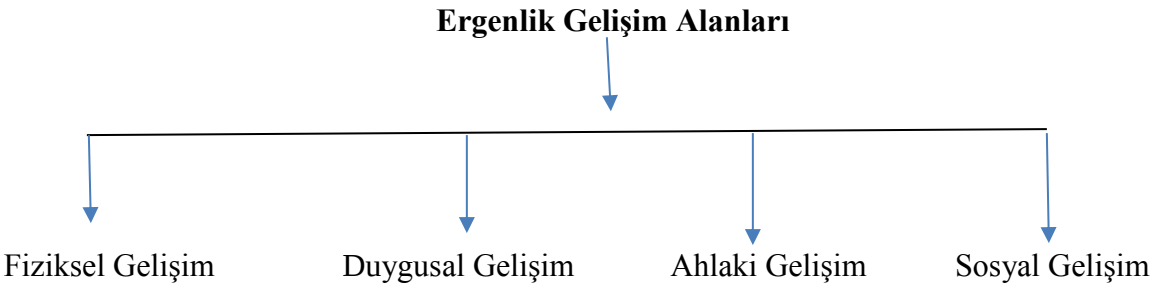

Şekil 2.11. Ergenlik Dönemi Gelişim Boyutları

Fiziksel Gelişim: Ergenlik dönemi bireyin fizyolojik değişikliklere uğradığı en önemli dönemlerden biridir. Özellikle bedensel birçok değişim meydana gelmektedir. Ergenlik döneminde oluşan cinsiyet değişimi gelişimin başka bir döneminde görülmemektedir (Koç, 2004). Bu dönem içerisinde kız ve erkeklerde çeşitli fiziksel değişimler meydana gelmektedir. Her ne kadar bireyin ergenlik dönemi farklılık gösterse bile, genel anlamda kızlar erkeklere göre iki yıl daha erken ergenliğe atım atmaktadırlar. Bireylerde meydana gelen değişim onları çeşitli yönlerden etkilemektedir.

Duygusal Gelişim: Bu dönemin özellikle en önemli noktalarından birisi meydana gelen yoğun duygusal değişimlerdir. O kadar çok duygusal değişim yaşanır ki, bunda istikrar aramak mümkün değildir. Bu duygular kendilerini değişik durumlarda gösterebilir. Bazen âşık olma, bazen umutsuzluk, tedirginlik, yalnızlık, ders çalışmaya karşı iştiyak, çabuk kızıp pişman olmak ve aniden heyecanlana gibi değişik duyguları yoğun bir şekilde yayabilmektedirler (Koç, 2004). Esasında belki de irade gelişiminin tamamlanması için bu dönem bütün zıtlıkları barındırmaktadır. Bazen çok bencil bazen ise çok fedakâr olabilir. Hem yalnızlığı sever hem de hem de toplumun kendisini beğenmesini ister. Bir yere körü körüne bağlı olabilirken bütün bir ailesine isyan edebilecek kadar asi olabilir. Bazı zamanlarda bütün yönleri maddeye bakar, bazen ise tamamen maneviyatçıdır. Bazen çok kaba ve kırıcıdır, bazen ise çok merhametli ve naziktir. Aynı şekilde zikredilen birçok çelişki ve zıtlığı derinlemesine yaşayabilmektedirler. Fakat bunları yaşamak esasında onun kişilik kazanması için çok önemlidir. Bütün bu yaşananlar kişinin iradesinin harekete geçmesinin ve insanda hükmetme duygusunun yansımalarıdır. Bu

yansımalar neticesinde irade ve insan bir araya gelerek kişiliği oluşturur. Tabiri caizse ruh ile varlık ve canlılık âlemine gelen insan, ergenlik dönemiyle beraber özgürlüğe kapı aralar. İşte tam da bu kapı aralama döneminde insanın büyük çelişkiler ve ruhsal buhranlar yaşaması ebetteki normaldir. Bu dönemdeki duygusal değişimler iradenin oturtulması açısından çok büyük öneme haizdir.

Ahlaki Gelişim: Ergenlik dönemi ahlaki gelişim için çok önemli bir döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde ergende, gerek başkalarına yardım, gerek acıma duygusu ve gerekse ahlaki ve vicdani sorumluluklar üst seviyelerdedir (Özdemir e Kavak, 2014). Bu dönemde birey kendini denetleme ve kontrol etme duygularını öğrenebilir ve bu sayede hak ve adalet duygusunu geliştirebilir. Ayrıca bu dönemde kişi sadece kendisini değil başkalarını da düşünecek yüksek bir ahlaka sahip olur (Aydın, 2008). Bu itibarla bu dönem içinde bireyin sorumluluk bilincinin gelişmesine yardımcı olmak çok önemlidir. Zira bu dönemde bu ahlaki yapıyı kazanan kişi hayatının diğer dönemlerinde daha kişilikli ve şahsiyetli bir birey olarak topluma katkıda bulunur. Bu bağlamda İslam dini ergenlik dönemini buluğ çağı olarak ele almış ve dönemden itibaren sorumluluğun insana yükleneceğini hükmünü vermiştir. Dolayısıyla Kur'an insana hem sorumluluk hem de nefis kontrolü vazifesini yüklemiştir (Özbek, 1994). İslam hukuku da bu konuda verdiği şu hükümle bunu desteklemektedir. Buluğ çağına erişip akli yetkinliğinde her hangi bir sorun olmayan kişi yaptıkları karşısında sorumluluk ehliyeti taşımaktadır (Bardakoğlu, 1994). O halde bu dönemde sorumluluk kazanan bireylerin daha sağlam bir irade sahibi olabilmeleri için omları teşvik amaçlı şeyler yapmak gerekmektedir. Özellikle onlara sorumluluklar vermek ve onlara güven duygusunu aşılamak bu manada çok olumlu katkılar sağlayabilmektedir. Aynı şekilde İslam'ın onu sorumlu olarak tutması esasında onun şahsiyet kazanması ve topluma katılması adına büyük bir önem taşımaktadır. Böylece genç birey başta kendisine ve daha sonra topluma ve insanlığa karşı olan sorumluluk bilincini kazanmış olur. Bu konuda İslam Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V)'in bazı uygulamaları aslında bizlere yol göstermek açısından çok büyük önem arz etmektedir. Misal olarak; genç bir delikanlı olan Mus'ab Bin Umeyr Medine'ye muallim olarak gönderilmiştir. Aynı şekilde Muaz Bin Cebel henüz 21 yaşında iken Yemen kadısı olarak atanmış ve onlara muallimlik yapması tembih edilmiştir (Ebu Davud, 1993). Aynı şekilde henüz 18 yaşında olan Usame Bin Zeyd Rumlarla yapılan savaşta kumandan olarak tayin edilmiştir (Abdulazım, 2007). Bu durumdaki örnekler

çok sayıdadır ve çoğaltılabilir. Bunun manası ve anlamı şudur: Toplumun gelecekteki yöneticilerini, annelerini, babalarını ve devletini temsil edecek olan gençler bu bilinç ve tedrisattan geçmelidir ki, gelecekte zikredilen hususlarda faydalı bire birey olabilsinler. Yoksa bu duygu ve düşüncelerden uzak, sorumluluk bilinci olmayan, ahlaki yetileri barındırmayan bir gençliğin geleceğe verebileceği pek bir şeyi de yoktur esasen. Dolayısıyla kendi kendini yönetebilecek ergen bireyler, ancak ahlak ve karakter kazanabilirler. Bu bağlamda ergenlik aşamasının en göze çarpan yönü ahlaki olgunlukla beraber kendini yönetebilme kapasitesinin de gelmesidir (Koç, 2004). Öyleyse ahlaki gelişim ve sağlam irade arasında doğru orantılı bir ilişkiden söz etmek doğru olacaktır.

Sosyal Gelişim: Ergenlik dönemi bireyin sosyalleşmesi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bilinir ki çocuk yaşından itibaren birey ailesi vasıtasıyla sosyalleşmeye başlar. Dolayısıyla kişinin ilk sosyalleşme eğilimleri aile olan münasebetleriyle başlar. Aile ile başlayan sosyalleşme süreci ergenlik dönemiyle aile dışına taşarak daha gelişmiş bir hal alır (Yörükoğlu, 1990). Bu bağlamda sosyalleşen birey hem kendisine olan güven noktasında hem de toplumsal yaşayış noktasında daha sağlam adımlar atacaktır. Bu durum da irade ile doğrudan alakalıdır. O halde gerek sosyal, gerekse de ahlaksal yönden gelişmiş olan bireylerden meydana gelen toplumların gelecekleri daha çok umut vaat edecektir.

Genel anlamda toparlamak gerekirse; ergenlik dönemi bireyin şahsiyetinin geliştiği ve köklendiği dönemdir. Bu dönemde kişi özgür bir birey olmaya adım atar ve sorumluluk duymaya başlar. Bu sorumluluğun yüklediği bilinç ve düşünce ile iradesini doğru şekilde kullanmayı öğrenir. Esasında özgür iradesinin farkına varır ve bunu kullanmayı öğrenir. O halde ergenlik dönemindeki irade bilinci ve farkındalığı gençliği doğru olana, ahlaka, şahsiyet sahibi yapmaya ve iyiliğe yönlendirmede çok önemli bir dönemdir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma amacı dikkate alınarak araştırma modeli, evren ve örneklemi, geliştirilen ölçme aracının geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları, veri toplama araçları ve verilerin toplanıp çözümlenmesine yönelik bilgiler ele alınmıştır

3. 1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ortaokul ve liselerde eğitim ve öğretimlerine devam eden öğrencilerin irade düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen bir ölçek çalışmasıdır.

3. 2. Evren Ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İstanbul ili sınırları içerisinde öğrenim görmekte olan lise öğrencileri oluşturmaktadır. Bu araştırmada, geliştirilecek olan ölçeğin geçerlik, güvenirlik ve faktör analizini gerçekleştirmek amacıyla belli sayıda öğrenciye ulaşmak hedeflenmektedir.

Örneklemin belirlenmesi aşamasında, 2015-2016 eğitim öğretim yılında İstanbul ili içerisinde yer alan okullar sıralanmış ve random (tesadüfi) olarak yapılan seçimlerle araştırmaya dâhil edilecek okullar belirlenmiş ve bu okullardaki öğrencilere ulaşılmıştır. Ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Tinsley ve Tinsley (1987) madde sayısının örneklem büyüklüğüne oranının 1:5 ile 1:10 arasında olabileceğini belirtmekle birlikte en az n=300 önermektedir. Nunnally ve Bernstein (1994) bu oranın en az 1:10 olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu araştırmada madde sayısının örneklem büyüklüğüne oranı en az 1:10 olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde Çepni(2007) ve Büyüköztürk (2014) 1000000 kişi ve üstü içi en az 384 kişiye ulaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bu itibarla çalışmada toplam 1150 kişilik örneklem grubuna ulaşılmıştır. Bunların 700 tanesi açımlayıcı faktör analizi için, 450 tanesi de doğrulayıcı faktör analizi için kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik, faktör analizi ve geçerlik çalışmaları bu örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3.1.Araştırma Evrenini Oluşturan İstanbul İlindeki Toplam Ortaöğretim Öğrenci Sayıları

Okul Türü	Okul sayısı	Derslik Sayısı	Şube sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
				Erkek	Kız	Toplam	
Ortaöğretim Toplamı	1.231	20.695	29.596	379.932	366.384	746.306	41.583
Resmi Ortaöğretim Toplamı	787	15.619	25.429	344.556	334.909	679.465	32.429
Özel Ortaöğretim Toplamı	444	5.076	4.167	35.376	31.475	66.841	9.154
Genel Ortaöğretim Toplamı	652	9.478	10.568	114.592	116.314	230.896	17.476
Genel Ortaöğretim (Resmi)	300	5.412	7.191	85.365	92.605	177.970	10.053
Genel Ortaöğretim (Özel)	352	4.066	3.377	29.227	23.709	52.926	7.423
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Toplamı	579	11.217	19.028	265.340	250.070	515.410	24.107
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim (Resmi)	487	10.207	18.238	259.191	242.304	501.495	22.376
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim (Özel)	92	1.010	790	6.149	7.766	13.915	1.731

Yukarıdaki çizelgeden de anlaşıldığı üzere, araştırma evrenini temsil eden İstanbul ilinde eğitim ve öğretim gören resmi okullardaki ortaöğretim öğrenci toplamı 679.465 tir. Bu öğrencilerin 334.909 u kız öğrencilerden oluşurken, 344.556 öğrenci ise erkek öğrencilerden

oluşmaktadır. Bu durumda araştırmanın evreni resmi ortaöğretimlerdeki toplam öğrenci sayısı olan 679.465 tir.

Araştırmanın örneklemini 2015-2016 eğitim öğretim yılında İstanbul ili sınırları içerisindeki devlet okullarının 9., 10., 11. ve 12. sınıflarında öğrenim gören öğrenciler arasından amaçsal örneklemenin maksimum çeşitlilik yöntemi ile seçilen 629 öğrenci oluşturmaktadır.

Hedef evrenin çok büyük olmasından ötürü araştırıcının imkânları evren içindeki bütün öğrencilere ulaşabilme olanağına el vermemektedir. Bundan ötürü evreni temsil etmek maksadıyla örnekleme yoluna başvurulmuştur. Bilgilerin örnekleme yapılarak toplanma yoluna gidilmesi, daha az insan ve maddi kaynaklarının kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Aynı şekilde bilgilerin daha kıs sürede toplanması araştırmacılar için de kolaylık sağlamaktadır (Büyüköztürk, 2014). Bununla birlikte örneklemedeki asıl hedef, hem evreni temsil ediyor olması hem de evren hakkında genelleme yapmaya fırsat ve olanak sağlamasıdır (Karasar, 2005).

Örneklem seçiminde maksimum çeşitlilik örnekleme yaklaşımı kullanılmıştır. Buradaki temel amaç sadece belli okullardan örneklem seçmek yerine mümkün oldukça bütün ortaöğretim kurumlarından veri elde edilmesidir. Dolayısıyla resmi ortaöğretim kurumlarının farklı okulları arasından seçimler yapılmak suretiyle örneklem oluşturulmuştur. Okullar seçilirken hem olanaklar hem de zaman durumu da dikkate alınarak toplamda 700 öğrenciye ulaşılması hedeflenmiştir. Okulların belirlenmesinden sonra araştırmacı okullara giderek, rastgele belirlenen sınıflara ölçekleri uygulamıştır. Bu süreç zarfında 700 öğrenciye ulaşılmış olmasına rağmen, ölçeği eksik doldurma, fazla kodlama ya da hepsini aynı şekilde kodlamadan dolayı 629 öğrencinin kodlamaları dikkate alınmıştır. Bu öğrencilerden (n=71) öğrencinin cevaplamaları ise analiz dışında tutulmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu bölümde verilerin elde edilmesi, toplanması ve çeşitli durumları anlatılmaktadır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Örneklem grubunu meydana getiren öğrencilerin demografik özelliklerini (cinsiyet, okuduğu sınıf, kardeş sayısı ve sırası, okul türü ve sosyo ekonomik durum) belirlemek amacıyla 6 sorudan oluşan formdan oluşmaktadır.

3.3.2. Melbourne Karar Verme Ölçeği

Orijinali Mann ve Diğ. (1998), tarafından geliştirilmiş olan Melbourne Karar Verme Ölçeğini, (Melbourne Decision Making Questionary) Deniz (2004), Türkçe'ye uyarlayarak geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yapmıştır.

İki kısımdan oluşan Melbourne Karar Verme Ölçeğinin alt kısımları şu şekildedir: 1. Kısım karar verirken kendisine olan özsaygıyı ve güveni ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu kısım altı maddeden oluşur ve üç maddesi düz iken diğer üç maddesi de ters yönde puanlanır. Puanlama yapılırken "Doğru" yanıtı 2 puan, "Bazen Doğru" yanıtı 1 puan, "Doğru Değil" yanıtı 0 puana denk gelmektedir. Ölçeğin maksimum puanı 12 puandır. Alınacak olan yüksek puanlar karar verme özelliğinin yüksek olduğunu gösterir. Ölçeğin ikinci kısmı ise dört alt faktörden oluşmaktadır. Toplamda 22 madde olup bunlar karar verme stillerini belirlemektedir. Bunlardan birincisi dikkatli karar verme alt boyutudur ki, kişinin karar verirken özenle ve dikkatlice karar verdiğini gösterir. Altı maddeden oluşmaktadır (2, 4, 6, 8, 12, 16). Ö

Ölçeğin ikinci alt boyutu ise kaçıngan karar verme stilidir ki, bu da kararlarını başkalarına bırakma ve sorumluluktan kaçmayı ölçmeyi amaçlamaktadır. Altı maddeden oluşmaktadır (3, 9, 11, 14, 17, 19). Üçüncü alt boyutun adı ise erteleyici karar verme stilidir. Kararlarını sürekli erteleme eğiliminde olanları belirler. Bu faktör ise beş maddeden oluşmaktadır (5, 7, 10, 18, 21). Ölçeğin dördüncü ve en son faktörü ise panik karar verme stilidir. Sürekli kendisini baskı altında hisseden ve acelece karar vermeyi yansıtır. Beş maddeden oluşmaktadır (1, 13, 15, 20, 22).

3.3.3. Ergenler İçin İrade Ölçeği

Ergenlerin iradelerinin belirlenebilmesi için öncelikle bunu ölçecek bir ölçeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu hususta Türkiye'de yapılmış bir ölçek bulunamamıştır. Bu ihtiyaç neticesinde ilk olarak bir ergen irade ölçeğinin geliştirilmesi

hedeflenmiştir. Bu konuda geliştirilecek olan bir ölçeğin bilimsel verilere uygun şekilde oluşturulması gerekmektedir. Bundan dolayı ölçek geliştirme aşamalarına ilişkin bilimsel veriler incelenmiş ve genel olarak aşağıdaki yolun takip edilip uygulandığı görülmüştür.

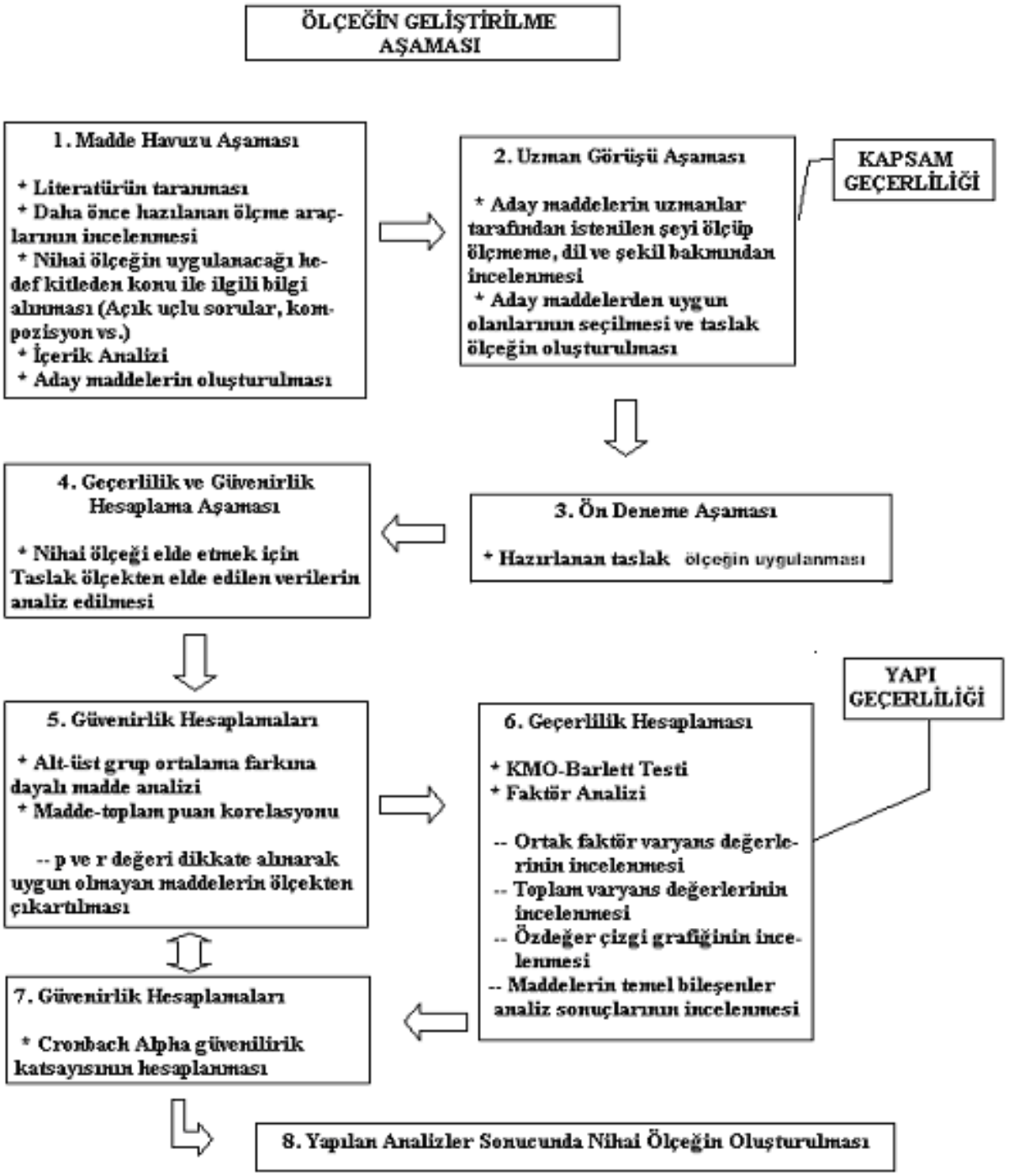

Şekil 3.1. Ölçek Geliştirme Aşamaları (Bozdoğan A.E., Öztürk Ç. 2008

3.3.3.1. Konu İle İlgili Literatürün Gözden Geçirilmesi

Bir konu ile ilgili ölçek geliştirebilmek için öncelikle o alanla ilgili literatüre hâkim olmak oldukça önemli bir husustur. Dolayısıyla ölçme geliştirme aşamalarının en önemli boyutlarından birisi literatür tarama kısmıdır. Bundan ötürü irade ile ilgili yapılmış olan araştırmalar incelenmiş, bu konuda gerek yerli gerekse yabancı kaynaklar derinlemesine incelenmiştir. Bunun neticesinde ise, geliştirilecek ölçeğin alt yapısına zemin hazırlanmıştır.

3.3.3.2. İçerik Analizi

Madde havuzu oluşturulmadan önce sadece literatür taraması ile yetinilmemiş aynı şekilde geliştirilecek olan ölçeğin birinci dereceden muhatabı olan bazı öğrencilerle kompozisyon çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada öğrencilerden üç soruya cevap vermeleri istenmiştir. Bunlar: 1. İradeden ne anladıkları, 2. İradeli olduklarında hissettikleri duygular, 3. İradeli olanların sergiledikleri davranışlar, şeklinde sıralanmıştır. Bu uygulama toplamda 15 öğrenciye uygulanmış ve yazdıkları ifadeler içinden dikkat çekenler madde haline getirilmiştir.

3.3.3.3. Madde Havuzunun Meydana Getirilmesi

Tezbaşaran (1996) , bir ölçek tasarlanırken düşünülen madde sayısının, imkânlar dâhilinde üç-dört katı veya daha fazla olarak hazırlanmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı gerek literatür taraması gerekse de öğrenci ifadelerinden elde edilen maddelerle toplam 134 madde hazırlanmıştır. Maddeler hazırlanırken mümkün oldukça iradenin kişi yaşamındaki tüm boyutlarıyla ilgili maddeler hazırlanmaya çalışılmıştır.

3.3.3.4. Maddelerin Uzman Görüşüne Sunulması

Madde ifadelerinin hazırlanmasından sonra, oluşturulmuş olan 134 maddelik ergen irade ölçeği en az doktora yapmış 18 öğretim elemanına gönderilmiştir. Bu öğretim görevlilerinden 12 tanesi ölçek maddelerini incelemiş ve bu maddeler hakkında fikirlerini beyan etmişlerdir. Uzmanlara fikirlerini belirtmek amacıyla her madde için üç seçenek sunulmuştur (1: Kaldırılmalı, 2: Revize edilmeli, 3: Kalmalı). Bunun yanısıra her maddenin alt tarafına uzmanların fikirlerini yazabilecekleri boşluklar bırakılmıştır.

3.3.3.5. Kapsam geçerlik oranı ve indeksinin hesaplanması

Uzmanların görüşlerine sunulan ölçek maddeleri için üç hafta beklenmiş ve gelen 12 uzman görüşü tek bir formda birleştirilmiştir. Uzman görüşlerinin değerlendirilmesinde hangi maddelerin, hangi kriterlere göre kalacağına karar vermek için Lawshe analizine başvurulmuştur. Ölçme aracının arzu edilen düzeyde geçerliliğe sahip olması ve hedef kitleye hitap etmesi önemlidir. Yine fikir beyan eden uzmanlar arasındaki fikir uyumsuzlukları da geçerlilik için göstergelerden kabul edilir (Yurdugül, 2005). Dolayısıyla kapsam geçerliliğini sağlamak için Lawshe tekniğinde kullanılan formül kullanılmıştır. Buna da kapsam geçerlik oranı (KGO) denilir. KGO hesaplanırken bir maddeye yönelik "Gerekli" fikrini belirten uzman görüşlerinin fikir belirten toplam uzman sayısının yarısına bölünüp 1 eksiği alınarak elde edilir.

$$KGO = \frac{NG}{N/2} - 1$$

12 uzman için α=.05 anlamlılık düzeyinde kapsam geçerlik oranlarının minimum değeri Veneziano ve Hooper (1997) tarafından 0,56 olarak ifade edilmiştir. (akt:Yurdugül, 2005).

Tablo 3.2. α=.05 Anlamlılık Düzeyinde KGO'ları için Minimum Değerler (Yurdagül, 2005).

Uzman Sayısı	Minimum Değer	Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	0.99	13	0.54
6	0.99	14	0.51
7	0.99	15	0.49
8	0.78	16	0.42
9	0.75	17	0.37
10	0.62	18	0.33
11	0.59	19	0.31
12*	**0.56***	20	0.29

Bütün maddeler ayrı ayrı ele alınarak KGO değeri eksi(-) ve sıfır (0) bulunan maddeler ilk etapta elenmiştir. Daha sonra 0,56'nın altında kalan maddeler de elenmiştir. Toplamda 69 madde ölçekte bırakılmıştır.

3.3.3.6. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı maddelerin revize edilmesi

Bununla birlikte uzmanların önerileri dikkate alınarak bazı maddelerde revizyona gidilmiştir. Revizyon sonucu 19 madde ölçmek istedikleri alt boyutları değiştirilmeden düzeltilmiştir. Nihayetinde taslak ölçeğin 69 madde olarak hazırlanmasına uzman görüşleri doğrultusunda kararlaştırılmıştır.

3.3.3.7. Pilot uygulamanın yapılması

Ölçek için verilerin toplanmasına geçmeden önce 69 maddeden oluşan taslak ölçek maddeleri 25 kişilik öğrenci grubuna araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Bunun temel amacı, gerek yazı ve dilbilgisi olarak gerekse imla ya da ifadeler tarzındaki yanlışların fark edilerek düzeltilmesidir. Bu uygulama ile birlikte bazı noktalar düzeltilmiş ve özellikle maddelerin karıştırılmaması için ölçek maddelerinden tek sayılı olanların arka planlarının beyaz, çift sayılı olanların arka fonunun ise gri olmasına öğrencilerin öneri doğrultusunda karar verilmiştir. Bu düzeltmelerden sonra ölçek için uygulamaya geçilmiştir.

Çalışma ile ilgili uygulamalar 2015-2016 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili sınırları içerisinde bulunan farklı devlet ortaöğretim kurumlarına uygulanmıştır. Bunun için 700 öğrenciye ulaşılmış, ancak çeşitli nedenlerle (n=71) ölçek formu analiz dışında tutulmuştur. Bunların neticesinde N=629 örneklem sayısı ile ölçek geliştirme analizlerine geçilmiştir. Barlett testi sonuçlarına göre elde edilen ki kare anlamlılık düzeyi ,000 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla seçilmiş olan örneklemin evreni temsil ettiği anlaşılmaktadır.

3.3.3.8. Geçerlik Güvenirlik Çalışmalarının Yapılması

3.3.3.8.1. Geçerlik analizleri

Maddelerin analiz edilme amacı, hazırlanan ölçme aracının hepsinde ya da alt boyutlarında yer alan maddelerin anlamlı bir şekilde yapı içinde yer alıp almadıklarıdır. Bu bakımdan faktör analizi belirlenmesi zor olan ilişkileri açıklamada ve aralarındaki

korelasyonları göstermede oldukça başarılı neticeler vermektedir. Bu bağlamda çok sayıda değişkeni belli bir sistem içinde analiz ede bilen bir tekniktir. Faktör analizindeki amaç, birçok sayıdaki maddeden anlamlı bir faktör yapısı elde etmektir (Büyüköztürk, 2002). Diğer bir tabirle faktör analizi esasında yapı geçerliliği analizidir (Köymen, 1994). Bu çalışmanın verilerini analizde öncelikle faktör analizi kullanılmış ayrıca belirlenen faktörleri anlamak ve yorumlamak için de Varimax dik döndürme tekniği kullanılmıştır. Faktör analizini yorumlamak için öncelikle KMO ve Barlett Test sonuçlarına bakmak gerekir. KMO değeri 1'e yakın oldukça mükemmel değer, 0.50'nin altında ise kabul edilemez olarak nitelendirilmektedir (Tavşancıl, 2010).

3.3.3.8.2. Güvenirlik Analizleri

Tekin (1993) güvenirliği, yapılan bir testin ya da ölçme aracının ölçülmek istenen şeyi ne derecede ölçüldüğü şeklinde tanımlamıştır. Özellikle geliştirilen likert tarzı tarzı ölçeklerde güvenirlik Cronbach Alpha kat sayısını hesaplamakla bulunur ki, bu ölçeğin iç tutarlılığı ve homojenliği hakkında bizlere bilgi vermektedir (Yıldırım, 1999). Aynı şekilde güvenirliği belirlemek amacıyla test-tekrar test durumları da incelenmiştir. Bulgular kısmında da görüleceği üzere ölçeğin güvenirlik çalışmaları için çok sayıda uygulama yapılmıştır. Bunlar arasında doğrulayıcı faktör analizi de mevcuttur.

3.3.3.9. Alanda uygulama

Elde edilen analizler neticesinde Ergen İrade Ölçeği (EİÖ) nihai halini almıştır. Ölçeğin son hali 40 maddeden oluşmaktadır. Hazırlanan bu ölçek 5'li likert şeklinde hazırlanmış ve "Kesinlikle katılmıyorum (5)", "Katılmıyorum (4)", "Kararsızım (3)", "Katılıyorum (2)", ve "Kesinlikle katılıyorum (1)" gibi ifadelerle nitelendirilmiştir. Ölçekte ters madde bulunmadığı için ölçek maddeleri 1-2-3-4-5 şeklinde puanlanmıştır. Böylelikle Yüksek puanlı öğrencilerin iradelerinin sağlam olduğunu, düşük puanlı olanlarınsa iradelerinin zayıf olduğu varsayılmıştır. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 40'dir ve en yüksek puan ise, 200'tir.

3.4. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada kullanılan ölçek 2015-2016 eğitim-öğretim döneminde hazırlanmış ve aynı dönem içinde uygulanmıştır. Ölçek gerek geliştirilirken gerekse de uygulanırken araştırmacı bizzat alanda bulunmuş ve gerekli bilgi ve durumları muhatapları anlatarak izah etmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlenmesi

Bu bölümde araştırma için toplanan verilerin analiz edilmesi ile ilgili bilgiler verilmektedir.

3.5.1. Yapılan "Ergen İrade Ölçeği" ne Yönelik Verilerin Çözümlenmesi

Bu kısımda ölçek geliştirme süresince elde edilmiş olan verilerin "Ergen İrade Ölçeği" nin geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında nasıl kullanıldığı anlatılmıştır. Öncelikle hazırlanan ölçeğin kapsam geçerliğini saptamak amacıyla kapsam geçerlik indeksi kullanılmıştır. Bunun yanında ölçeğin yapı geçerliği için hem açımlayıcı faktör analizi hem de doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçek güvenirliği için ise Cronbach alfa değerinin yanında çeşitli korelasyonlar kullanılmıştır. Aynı zamanda ölçek geçerlik ve güvenirliği için karar verme ölçeği ile beraber uygulanmış ve bundan elde edilen veriler bulgular kısmında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

3. 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilere İlişkin Demografik Özellikler

Bu bölümde ölçek geliştirme çalışmasına katılan öğrencilere ait bilgi ve bulgular yer almaktadır.

3.6.1. Cinsiyet

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımlarını belirlemek amacı ile frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 3.3. Öğretmenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımları

Cinsiyet	F	%	Geçerli %
Erkek	365	58,0	58,0
Bayan	264	42,0	42,0
Toplam	629	100,0	100,0

Tablodan da anlaşıldığı üzere araştırmaya katılan öğrencilerin 365'i (%58) erkek öğrenci iken, 264'i (%42) bayan öğrencilerden oluşmaktadır. Toplamda ise 629 (%100) öğrenci araştırma sorularına cevap vermiştir.

3. 6. 2. Okunan Sınıf

Araştırmaya katılan öğrencilerin okudukları sınıfa göre dağılımlarının frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 3.4. Araştırmaya Katılanların Okudukları Sınıflar

Sınıf	F	%	Geçerli %
9.sınıf	199	31,6	31,6
10.sınıf	89	14,1	14,1
11.sınıf	241	38,3	38,3
12.sınıf	100	15,9	15,9
Toplam	629	100,0	100,0

Tablodan de görüldüğü üzere örneklem grubunu temsil eden öğrencilerin; 199'u (%31,6) 9. Sınıf, 89'u (%14,1) 10. Sınıf, 241'i (%38,3) 11. Sınıf, 100'ü (15,9) 12. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

3. 6. 3. Okul Türü

Öğrencilerin okudukları okul türüne göre dağılımlarının frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 3.5. Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Dağılımları

Okul Türü	F	%	Geçerli %
Anadolu Lisesi	111	17,6	17,6
Fen Lisesi	87	13,8	13,6
Endüstri Meslek	144	22,9	22,9
Ticaret Meslek	86	13,7	13,7
Kiz Meslek	84	13,4	13,4
Imam Hatip	117	18,6	18,6
Toplam	629	100,0	100,0

Tablodan da anlaşılmaktadır ki; araştırmaya katılan öğrencilerin 111'i (17.6) Anadolu lisesinde, 87'si (13,8) Fen lisesinde, 144'ü (22,9) Endüstri meslek lisesinde, 86'sı (13,7) Ticaret meslek lisesinden, 84'ü (13,4) Kız meslek lisesinden, 117'si (18,6) İmam hatip lisesinde okumaktadır.

3. 6. 4. Sosyo Ekonomik Durum

Öğrencilerin Sosyoekonomik durumlarına göre dağılımlarının frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 3.6. Öğrencilerin Sosyoekonomik Durumlarına Göre Dağılımı

Sosyoekonomik	F	%	Geçerli %
Düşük	33	5,2	5,2
Ortanın altı	106	16,9	16,9
Orta	371	59,0	59,0
Ortanın üstü	101	16,1	16,1
Yüksek	18	2,9	2,9
Toplam	629	100,0	100

Tablodan da anlaşıldığı üzere örneklem frubunu temsil eden öğrencilerin; 33'ü (%5,2) düşük, 106'sı (%16,9) ortanın altı, 371'i (59,0) orta, 101'i (%16,1) ortanın üstü, 18'i (%2,9) ise yüksek sosyoekonomik düzeye sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde araştırma hedefleri doğrultusunda elde edilen verilerin analizlerine yer verilmiştir. Bulgular araştırma amacı doğrultusunda sıralanarak tasarlanmıştır.

4.1. Ergenler İçin ‘‘Ergen İrade Ölçeği’’nin Geliştirilmesi İle Alakalı Bulgular

Bu bölüm içinde ergenler için Ergen İrade Ölçeği (EİÖ) ‘nin geliştirilme aşamasında, elde edilen veriler ile yapılmış olan geçerlik ve güvenirlik analizleri bulunmaktadır.

4.1.1. Geçerlik Analizlerine Ait Bulgular

Geçerlik işlemleri için ilk etapta maddelerin birbirleriyle olan ilişkilerini tespit etmek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi aşamasında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett değerleri elde edilmiş, temel bileşenler için gerekli analizler yapılmış ve en son ise dik döndürme (varimax rotation) yapılarak neticelendirilmiştir.

Faktör analizinde maddeler almış oldukları yük değerlerine göre alt boyutlara (faktörlere) dağılır. Bu durum da maddelerin birbirleriyle olan ilişkisini göstermek açısından önemlidir. Maddenin almış olduğu yük değerinin yüksekliği o maddenin adı geçen faktör içinde yer almasına olanak sağlar. Belli sayıda maddenin yüksek yük değerleriyle beraber bir faktör altında bulunması, o maddelerin söz konusu faktörü ölçtüğü şeklinde yorumlanır. Maddelerin yük değeri ne kadar yüksek olursa güvenirlik o kadar artar. Büyüköztürk (2002) , 0,60 ve üstü yük değerini yüksek; 0,30-0,59 arasını ise orta düzey olarak görmektedir. Bu itibarla madde yük değerleri belirlenirken 0,60 üstü olan maddeler tercih edilmiş geri kalanlar ise elenmiştir. İlk analizlerde eigen değeri 1 olarak alınmış ve toplamda yedi faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki analizlerde eigen değeri 2 olarak alınmış ve faktör yapısı bunun neticesinde belirlenmiştir. Tabachnick ve Fideli (2001) eigen (özdeğer) değerinin yükselmesiyle faktörün açıkladığı varyansın da yükseldiğini belirtmişlerdir.

Yapılan ilk analizler neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 4.1. KMO and Bartlett's Testi Değerleri

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		.981
Bartlett's Test of Sphericity	**Ki-kare Değeri**	33026,369
	S.Derecesi	2346
	P	.000

Yukarıdaki çizelge incelendiğinde KMO değeri ,981 olarak bulunmuştur. KMO testi, hem dağılımın faktör analizi yapmak için yeterli olup olmadığını hem de kısmi korelasyonların küçük olup olmadığını test etmek için önemlidir. KMO değeri 1'e yaklaştıkça mükemmel, 0,50'nin altında ise kabul edilemez olarak değerlendirilir. Tavşancıl (2010)'a göre 0,90 ve üstü mükemmel, 0,80 ve üstü çok iyi, 0,70 ve 0,60'ların vasat ve 0,50 ve üstünün ise kötü olduğunu belirtmiştir. Bu araştırma neticesinde elde edilen KMO değeri mükemmel (,981) olarak bulunmuştur. Bununla birlikte yapılmış olan Barlett's testine göre ise; 33026,369 ($p< ,000$) değerleri bulunmuştur. Bu durum değerlerin anlamlı olduğunu ve kullanılan verilerin çok değişkenli normal dağıldıklarını göstermektedir.

Tablo 4.2. Açıklanan Toplam Varyans Miktarları

Toplam Açıklanan Varyans

	Başlangıç Özdeğerleri (Initial Eigenvalues)			Toplam Faktör Yük Değerleri		
Faktörler	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	33,338	48,316	48,316	33,338	48,316	48,316
2	2,279	3,303	51,618	2,279	3,303	51,618
3	1,864	2,701	54,320	1,864	2,701	54,320
4	1,404	2,035	56,355	1,404	2,035	56,355
5	1,334	1,933	58,288	1,334	1,933	58,288
6	1,203	1,743	60,031	1,203	1,743	60,031
7	1,045	1,514	61,546	1,045	1,514	61,546
8	,997	1,445	62,991			
9	,927	1,344	64,334			
10	,870	1,261	65,595			
11	,851	1,234	66,829			
12	,800	1,160	67,989			
13	,750	1,086	69,075			
14	,724	1,050	70,125			
15	,693	1,005	71,129			
16	,675	,978	72,107			
17	,660	,957	73,064			
18	,638	,925	73,988			
19	,633	,918	74,906			
20	,617	,894	75,800			
21	,599	,868	76,669			
22	,582	,844	77,512			
23	,559	,810	78,323			
24	,554	,803	79,125			
25	,542	,786	79,911			
26	,524	,760	80,671			
27	,521	,755	81,426			
28	,505	,732	82,158			
29	,495	,717	82,875			
30	,480	,695	83,571			

31	,469	,679	84,250			
32	,454	,658	84,908			
33	,441	,639	85,547			
34	,429	,622	86,169			
35	,425	,616	86,785			
36	,414	,600	87,385			
37	,396	,574	87,959			
38	,378	,547	88,506			
39	,370	,536	89,043			
40	,370	,536	89,578			
41	,354	,513	90,091			
42	,347	,502	90,593			
43	,337	,488	91,081			
44	,331	,479	91,560			
45	,327	,475	92,035			
46	,323	,468	92,503			
47	,310	,449	92,952			
48	,301	,436	93,389			
49	,300	,435	93,823			
50	,296	,429	94,252			
51	,286	,414	94,666			
52	,281	,407	95,073			
53	,268	,388	95,461			
54	,255	,369	95,830			
55	,252	,366	96,196			
56	,242	,351	96,547			
57	,235	,341	96,887			
58	,227	,329	97,216			
59	,222	,321	97,537			
60	,206	,299	97,836			
61	,197	,285	98,122			
62	,190	,276	98,398			
63	,187	,271	98,669			
64	,172	,250	98,919			
65	,163	,236	99,155			
66	,160	,232	99,387			
67	,152	,221	99,607			
68	,140	,203	99,810			

69	,131	,190	100,000			

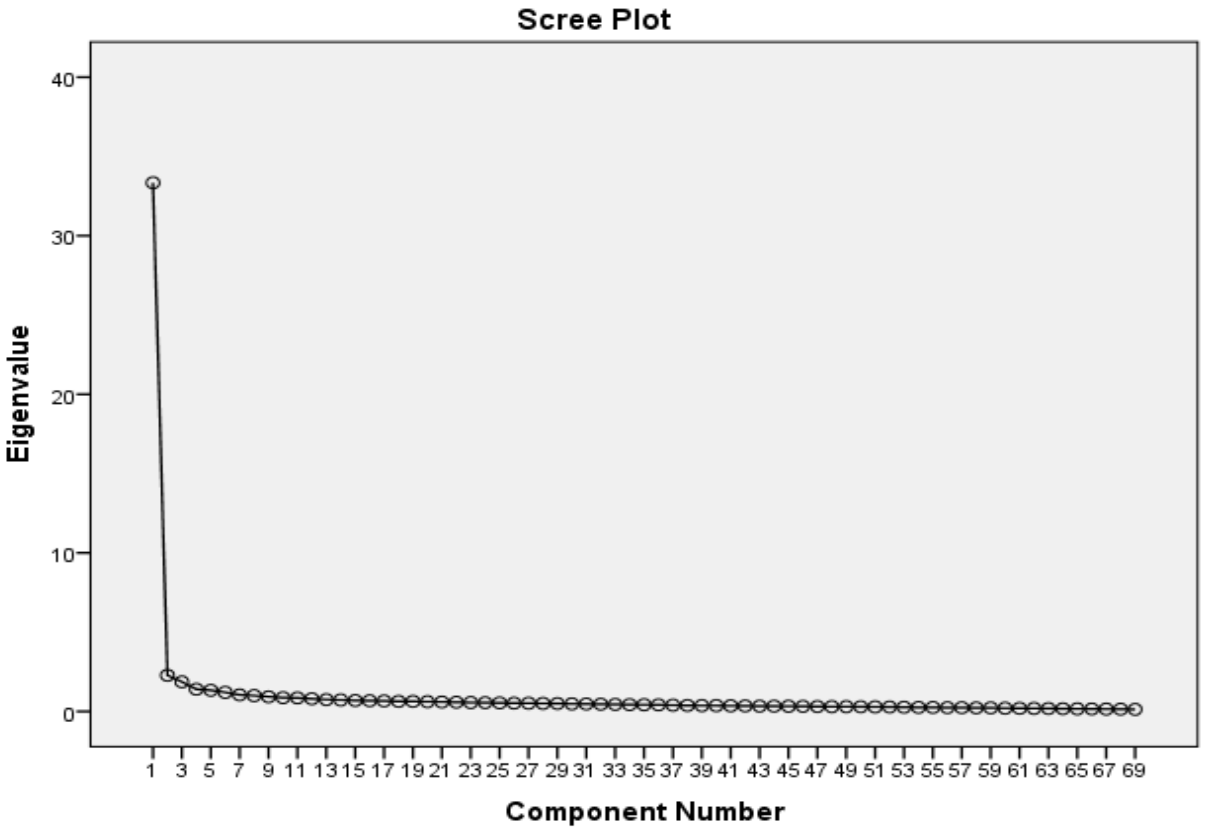

Çizelgeden ve scree plot grafiğinden de görüleceği üzere eigen değeri 1 olarak alındığında ortaya yedi faktörlü bir yapı çıkmaktadır. Oluşan bu yedi faktör toplam varyansın %61,546'sını açıklamaktadır. Yine çizelgeden de anlaşılacağı üzere eigen değeri 2 ve üzeri olan faktörlerin toplam varyansı %51,618 açıkladıkları görülmektedir. Sosyal bilimler için açıklanan varyansın % 40 ile % 60 arasında olması yeterli olarak görülmektedir (Akdağ, 2011). Dolayısıyla analizler eigen değeri 2 olarak ele alınmış ve geri kalan analizlere bu şekilde devam edilmiştir. Eigen değeri 2 olarak ele alınınca ortaya iki faktörlü bir yapı çıkmıştır. Yapılan bu işlemden sonra maddelerin hangi faktörlere dağıldıklarını görmek amacıyla varimax dik döndürme analizleri yapılmıştır.

Varimax dik döndürme tekniği kullanıldığında bazı maddelerin istenilen yük

değerlerine sahip olmadığını bazı maddelerin ise her iki faktörden de ortak yük aldıkları görülmüştür. Yine maddelerin daha güçlü olabilmesi için (<,60) altı maddeler de elenmiştir. Bu doğrultuda yapılan analizler neticesinde sırasıyla; 39.,54.,55., 30., 33., 41., 42., 43., 50., 57., 56., 40., 29., 2., 12., 25., 31., 10., 1., 28., 18., 27., 8., 32., 9., 34., 49., 35., 26. Maddeler ölçekten tek tek çıkartılarak analiz sürekli yapılmıştır. Nihai madde durumuna varana kadar bu işlem 30 defa tekrar edilmiştir. Madde durumları ve yüklerinin son halleri aşağıdaki çizelgede sunulmuştur.

Tablo 4.3. Faktör Analizi Neticesinde Dönüştürülmüş Bileşenler Matrixi

Maddeler	Faktörler	
	Yaşantısal	Bilişsel
madde64	,717	
madde69	,695	
madde65	,695	
madde63	,694	
madde62	,692	
madde52	,689	
madde46	,689	
madde68	,681	
madde60	,681	
madde66	,680	
madde48	,677	
madde59	,654	
madde67	,649	
madde53	,640	
madde45	,639	
madde51	,636	
madde44	,636	
madde37	,634	
madde36	,625	
madde61	,612	
madde58	,611	
madde38	,605	
madde47	,602	
madde19		,719
madde16		,716
madde14		,712
madde5		,709
madde21		,690
madde15		,683

madde4	,681
madde24	,676
madde7	,673
madde23	,668
madde22	,667
madde17	,656
madde20	,655
madde11	,652
madde13	,648
madde3	,636
madde6	,618

Eigen değeri 2 olarak ele alınıp işlemler yapıldığında ölçeğin iki faktörden oluştuğu ve her bir faktörde yer alan maddelerin yüksek değerlere sahip oldukları görülmektedir (en düşük madde yük değeri 0, 602; en yükseğin ise 0,719). Bununla birlikte her iki faktörden de ortak yüksek değerde yük alan maddeler mevcut değildir. Yapılan analizlerin son basamağına ait veriler aşağıdaki çizelgelerde sunulmaktadır.

Tablo 4.4. KMO ve Bartlett's Testi Değerleri

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği		.979
Bartlett's Test of Sphericity	**Ki-kare Değeri**	18817,603
	S.Derecesi	780
	P	,000

KMO değerlerine baktığımızda, seçilen örneklemin büyüklüğü ve elde edilmiş olan veriler analiz için uygun ve kabul edilebilir bir düzeyde olduğu görülmektedir (,979). Barlett's testi değerleri de aynı şekilde anlamlı (p<,000) neticeleri göstermektedir. Bu durum verilerin normal dağıldıkları hipotezini desteklemektedir.

Tablo 4.5. Açıklanan Toplam Varyans Miktarları

	Başlangıç Özdeğerleri (Initial Eigenvalues)			Toplam Faktör Yükleri			Faktör Yüklerinin Döndürülmüş Toplamları		
Toplamları									
Faktörler	Toplam	Varyans %	Küm. %	Toplam	Varyans%	Küm. %	Toplam	Varyans %	Küm. %
1	20,888	52,220	52,220	20,888	52,220	52,220	12,074	30,185	30,185
2	2,029	5,072	57,291	2,029	5,072	57,291	10,842	27,106	57,291
3	1,086	2,716	60,007						
4	,945	2,362	62,369						
5	,855	2,138	64,507						
6	,756	1,891	66,398						
7	,741	1,853	68,251						
8	,702	1,756	70,007						
9	,620	1,550	71,557						
10	,609	1,522	73,079						
11	,569	1,423	74,502						
12	,563	1,408	75,910						
13	,539	1,347	77,257						
14	,508	1,271	78,528						
15	,504	1,261	79,788						
16	,499	1,247	81,035						
17	,479	1,197	82,232						
18	,455	1,136	83,368						
19	,438	1,096	84,464						
20	,410	1,025	85,489						
21	,402	1,004	86,493						
22	,393	,983	87,477						
23	,368	,921	88,397						
24	,364	,909	89,307						
25	,344	,860	90,167						
26	,341	,853	91,019						

27	,331	,828	91,848						
28	,321	,802	92,649						
29	,312	,781	93,431						
30	,293	,733	94,163						
31	,285	,712	94,875						
32	,275	,688	95,563						
33	,262	,655	96,218						
34	,256	,639	96,858						
35	,247	,617	97,475						
36	,237	,593	98,068						
37	,220	,551	98,619						
38	,194	,486	99,105						
39	,189	,472	99,577						
40	,169	,423	100,000						

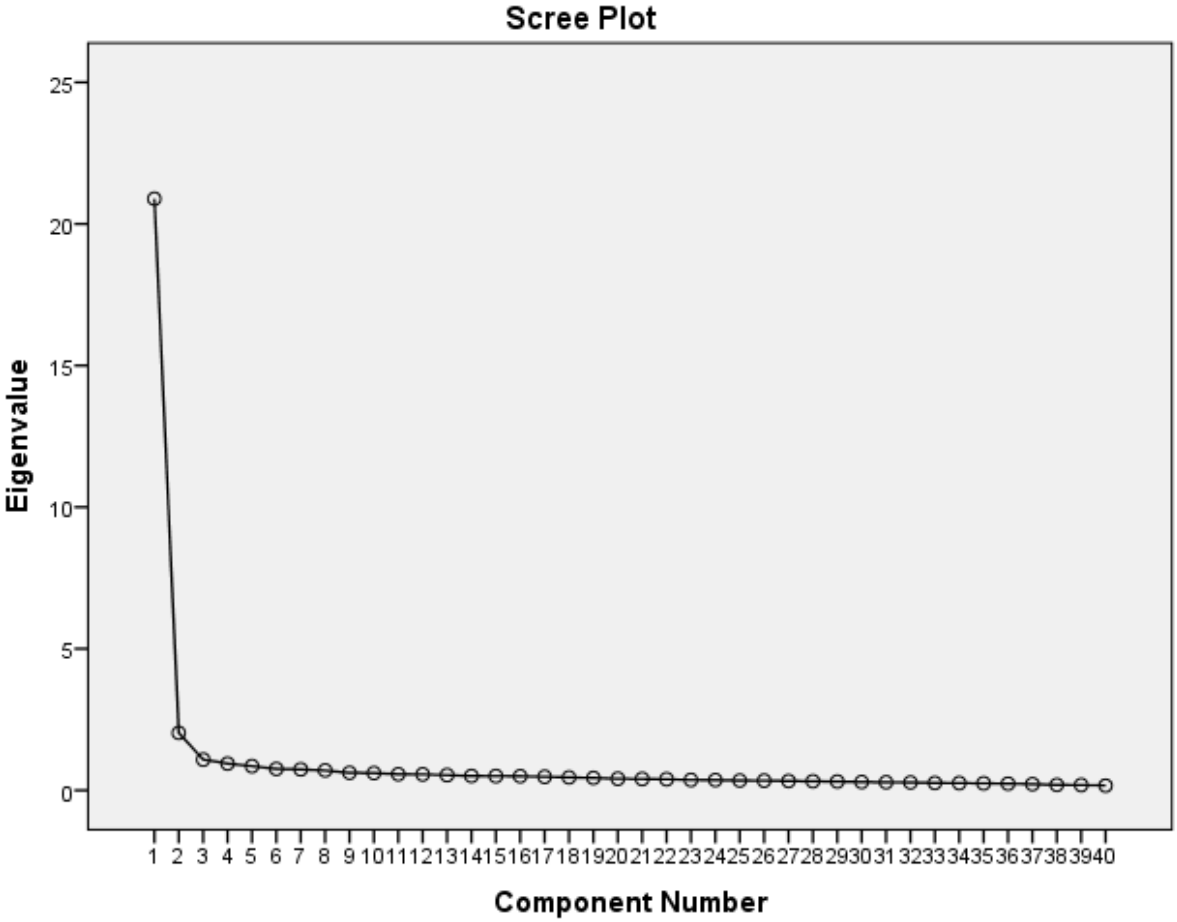

Yukarıdaki çizelge ve grafikten anlaşıldığı üzere eigen değeri 2 olarak ele alındığında ve yapılan sürekli analizler neticesinde ortaya 2 faktör çıkmaktadır. Ortaya çıkmış olan bu iki faktörün varyansı açıklama toplamı %57,291'dir. Her bir faktörün açıkladıkları varyans miktarlarına baktığımızda; birinci faktörün %30,185, ikinci faktörün ise %27,106 olarak belirlenmiştir. Faktör analizlerinde varyans oranlarının yüksekliği ile ölçek faktör yapısının güçlü olmasında doğru orantı olmakla beraber Sosyal Bilimlerde çok yüksek değerlere ulaşmak çok ta mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı Sosyal Bilimler için %40 ile %60 arasındaki varyans oranları makul karşılanmaktadır (Tavşancıl, 2010).

Yapılan en son analizler neticesinde hangi maddenin hangi faktörler altında bulundukları aşağıdaki çizelgede gösterilmektedir.

Tablo 4.6. Faktör Analizi Sonucunda Belirlenen Alt Boyutlar ve Bu Boyutlardan Yük Alan Maddeler

Faktör	Madde Sayısı	Maddeler Numarası
1	23	64, 69, 65, 63, 62, 52, 46, 68, 60, 66,48, 59, 67, 53, 45, 51, 44, 37, 36, 61, 58, 38, 47
2	17	19, 16, 14, 5, 21, 15, 4, 24, 7, 23, 22, 17, 20, 11, 13, 3, 6

Yukarıdaki çizelgeden de görüleceği üzere birinci faktör 23 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler; 64., 69., 65., 63., 62., 52., 46., 68., 60., 66.,48., 59., 67., 53., 45., 51., 44., 37., 36., 61., 58., 38., 47.'inci maddelerdir. İkinci faktör ise 17 maddeden meydana gelmektedir. Bu maddeler ise; 19., 16., 14., 5., 21., 15., 4., 24., 7., 23., 22., 17., 20., 11., 13., 3., 6.'ıncı maddelerdir. Ölçek toplam madde sayısı olarak 40 maddeden teşkil edilmiştir. Oluşan bu durumdan sonra her bir faktörün barındırdıkları maddeler incelenerek ölçeğe ait alt boyutlar için isimlendirilmeye gidilmiştir. Bu doğrultuda birinci alt boyut yaşantısal irade alt boyutu olarak isimlendirilmiş, ikinci faktör ise bilişsel irade alt boyutu olarak adlandırılmıştır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ölçekten alınacak puanın yüksekliği iradenin güçlü olmasıyla doğru orantılı olacaktır.

4.1.2. Güvenirlik Analizleri ile İlgili Bulgular

Bir ölçme aracında bulunan maddelerin kendi aralarındaki tutarlılık ve sorunu ne denli ortaya koyduğu güvenirlik olarak tanımlanmıştır (Kalaycı, 2010). Bundan ötürüdür ki; güvenirlik hem elde edilmiş ölçümler noktasında hem de yapılan analizler noktasında büyük önem arz etmektedir. Ölçme araçlarındaki güvenirliğin ölçülmesinde değişik yöntemler kullanılmaktadır. Likert tipi ölçme araçlarında Cronbach Alpha ile hesaplamanın yapılması gerekmektedir (Sönmez, 2005). Alan yazında Cronbach Alpha için alt sınır 0.70 olduğunu

belirtenler olduğu gibi Pedersen ve Lui (2003), 0.80 olması gerektiğini söyleyenler vardır (Kalaycı, 2010). Yapılan geçerlik çalışmaları neticesinde oluşmuş olan maddelerin ve faktörlerin güvenirlik analizlerinin yapılması işlemine geçilmiştir. Ölçeğin hem toplam hem de her bir alt boyutuna ait Cronbach's Alpha değerleri aşağıdaki çizelgede görülmektedir:

Tablo 4.7. Faktör Analizi Sonucunda Belirlenen Alt Boyutlar ve Bu Boyutlara Ait Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Cronbach's Alpha Değeri
1. Bilişsel İrade	.954
2. Yaşantısal İrade	.965
TOPLAM	**.976**

Tablodan da görüldüğü üzere EİÖ'nün iç tutarlık katsayıları oldukça yüksek bulunmuştur. Bilişsel İrade alt boyutuna ait Cronbach's Alpha değeri bilişsel α=.951iken Yaşantısal İrade alt boyutu içinse yaşantısal α=.965 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte ölçeğin toplam Alpha değeri ise Toplam =.976 hesaplanmıştır. Bu neticeler ölçeğin iç tutarlılık noktasında yüksek değerler ihtiva ettiğini göstermektedir.

Yapılan bu işlemlerin hemen akabinde ölçeğin faktörlerinin ayırt edicilik işlemlerine geçilmiş ve testin alt ve üst çeyreklerindeki bireylerin almış olduğu puanlarının ilişkisiz gruplar t testi ile karşılaştırılmış puanların hesaplanmasına geçilmiştir. Burada temel amaç, teste verilmiş olan cevapların alt ve üst gruplar arasında farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Zira bu durum maddelerin ayırt etme gücünü ortaya koymak adına önemlidir (Ergin, 1995). Dolayısıyla zikredilen hedefler doğrultusunda faktörlerin toplam puanlarına göre belirlenen üst %27 ve alt %27 grupların aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını görmek amacıyla bağımsız gruplar t-testi (Independent Samples t Test) kullanılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.8. Ölçek Alt Boyut ve Toplam Puanlarının Ayırt Ediciliklerini Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	*N*	x	*ss*	Sh x	*t* Testi		
						t	*Sd*	*p*
1. Bilişsel	Üst	170	104,00	6,24	,47	37,73	338	.000
	Alt	170	53,58	16,26	1,24			
2. Yaşantısal	Üst	170	75,33	5,17	,39	31,77	338	.000
	Alt	170	38,22	14,31	1,09			
Ölçek Toplam	Üst	170	179,33	8,09	,62	38,72	338	.000
	Alt	170	91,81	28,33	2,17			

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere ölçeğin toplam puanlarının ve alt boyut puanlarının ayırt ediciliklerini tespit etmek amacıyla

Tabloda görüldüğü üzere, ölçek alt boyut ve toplam puanlarının ayırt ediciliklerini belirlemek üzere faktörler ve ölçek toplam puanlarına göre belirlenen üst %27 ve alt %27'lik grupların aritmetik ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız grup t-testi (independent samples t test) yapılmıştır. Bu testin neticesinde bilişsel alt boyuttaki anlamlılık ($p<.000$) , yaşantısal alt boyutta da aynı netice ($p<.000$) bulunmuştur. Ölçek toplam puan için de sonuç anlamlı bulunmuştur ($p<.000$). Yine tablodan da açıkça görüldüğü üzere bu farklılık üst %27'lik grubun lehine anlamlı bulunmaktadır.

Çizelge 4.9. Madde Toplam (Item-Total) ve Madde Kalan (Item-Reminder) Korelasyon Sonuçları

Maddeler	Toplam Puan			Madde Kalan	
	N	R	p	R	P
madde3	629	,713	.000	,704	.000
madde4	629	,734	.000	,725	.000
madde5	629	,756	.000	,748	.000
madde6	629	,705	.000	,696	.000
madde7	629	,644	.000	,633	.000
madde11	629	,645	.000	,635	.000
madde13	629	,723	.000	,714	.000
madde14	629	,747	.000	,739	.000
madde15	629	,718	.000	,709	.000
madde16	629	,784	.000	,777	.000
madde17	629	,752	.000	,744	.000
madde19	629	,702	.000	,693	.000
madde20	629	,730	.000	,722	.000
madde21	629	,670	.000	,661	.000
madde22	629	,737	.000	,729	.000
madde23	629	,695	.000	,686	.000
madde24	629	,710	.000	,701	.000
madde36	629	,763	.000	,755	.000
madde37	629	,775	.000	,768	.000
madde38	629	,723	.000	,715	.000
madde44	629	,767	.000	,760	.000
madde45	629	,730	.000	,721	.000
madde46	629	,741	.000	,733	.000
madde47	629	,620	.000	,609	.000
madde48	629	,684	.000	,674	.000
madde51	629	,681	.000	,672	.000
madde52	629	,735	.000	,728	.000
madde53	629	,705	.000	,696	.000
madde58	629	,737	.000	,729	.000
madde59	629	,803	.000	,796	.000
madde60	629	,752	.000	,744	.000
madde61	629	,689	.000	,680	.000
madde62	629	,728	.000	,720	.000
madde63	629	,768	.000	,761	.000
madde64	629	,753	.000	,746	.000
madde65	629	,750	.000	,743	.000
madde66	629	,712	.000	,703	.000
madde67	629	,750	.000	,743	.000
madde68	629	,614	.000	,603	.000
madde69	629	,710	.000	,702	.000

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere madde toplam ve madde kalan analizlerinde bütün maddeler p<.000 düzeyinde anlamlı korelasyon vermektedir. Elde edilen bu sonuçlar ölçekteki bütün maddelerin bir yapı içinde yer aldıklarını göstermektedir. Bu durum ölçek yapısı için önemli bir noktadır.

Tablo 4.10. Faktörler Arası İlişkileri Belirlemek için Yapılan Pearson Çarpım Moment Korelâsyon Analizi Sonuçları

Faktörler	Bilişsel	Yaşantısal
Toplam Puan	.943**	.967**
Bilişsel		.826**
Yaşantısal		
**p<.001		

Tablodan da anlaşılacağı üzere ölçekte belirlenen faktörler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek maksadıyla yapılmış olan Pearson Çarpım Korelasyon analizleri neticesinde faktörlerin hem kendi aralarında hem de toplam puan ile pozitif yönde bir anlamlılık gösterdikleri görülmektedir. Bilişsel alt boyutunun toplam puan ile olan ilişkisi (r=.943; p<.001) olduğu görülmekte aynı şekilde yaşantısal alt boyutunun da (r=.967; p<.001) olduğu görülmektedir. Bu durum faktörlerin ölçek ile güçlü bir bağı olduğunu göstermektedir. Bilişsel irade alt boyutu ve yaşantısal irade alt boyutlarının birbirleriyle olan ilişkilerine baktığımızda (r=.826;p<.001) anlamlı ve güçlü bir ilişki olduğu göze çarpmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar bize tüm faktörlerin aynı yapı içinde olduklarını göstermek için önemli verilerdir.

4.1.2.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Geliştirilen bir ölçeğin önerilen parametreler arasında uyum gösterip göstermediğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi kullanılır. RMSEA ve SRMR hata karelerinin ortalamaları ve standardize edilmiş ortalama hataların kareköküdür (Özabacı, 2011). RMSEA değerinin 0,05'in altında olması beklenir. Ancak 0,08'in altı da kabul edilebilir bir değerdir. SRMR'de de esasında durum aynıdır. Fakat bazı durumlarda 0,10'un altı da kabul edilebilmektedir. CFI değeri karşılaştırılmış uyum indeksini verir. Yani model için tahmin edilen kovaryans matrisi ve sıfır hipotezli kovaryans matrisini karşılaştıran bir değerdir (Ayyıldız ve Cengiz, 2006). Bu değer için 0,90 ve üstü kabul edilebilir değerdir ve 0,97 ve üstü ise mükemmel değeri belirtir. NFI'de normlaştırılmış uyum indeksini verir onun da kabul edilebilir değeri CFI ile aynıdır. Fakat NFI'de 0,95 üstü modelin iyi bir uyum gösterdiğinin kanıtıdır. NNFI değerleri ise 0,95 üstünde olması beklenmektedir.

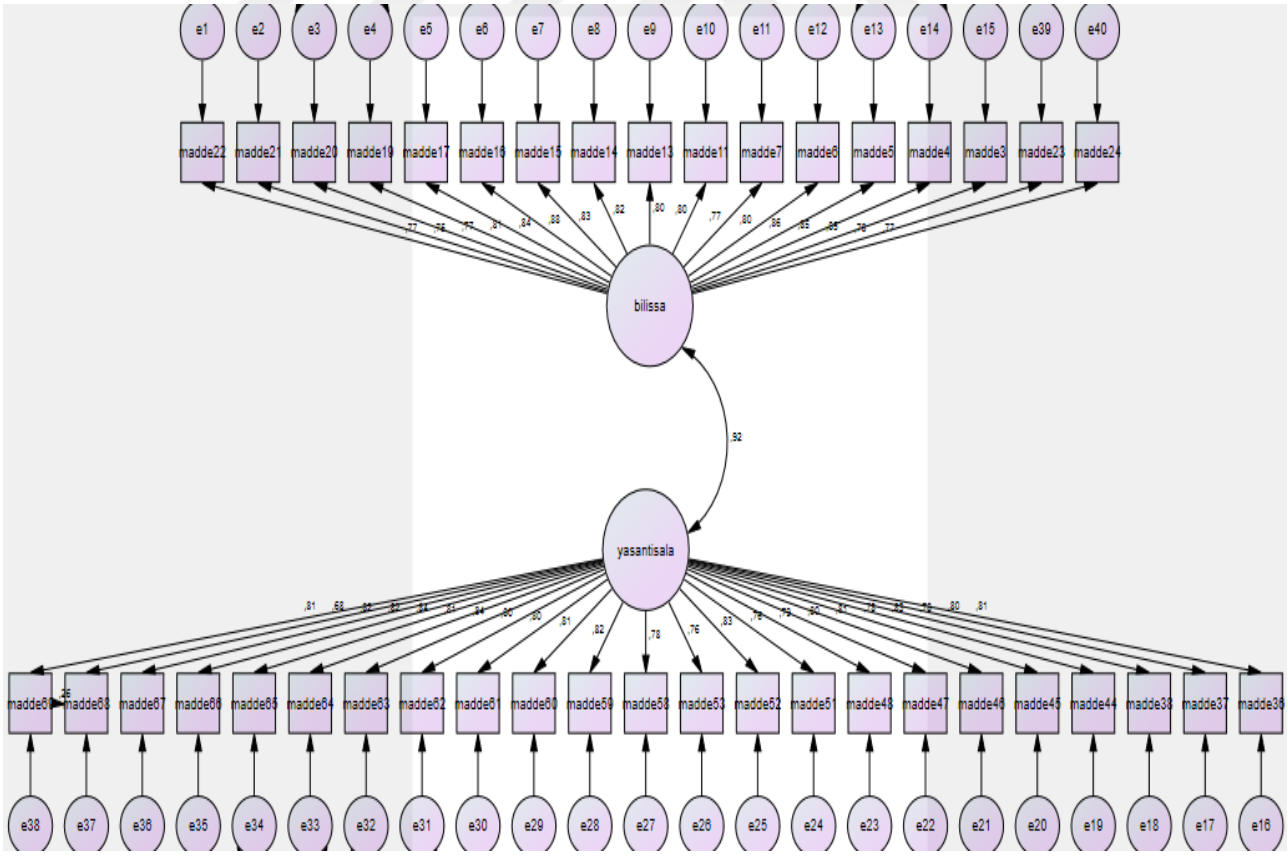

Şekil. 4.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Şekil Gösterimi

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen sonuçlar yukarıdaki şekilde gözükmektedir. Bu şekle göre Ergen İrade Ölçeğinin alt boyutları arasında uyum olduğu gibi madde yükleri de yüksek düzeyde çıkmıştır. Bu durum daha önce yapılan açımlayıcı faktör analizini doğrulayıcı mahiyette olup hem alt boyutların hem de maddelerin aynı yapı içinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla EİÖ (Ergen İrade Ölçeği)'nün 40 madde ve iki alt boyuttan oluştuğu yapılan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde görülmekte ve aynı şekilde elde edilen bu modelin gerek kuramsal gerekse istatistiki yönden uygun olduğu anlaşılmaktadır. Faktör yüklerini bize anlatan *Lambda*-x değerlerine bakıldığında 0.60'ın altında yük taşıyan madde ve faktör olmadığı anlaşılmaktadır. Böylelikle maddelerin faktör yükleri açısından yeterli bir düzeye sahip oldukları görülmektedir.

Tablo. 4.11. Standart Uyum İyilik Ölçütleriyle Araştırma Verilerinin Kıyaslanması

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırmada Elde Edilen Uyum Değerleri
c2/df	0≤c2≤2df	2df≤c2≤3df	1.96
P değeri	0.05≤p≤1	0.01≤p≤0.05	0.000
RMSEA	0≤RMSEA≤0.05	0.05≤RMSEA≤0.08	0.048
SRMR	0≤SRMR≤0.05	0.05≤SRMR≤0.10	0.042
NFI	0.95≤NFI≤1.00	0.90≤NFI≤0.95	0.92
NNFI	0.97≤NNFI≤1.00	0.95≤NNFI≤0.97	0.95
CFI	0.97≤CFI≤1.00	0.95≤CFI≤0.97	0.959
RFI	0.90<RFI<1.00	0.85< RFI <0.90	0.914

Yukarıdaki tabloya bakıldığında, yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen değerler genel olarak iyi bir uyumu gösteriyor. Bunlara bakılacak olursa, ki-kare ($\chi 2/sd$)= 1,96 olarak bulunmuştur. RMSEA değeri=0,048; ve SRMR değeri= 0,042 olarak elde edilmiştir.

NFI= 0,92; NNFI= 0,95; CFI= 0,959; RFI= 0,914 olarak belirlenmiştir. GFI ve AGFI değerleri ise çok eski olduğu düşüncesiyle tabloya dâhil edilmemiştir. Bu sonuçlar ışığında denilebilir ki; elde edilen veriler bize geliştirilmiş olan ölçeğin kabul edilebilir düzeyde olduğunu gösteriyor.

4.1.2.4. İrade Ölçeği Ve Karar Verme Ölçeği Korelasyonu

Geliştirilen ölçeklerin geçerlik ve güvenirliklerini onaylamak için daha önce yapılmış olan benzer ölçeklerle beraber uygulamak ölçeğin sağlamlığı açısından önemlidir. Bu nedenle geliştirilen Ergen İrade Ölçeği kıyaslanmak amacıyla Karar Verme Ölçeğiyle beraber uygulanmıştır. Sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu sonuçlar neticesinde elde edilen bulgular ölçeğin geçerlik ve güvenirliği açısından önemli ipuçları vermektedir.

Bu bağlamda Ergen İrade Ölçeği belirlenen Karar Verme Ölçeğinin bütün alt boyutlarıyla ilişkilendirilmiş ve bu suretle bir neticeye ulaşılmaya çalışılmıştır. Alınan neticeler tablo haline getirilmiş ve sunulmuştur.

Tablo. 4.12. İrade Ölçeği ve Karar Verme Ölçeğinin Pearson Korelasyonu Sonuçları

Faktörler	İrade	Bilişsel İrade	Yaşantısal İrade	Karar Birinci Kısım	Dikkatli Karar	Kaçıngan Karar	Erteleyici Karar	Panik Karar
İrade	1	.961**	.948**	.720**	.820**	-.640**	-.560**	-.580**
Bilişsel İrade	.961**	1						
Yaşantısal İrade	.948**		1					
Karar bir Kısım	.720**			1				
Dikkatli Karar	.820**				1			
Kaçıngan Karar	-.640**					1		
Erteleyici karar	-.560**						1	
Panik Karar	-.580**							1
**p<.001								

Geliştirilen Ergen İrade Ölçeğinin Melbourne Karar Verme Ölçeğiyle olan ilişkisi saptamak amacıyla Pearson korelasyonu kullanılmış ve sonuçlar yukarıdaki tabloda gözükmektedir. Karar Verme Ölçeği iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım 6 maddeden oluşmakta ve 3 maddesi ters maddedir. Bu ters maddeler çevrilerek analiz yapılmıştır. Yapılan analiz neticesinde irade ve karar ölçeğinin birinci kısmı arasında iyi düzeyde bir ilişki bulunmuştur (r=.72; p<.001). Karar Verme Ölçeğinin ikinci bölümü dört faktörden oluşmaktadır. İrade ölçeğinin her bir faktörle olan ilişkisi şu şekilde olmuştur: dikkatli karar verme ile, (r=.82; p< .001) ; kaçıngan karar ile, (r=- .640; p< .001) ; erteleyici karar ile, (r=-.560; p<.001); panik karar ile, (r=-.580; p<.001) olarak bulunmuştur. Dolayısıyla geliştirilen Ergen İrade Ölçeğinin istenilen özellikleri yordadığı görülebilmektedir.

BÖLÜM V.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu araştırmadaki temel amaç, ergen bireyler için bir irade ölçeği geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ilgili literatür incelenmiş, uzmanlarda destek alınmış, öğrencilere kompozisyonlar uygulanmış ve bunların nihayetinde ortaya 134 maddelik bir taslak çıkartılmıştır. Bu taslak ise doktoralarını tamamlamış 12 uzmanın görüşüne sunulmuş ve onların önerileri sonucunda 69 maddelik bir ön ölçek formu oluşturulmuştur. Hazırlanan bu form ise İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü izni ile ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilere uygulanmış ve elde edilen cevaplar SPSS 22 ve AMOS 20 paket programlarıyla analiz edilmiştir. Bu bölüm altında, ülkemiz ve yurtdışında yapılmış olan çalışmaları da dikkate alarak elde edilen bulgular ve sonuçlar özetlenmektedir.

5.1.1. Araştırmaya Katılanlara Ait Bulgular

Cinsiyet Değişimine Göre Bulgular

Araştırma çalışma grubuna katılan bireylerin 365'i (%58) erkek, 264'ü (%42) ise bayan olmak üzere toplamda 629 kişidir. Bu bulgu araştırmalar için belirlenmiş standardın üzerindedir. Bu konuda Tinsley (1994) örneklem büyüklüğü noktasında 1:5 ve 1:10 arasında bir sayı veyahut en az 300 kişiyi önermektedir. Bernstein (1994) ise bunun en az 1:100 şeklinde olması gerektiğini söylemiştir. Bu sonuç bize örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında doğrulayıcı faktör analizi için de ayrıca 420 kişiye ulaşılmış ve bunların 252'si (%60) erkek ve 168'i (%40) ise bayandır. Buradaki veriler de analizleri yapmak için yeterlidir. Ancak görünen o ki erkek örneklemdeki erkek oranı kızlara nazaran biraz daha yüksek çıkmaktadır.

Sınıflara Göre Katılan Sayısı

Bu çalışmaya toplamda 9. Sınıflardan 199 (%31,6) , 10. Sınıflardan 89 (%14,1) , 11. Sınıflardan 241 (%38,3) ve 12. Sınıflardan 100 (%15,9) olmak üzere toplam 629 öğrenci katılmıştır. Bu sonuçlara bakıldığında her ne kadar her sınıf için yeterli düzeyde veri elde edilmiş olsa da özellikle 9. Sınıflar ve 11. Sınıflardan katılımın daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılımdan önce buna dikkat edilmesi düşünüldüğü halde, gerek zaman darlığı gerekse ekonomik nedenlerle bu konuda yeterli homojenliğe ulaşılamamıştır. Ancak bu durum ölçek geçerlik ve güvenirliğine bilimsel olarak bir halel getirmemektedir.

Okul Türüne Göre Öğrenci Dağılımı

Araştırma kapsamında bütün okullara ulaşılmaya çalışılmıştır. Anadolu lisesinden 111 (%17,6) , Fen lisesinden 87 (%13,8), Endüstri meslek lisesinden 144 (%22,9), Ticaret meslek lisesinden 86 (%13,7), Kız meslek lisesinden 84 (%13,4) ve İmam hatip lisesinden de 117 (%18,6) olmak üzere toplam 629 öğrenci katılmıştır. Genel olarak okullardan homojen dağılımlı bir katılım olduğu görülmektedir. Ancak üç tane farklı meslek liselerinin toplamı genele oranla yüksek çıkmaktadır. Fakat okullar bazında dağılım yapıldığı için ortaya bu tarz bir durum çıkmıştır.

Sosyo Ekonomik Duruma Göre Öğrenci katılımı

Yine araştırma kapsamında öğrencilerin geldikleri sosyo kültürel çevreye bakıldığında; düşük gelirli ailelerden katılan öğrenci sayısı 33 (%5,2), ortanın altı 106 (%16,9), orta 371 (%59,0), ortanın üstü 101 (%16,1) ve yüksek gelirli sosyo kültürel çevreden gelen öğrenci sayısı ise 18 (%2,9) olmak üzere toplam 629 öğrenci katılmıştır. Bu durum Türkiye'de ki sosyo ekonomik durumu doğrular mahiyettedir. Tüik (2015) verilerine göre yüksek gelirli ve düşük gelirli kişi sayısı diğer katmanlara göre daha azdır. Dolayısıyla bu noktada örneklem seçimi homojen dağılmıştır denilebilir.

5.1.2. Ergenler İçin Geliştirilen "Ergen İrade Ölçeği" ne İlişkin Bulgular

Yapılan araştırma çerçevesinde ergenlerin iradelerini ölçmek için geliştirilmiş olan 134 maddelik ölçek ilk etapta 12 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Bunun akabinde Lawshe tekniği uygulanmış ve maddelerin KGO'ları hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar neticesinde 65 madde elenmiş ve geriye kalan 69 maddeli ölçek toplamda 1150 öğrenciye uygulanmıştır. Bu verilerin 700'ü açımlayıcı faktör analizi için 450'si de doğrulayıcı faktör analizi için kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi için ayrılan 700 katılımcının cevapları incelendiğinde 71 tanesinin cevapları uygulamaya dâhil edilmeden çıkartılmış ve geri kalan 629 katılımcının cevaplarıyla faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analizi neticesinde ölçekte toplam 40 madde kalmıştır.

Bunun yanında geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmış ve bu yapılanlar neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1. Geliştirilen Ergen İrade Ölçeği'nin (EİÖ) eigen (özdeğer) değeri 1 olarak alınmış ve toplam varyansın %61,54'ünü açıklamıştır. Ancak eigen değeri 2 olarak ele alındığında açıklanan varyans %57, 291 olarak elde edilmektedir. Oysaki literatürde eigen değeri ne kadar yüksek olursa madde kararlılıkları o kadar sağlam olur beyanatları mevcuttur (Tabachnick ve Fideli, 2001). Uygulanan Varimax rotation neticesinde açıklanan toplam varyans %57,291 çıkmıştır ki, bu Sosyal Bilimler için kabul edilebilir bir değerdir.
2. Yapılan analizler neticesinde ortaya iki faktörlü bir yapı çıkmıştır. Bunlar "bilişsel irade" ve "Yaşantısal irade" olarak adlandırılmıştır.
3. Ölçek güvenirliğini test etmek için yapılan analizlerde tüm ölçek için Cronbach α_T=0.976 olarak bulunmuş ayrıca alt boyutlar içinse 0.950'nin üzerinde değerler bulunmuştur. Bu durum hem ölçeğin geçerliliğini hem de tutarlılığını gösteren önemli bir noktadır.
4. Yapılan analizler neticesinde faktörel bazda ayırt edicilik bütün gruplar için istatistiki manada anlamlı bulunmuştur ($p<.000$). Böylesi bir durum gerek ölçeğin gerekse ölçeğe ait faktörlerin toplam puanda ayırt edici olduğunu göstermektedir.
5. Faktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirlemek amacıyla pearson korelasyonu yapılmış ve faktörler arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bunun neticesinde denilebilir ki; bu faktörler aynı yapı içinde barınmaktadır.
6. Yapılan test-tekrar test ve madde toplam analizlerinde de ölçeğe ait bulgular tatmin edici düzeyde belirlenmiştir.
7. Bununla birlikte 450 öğrencinin cevapları doğrulayıcı faktör analizi için kullanılmış ve bunlarda 30'unun uygun olmadığı saptanmıştır. Toplamda 420 cevapla yapılan doğrulayıcı faktör analizinde belirlenen maddelerin gerekli yük değerlerine sahip olduğu ve aynı faktörler içinde yer aldıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu durum geliştirilen ölçeğin yapısal olarak sağlam olduğunu göstermektedir.
8. Geliştirilen ölçeğin diğer ölçeklerle beraber uygulanarak aralarındaki korelasyonu belirlemek amacıyla 40 maddelik ölçek karar ölçeğiyle beraber 60 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Nihayetinde iki kısımdan oluşan karar verme ölçeğinin her iki kısmı ve

tüm alt boyutlarıyla pozitif ve negatif anlamda ilişkiler göstermiştir. Negatif ilişkinin nedeni karar verme ölçeğinin alt basamaklarından bazılarının iradenin zıttında maddeler içermesidir. Örneğin panik karar verme alt boyutu. Panik karar vermesi yüksek çıkan bir bireyin irade ölçeğiyle pozitif bir ilişki içinde olması beklenemez.

Geliştirilmiş olan Ergen İrade Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları bize gösteriyor ki, elde edilen bu ölçek öğrencilerin iradelerini ölçmede geçerli ve güvenilirdir. Dolayısıyla bu ölçme aracı irade için iyi bir ölçme aracıdır.

5.2. Tartışma

Bu çalışma ve araştırmadaki asıl amaç ergenlik dönemindeki bireyler için bir irade ölçeği geliştirerek Rehberlik ve Psikolojik Ana Bilim Dalı'na katkıda bulunmaktır. Bu hedef ve amaç doğrultusunda gerek yöntem gerekse sonuçlar kısmında zikredilen çalışmalar yapılarak geçerlik ve güvenirliği sağlanmış bir ölçek geliştirilmiştir. Bir ölçeğin geliştirilmesi için gereken süreçlerin hepsinin yapılmasına azami dikkat gösterilmiş ve gerektiğinde bu alanın uzmanlarından da yardım alınmıştır. Erkuş (2014) ölçek geliştirme aşamalarından bahsederken; bir ölçeğin "neden" ve "ne için" yapılıyor olduğunu bilmek gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda bu ölçeğin "neden" i iyice düşünülmüş ve özellikle ergenler için irade alanında bir ölçeğe ihtiyaç duyulduğuna karar verilmiştir. "Ne için" sorusuna cevap olarak ta; psikolojide yokluğu hissedilen bir kavram olan "irade"yi bu alanda tartışılabilir hale getirmek hem de bu konuda yeni fikir ve düşüncelerin ortaya çıkmasına katıkta bulunmaktır. Zira bir konu ya da kavram tartışılmadan o konunun aydınlatılması söz konusu değildir. Ayrıca bu alanda ergenler için henüz bir irade ölçeğinin geliştirilmemiş olması da oldukça etkili olmuştur. Bu itibarla özellikle Ergen İrade Ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği için yapılan analiz ve çalışmalar titizlikle uygulanmıştır. Özellikle Melbourne Karar Verme Ölçeğiyle beraber uygulandığında elde edilen sonuçlar ölçeğin şekilsel ve kuramsal şartların yanında, diğer ölçeklerle de eş paralel sonuçlar verdiğini göstermiştir. Baumeister ve Tierney (2012) doğru kararlar vermenin güçlü iradeden, yanlış karar vermek veyahut kararsızlığınsa zayıf iradeden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte aynı eserde şu ifade de kullanılmıştır: İrade ve karar verme arasında çift yönlü bir ilişki vardır. İrade karar vermeyi kolaylaştırır ve zayıflayan irade ise karar almayı zorlaştırır. Dolayısıyla Karar Verme Ölçeğinin ikinci kısmında bulunan dört alt boyuttan birisi dikkatli

karar vermektir ki, irade ölçeği ile o alt boyut arasında güçlü pozitif bir ilişki bulunmuştur. Aynı ölçeğin ikinci kısmında bulunan diğer üç alt boyut ise; kaçıngan, erteleyici ve panik karar verme alt boyutlarıdır. Bu boyutlar ise zayıf karar verme kapasitesini göstermektedir. Geliştirilen irade ölçeğinin bu alt boyutlarla güçlü negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu itibarla elde edilen sonuçlar ve lüteratür geliştirilen ölçeğin irade olgusunu ölçtüğü sonucunu bize vermektedir.

5.3. Öneriler

Bu başlık altında araştırmacıya ve uygulayıcıya araştırma çerçevesinde çeşitli öneriler sunulmaktadır.

5.3.1. Araştırmacıya Yönelik Öneriler

1. Bu çalışmada elde edilen veriler sadece İstanbul İli ile sınırlı kalacak şekilde elde edilmiştir. Zaman ve ekonomik durumların uygun olduğu durumlarda daha geniş bir örneklem grubuna uygulanması ölçeğin geçerlik ve güvenirliği hakkında daha sağlıklı sonuçlar elde etmeye vesile olacaktır.

2. İrade ölçeğinin özellikle; karar verme, kendini kontrol etme ve buna benzer ölçeklerle beraber uygulanması önerilmektedir. Çünkü irade ve bu bahsedilen kavramlar arasında pozitif yönlü bir anlam çıkacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu ölçeklerle yapılacak çalışmalar hem ölçeğin kullanışlığı ve hem de iradeyi ölçmesi noktasında fikirler verecektir.

3. İradeye yönelik eğitimler gerçekleştirilmek suretiyle; eğitim öncesi ve sonrası aşamalarda irade ölçeği uygulanmalıdır. Bu vesile ile verilen eğitimin nasıl bir faydasının olduğunun da öğrenilmiş olması ayrıca bir önem arz edebilir.

4. Bu ölçek ergen bireyler için geliştirilmiş bir ölçektir. Dolayısıyla diğer yaş grupları için de irade ölçekleri geliştirilebilir. Böylesi bir durum alana çok fayda sağlayacaktır.

5. Özellikle ders çalışma noktasında ya da kendi yaşamı içinde etkili ve verimli çalışmalar yapamayan bireylerle yapılacak bir irade eğitimi çalışması iradenin önemini daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

6. Farklı demografik sorularla beraber irade ölçeğinin uygulanması, farklı sonuçlar verebilir. Bu nazarla yapılacak bir çalışma toplumsal katmanları anlama noktasında yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

7. Geliştirilmiş olan ölçek üniversite öğrencilerine uygulanarak geçerlik ve güvenirliği sağlanabilir. Böylece ergen iradeleri ve üniversite öğrencileri arasındaki farka da bakılabilir.

8. Ergenlerin iradelerini ölçmek için bu çalışmanın yanında, iyi bir nitel çalışma yapılabilir. Bu vesile ile özellikle iradeleri zayıf olan bireylerin bu durumu yaşıyor olmalarının temel nedenleri daha detaylı bilinebilir. Zira bu çalışma sadece irade durumlarını ölçmek için geliştirilmiş bir ölçekten ibarettir. Dolayısıyla nedenler hakkında bir fikir sunmaz.

9. Ergen İrade Ölçeğinin eğitimde kullanılabilmesi için değişik çalışmalar yapılabilir. Böylece irade kavramı eğitim- öğretim faaliyetleri içine dâhil edilmiş olur ki bu çok güzel hayırlara vesile olabilir.

10. Ölçek hem bilişsel hem de Yaşantısal alt boyutlardan oluşmaktadır. Oysa her bir alt boyut için yeni birer ölçek geliştirmek daha iyi neticeler elde etme olanağı sunabilir.

5.3.2. Uygulamacıya Yönelik Öneriler

1. Ergenlerin iradelerini daha güçlü bir hale getirmek için bu konuda çeşitli eğitimler hazırlayarak eğitim ve öğretim müfredatına bununla alakalı plan ve çalışmalar eklenebilir. Böylece irade bilinci ve farkındalığı kazandırılabilir.

2. Özellikle öğrencilerin irade zayıflıklarına neden olan önemli etkenler ortaya çıkartılarak bu yönde çalışmalar yapılabilir. Böylece hem nedenler hem de çözümler daha net ortaya çıkacaktır.

3. Özellikle ülke eğitim ve öğretim müfredatını düzenleyen Milli Eğitim Bakanlığı program geliştirirken irade konusunu plan ve programa eklemelidir. Zira bir şeye iştiyakı olmayana o şey öğretilemez. Schunk (1991) yeterli güdü ve isteğe sahip olmayan bireyler akademik başarıdan uzaklaşırlar. Dolayısıyla irade konusunda yapılacak ve etkili bir şekilde uygulanacak bir planlama ülkenin umudu ve beklentisi olan gençlere çok şeyler kazandıracaktır.

4. Öğretmenlere yönelik irade ile ilgili yapılacak etkinlik ve seminerlerin eğitim ve öğretimin uygulayıcısı konumunda olan bu kitlede irade noktada bir farkındalık oluşturacaktır.

5. İrade ölçeği sonucu iradeleri düşük olan bireylerle yapılacak olan bireysel görüşmeler veya süpervizyon çalışmaları faydalı neticelere vesile olacaktır. Bu konuda okul psikolojik danışmanlarına önemli görevler düşmektedir.

6. Bütün bunların yanında geleceğin öğretmenleri olacak olan üniversite eğitim fakülteleri öğrencilerine yönelik, irade eğitimleri ve etkinlikleri gerek müfredat yoluyla gerekse de etkinlikler yoluyla onlara ulaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Açık, F. (2007). *Kur'an'ı Kerim'de İrade Hürriyeti Ve Sorumluluk Çerçevesinde İnsan Hayatı.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Akarsu, B. (1998). Mutluluk Ahlâkı. İstanbul: İnkılâp Yayınları,

Akgüç A. (2008). İnsan İradesi Ve Sorumluluğunun Kategorik Ve Zihinsel Varlık Temelleri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.7 S.26 (252-270).

Akideti'l-İsfehaniyye Thk. (H,1415). İbrahim Saidai, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad.

Altıntaş, H. (1999). İslam Ahlakı, Ankara: Akçağ Kitabevi Yayınları.

Amundson, J. (1991). Willin The Psychology Of Otto Rank: Transpersonal Perspectıve, The Journal Of Transpersona Psychology, 1981, Vol. 13, No.2.

Aristoteles, (1997). Nikomakhos'a Etik, (Çev. Saffet Babür). Ankara: Ayraç Yayınları.

Atay, H. (1974). Farabi Ve İbni Sina'ya Göre Yaratma, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Atay, H. (1993). Kur'an'a Göre Araştırmalar, Ankara: Atay Yayınları.

Ateş, S. (1989). Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat

Augustıne. (1993). On Free Choice Of The Will (Trans. Thomas Williams) Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Aydın, M. Z. (2008). Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aydın, Ö. (1998), Kur'an Işığında Kader Ve Özgürlük, İstanbul: Beyan Yayınları.

Bakioğlu, A. (Ed.) (2014). Eğitim Psikolojisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bardakoğlu, A. (1994). "Ehliyet", Dia, C. 10. İstanbul: Tdv Yayınları.

Başgil, A. F. (2009). Gençlerle Baş Başa. İstanbul: Yağmur Yayınları.

Başol, G. (2012). Eğitimde Ölçme Ve Değerlendirme. Ankara: Pegem Akademi.

Baumeister, R. F. Ve Tierney, J. (2012). İrade; İnsanoğlunun En Kudretli Gücünün Yeniden Keşfedilmesi. Tual Yayınları.

Baykul, Y. (2000). Eğitimde Ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi Ve Uygulaması. Ankara: Osym Yayınları.

Bernstein, D. A. (2010). Essentials Of Psychology. Cengage Learning, Canada.

Bezirci, A. (1997). Jean-Paul Sartre'ın, Varoluşçuluk Adlı Eserinin Çevirisi İçinde, İstanbul: Say Yayınları.

Bilhan, S. (1991). Eğitim Felsefesi Kavram Çözümlemesi. 1. Cilt. 1. Kısım. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları, No:164.

Bilmen, N. (1967). Dini Ve Felsefi Ahlak Lügatçesi. İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Boeree, G. (1998). Personality Theories, Http://Webspace.Ship.Edu/Cgboer/Rank.Html, 20/07/2016 Tarihinde Erişilmiştir.

Bolay, S, H, (2013). Felsefe Doktrinleri Ve Terimleri Sözlüğü. Ankara: Nobel Akademi Yayınları.

Bozdağ, M. (2014). Düşün Ve Başar. İstanbul: Yediveren Yayınevi.

Bozdoğan, A. E., Öztürk Ç. (2008). *Coğrafya İle İlişkili Fen Konularının Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlilik İnanç Ölçeğinin Geliştirilmesi*. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen Ve Matematik Eğitimi Dergisi (Efmed) Cilt 2, Sayı 2, Sayfa 66-81

Budak, S. (2002). Psikoloji Sözlüğü, İrade Md.. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. (2002) Faktör Analizi: Temel Kavramlar Ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 32, 470-483.

Büyüköztürk, Ş. (2005). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, Spss Uygulamaları Ve Yorum. (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş. (2007). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. 8. Basım. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Chatoupıs, C. (2007). "Decision Making İn Physical Education: Theoretical Perspectives", Studies İn Physical Culture And Tourism, Vol:14, No:2, 195 – 204.

Corey, G. (2008). Psikolojik Danışma Kuram Ve Uygulamaları (T. Ergene, Çeviren). Ankara: Mentis Yayıncılık.

Cüceloğlu, D. (1997). İnsan Ve Davranışı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cürcâni, S. Ş. (2014). Ta'rifât Tasavvuf Istılahları. (Çeviren, A. Acar). İstanbul: Litera.

Çağlayan, R. (2009). Risk İlkesi Gereğince İdarenin Kusursuz Sorumluluğu Bağlamında Sosyal Risk İlkesi, Sorumluk Ve Tazminat Hukuku Sempozyumu.

Çağrıcı, M. Ve Hökelekli, H. (2001). Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: XXII. İstanbul: Tdv Yayınları.

Çapraz, B Ve Arkadaşları, (2009). "Yönetsel Zeka"Ya Doğru: Yönetsel Zekâ Ve Bileşenlerini Tanımlamaya Yönelik Kavramsal Bir Çalışma, Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review 9 (1): 187-211.

Çelebi H. (2013). *Elmalılı Hamdi Yazır'da İrade-Meşîet Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, İ. (1991). İslam'da İnanç Hürriyeti, Beşeri İrade Ve Kalbin Mühürlenmesi, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:3, Sayı:3, Cilt:3, 1-11.

Çepni, S. (2007). Araştırma Ve Proje Çalışmalarına Giriş. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Çıtak E, Uysal G. (2012). Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi;9 (3): 3-9.

Çil, İ, (2014). Temel Eğitim Kurumlarında E-Rehberlik Ve Danışmanlık Karar Destek Sistemi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal Of Education) 29(2), 34-56.

Çubukçu, İ. A. (1983). "Yunus Emre Ve Din Felsefesi", İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara: Ankara Ünv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Demir, Ö. (2014). *Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci*. Ekev Akademi Dergisi Yıl: 18 Sayı: 60.

Deniz, M. E. (2004). Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Öz Saygı, Karar Verme Stilleri Ve Problem Çözme Yöntemleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma, Eğitim Araştırmaları Dergisi. Cilt:4, S: 25-35.

Dökmen, Ü. (2006). Varolmak Gelişmek Uzlaşmak. İzmir: Sistem.

Dricks, R. (2005). Essay Of Schopenhauer, A Penn State Electronıc Classics Serıes Publication, Pennsylvania State University.

Duden, Herkunftswörterbuch. 1989.

Durak, N. (2007) Mevlânâ'nın Ahlâk Öğretisinde İyi Ve Kötü Kavramları, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-24.

Durmaz, A. (2015). İlköğretim 4. Sınıf Öğrencilerinde İrade Eğitimi. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dursun, D. (1994). Din Ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı Ve Uygulaması, Bilgi Hikmet Dergisi, İstanbul. Sy.6, S.80.

Ebu Davud, Süleyman B. El-Eş'as Es-Sicistani. (1993). Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebu Hamid Muhammed B. Muhammed El-Gazalî (1998), İhyâ'u Ulûm'id-Din, (Çev.Sıtkı Gülle), İstanbul: Huzur Yayınevi.

Ebu'l-Hasan El-Eş'arî. (1952). Kitâbu'l-Luma, Beyrut.

Ebu'l-Muîn Meymûn B. Muhammed En-Nesefî. (1993). Tabsiratü'l-Edille Fî Usûlu'd-Dîn Alâ Tarîkati'l-İmâm Ebî Mansûr El-Mâtürîdî, Tah. Claude Selame, Dımışk.

Ebü Mansur El- Matüridirdi, (2015). Kitabü't- Tevhid, Açıklamalı Tercüme (Toplaoğlu B, Çeviren). İstanbul: İsam Yayıncılık.

El-Cevheri, Es-Sıhâh; Râgıb İsfehani. (1952).,El-Müfredat. Cürcani, Es-Seyyid Eş-Şerif Ali Bin Muhammed, Kitâbü't-Ta'rifat,Dârü'n-Nefâes. Beyrut:Tehânevî,

Eralp, H. V. (1949). Determinizm Ve Hürriyet Üzerine Düşünceler, Felsefe Arşivi, C.5 8.1, İstanbul.

Erdem, H. (2009). Ahlak Felsefesi, Konya: Hü-Er Yayınları.

Ergin, D. Y. (1995). Ölçeklerde Geçerlik Ve Güvenirlik. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Dergisi, 7, 125-148.

Ergin, H Ve Yıldız, S. A. (2015). Gelişim Psikolojisi, 6. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Eugen, B. (1983). Lehrbuch Der Psychiatrie. Springer Verlag, Berlin 15.Auflage. Bearbeitet Von Manfred Bleuler Unter Mitarbeit Von J. Angst Et Al.

Fârâbî, (2005). Tenbih Alâ Sebili's-Sa'ade, (Çev. Hanefi Özcan). İstanbul: İfav.

Fârâbî. (1990). El-Medinetü'l-Fazıla. (Çev. Ahmet Arslan). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Fârâbî. (2008). Kitabûl-Hurûf, (Çev. Ömer Türker). İstanbul: Litera Yayınları.

Fischer, E. (2003). Wahrnehmungsförderung: Handeln Und Sinnliche Erkenntnis Bei Kindern Und Jugendlichen. Borgmann, Dortmund.

Frankl, V. (1978). The Unheard Cry For Meaning. New York: Simon, Schuster (Touchstone).

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed B. Muhammed (1998), İhyâ'u Ulûmîd-Din, (Çev. Dr. Sıtkı Gülle), İstanbul: Huzur Yayınevi.

Gazalî, Meâricü'l-Kuds. (2002). (Çev. Serkan Özburun). İstanbul: İnsan Yayınları.

Goldstein, B. (2009), Sensation And Perception, Wadsworth Cengage Learning, Canada.

Gottfredson, L. S. (1997): "Mainstream Science On Intelligence: An Editorial With 52 Signatories, History, And Bibliography", Intelligence, 24: 13-23.

Gölcük, Ş. Ve Toprak, Süleyman (2001), Kelam (Tarih-Ekoller-Problemler), Konya: Tekin Kitabevi.

Grave, K. (2004). Neuropsychotherapie. Göttingen: Hogrefe.

Gruyter, D. (2002). Pschyrembel: Klinisches Wörterbuch. 259. Auflage. Berlin.

Gül, F. (2014). Varoluşçu Felsefenin Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 18, Sayfa 27-32.

Gündoğan, A. O. (2005). "Maurice Blondel" , Felsefe Ansiklopedisi, C. II, İstanbul.

Gündoğar, H. (2004). Mu'tezile Mezhebinde İnsan Fiilleri Problemi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2.

Güner, G. (2012). Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 7/3, Summer, P. 1415-1423, Ankara.

Güney, S. (2007). Yönetim Ve Organizasyonun Bazı Temel Kavramları, Yönetim Ve Organizasyon, (Ed.Salih Güney), 2.B. Ankara: Nobel Yayınevi.

Hinkin, T. R. (1995). A Review Of Scale Development Practices İn The Study Of Organizations. Journal Of Management, 21(5), 967-988.

Işıktaç, Y. (2009). Hukuk Normunun Mantıksal Analiz Ve Uygulaması, İstanbul: Filiz Kitabevi.

İbn Hazm (1999). El- Fasl, 2. Baskı, Beyrut.

İbn Hazm, Ebu Muhammed B. Ali B. Ahmed B. Said Ez-Zahiri (1988), Kitabu't- Durre Fima Yecibu İtikaduh, (Tahkik: Ahmed B. Nasır B. Muhammed El- Hamed, Said B. Abdurrahman B. Musa El- Kazaki), Kahire.

İnceloğlu M. (2010) Tutum Algı İletişim 5. Baskı, İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.

İsfehani, Râgıb, El-Müfredâtfi Garîbi'l-Kur'an (1949). (Thk. Muhammed Seyyid Keylani), Dâru'l-Mârifet, Beyrut Tsz.

Judge T. A., Colbert A. E. Ve Ilıes R. (2004): "Intelligence And Leadership: A Quantitative Review And Test Of Theoretical Propositions", Journal Of Applied Psychology, 89(3): 542–552.

Kanfer, F. (2004). Selbstregulation Und Verhalten. In: H. Heckausen U. A.: Jenseits Des Rubikon: Der Wille İn Den Humanwissenschaften.

Kant, I. (2002). Groundwork For The Metaphysics Of Morals, Ed. Allen W. Wood, New Haven: Yale University Press.

Karasar, N. (1995). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Kavramlar, İlkeler, Teknikler. 7. Basım. Ankara: 3a Araştırma, Eğitim, Danışmanlık Ltd.

Karasar, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemi (9.Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

Karasar, N. (2006). Bilimsel Araştırma Yöntemi. (16. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları

Kasapoğlu, A. Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) Ss.87-107

Kaya, M. (2002). Kindî Felsefi Risaleler, İstanbul: Klasik.

Kazdın, A. E. (1978). History Of Behavior Modification: Experimental Foundations Of Contemporary Research. Baltimore: University Park Press.

Kılavuz, A. S. (2004), Ana Hatlarıyla İslam Akaidi Ve Kelam'a Giriş, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Koç, M. (2004). Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi Ve Genel Özellikleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 17 Yıl: 2004/2 (231-256 S.)

Koçel, T. (2001). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Basım.

Korkmaz, S. (2014). İmâm Mâturîdî'nin Kader Anlayışı 'Uluslarası İmam Maturidî Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri. Eskişehir, Turkey, 28-30 Nisan.

Köknel, Ö. (1999). Günlük Hayatımızda Ruh Sağlığı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Kur'an. Yasin Suresi. (36/82).

Kuzgun, Y. (1992). Karar Stratejileri Ölçeği: Geliştirilmesi Ve Standardizasyonu. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları. Türk Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara.

Ledoux, J. (2006). Das Netz Der Persönlichkeit. Düsseldorf.

Libet, B. (1999). Do We Have Free Will?, Journal Of Consciousness Studies, 47-57.

Mann, L., Radford, M., Burnett, P., Ford, S., Bond, M., Leung, K., Nakamura, H., Vaughan, G., Ve Yang, K. S. (1998). Cross-Culturel Differences İn Self Reported Decision-Making Style And Confidence, International Journal Of Psychology, 33 (5), 325-335.

May, R. (1981). Freedom And Destiny. New York: Doston.

Mearic Sûresi, 70/19.

Memiş M. (2010). Allah'a İzafesi Bakımından Kur'an'da İrade Ve Meşîet Kavramları Deüifd, XXXI/2010, Ss. 93-133

Mevlana, Celâleddîn-İ Rûmî. (2007). Mesnevî-İ Ma'nevî, I-VI Cilt, (Haz.: Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs). Ankara: Akçağ Yayınları..

Mıltenberger, R, G. (2004). Behavior Modification: Principles And Procedures (3ed.). Pacific Grove, Ca: Brooks/Cole.

Miller, P. H (2008). Gelişim Psikolojisi Kuramları, (Gültekin, Z. Çeviren). İstanbul: İmge Yayınevi.

Noone, J. (2002). "Concept Analysis Of Decision Making", Nursing Forum, Vol:37, No:3, S.21 – 32.

Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). Psychometric Theory. 3. Basım. Mcgraw Hill: New York.

Ok Ü. (2007). İnanç Psikolojisi: Hayatı Anlamlandırma Biçiminin Yaşam Boyu Gelişimi, Ankara: İlahiyat Yayınları, Ankara.

Öktem, Ü. (2007). "Kant Ahlakı", Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi İçinde, Cilt: 18.

Öner, N. (1995). İrade Hürriyeti, Ankara: Vadi Yayınları.

Ören, K. (2006). İrade Gücü. İstanbul: Alternatif Düşünce.

Özakpınar, Y. (2002). İnsan Düşüncesinin Boyutları. Genişletilimiş 2. Basım, Ankara: Ötüken Neşriyat.

Özbek, A. (1994). Kur'an'ın Eğitim Felsefesi, İslam'da Aile Ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I, İlmi Neşriyat, Şanlıurfa.

Özen, Y. (2011). İrade Ve İrade Eğitimi. İstanbul: Der Yayınları

Özen, Y. (2014). İrade Eğitimi, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Özgüven, İ. E. (2003). Psikolojik Testler. (5. Baskı) Ankara: Pdrem Yayınları.

Öztürk, H. (2007). *Gazali'de İrade Özgürlüğü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pargament, K. I. (1997). The Psychology Of Religion And Coping: Theory, Research, Practice. New York: The Guilford Press.

Pelz, W. (2004). Kompetent Führen, Wiesbaden.

Plantinga, A. (1970). "The Free Will Defence", Philosophy Of Religion, Ed. Steven M. Cahn, New York: Harper And Row.

Ravaisson, F. (1946). Alışkanlık Hakkında. Ankara: Meb Yayınları, Sayı:22.

Rollo, M. (2009). Aşk Ve İrade, (Çev.Yuhit Namer). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Rousseau, J. J. (1993) Toplum Sözleşmesi, (Çev. Vedat Günyol), İstanbul: Adam Yayınları.

Russel, J, M. (1978). Sartre, Theraphy, And Expanding The Concept Of Responsibility. American Journal Of Psychoanalysis, 38, 259-269.

Said Abdulazim, S. (2007). Çocuk Yetiştirmede Nebevi Yöntem (10 Yaş Ve Üzeri), İstanbul: Polen Yayınları.

Sartre, J, P. (1971). Being And Nothingness. New York: Bantnam Books.

Schacter, D. (2011). Psychology. Worth Publishers.

Schmıdt, F. L., Ve Hunter, J. E. (2000): "Select On Intelligence", İçinde E. A. Locke (Ed.), Handbook Of Principles Of Organizational Behavior (S.3–14). Oxford, England: Blackwell.

Schopenhauer, A. (1962). İrade Felsefesi. (Derleyen, Sadi Irmak) İstanbul.

Schopenhauer, A. (1965). On The Basis Of Morality, Trans E. F. J. Payne (Indianapolis: Bobs-Merill).

Schopenhauer, A. (1970). On The Suffering Of The World, Translated By R. J. Hollingdale, Penguin Books, New York.

Schopenhauer, A. (2009). Hukuk, Ahlâk Ve Siyaset Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.

Schopenhauer, A. (2009). Merhamet, Çev. Zekai Kocatürk, İstanbul: Dergâh Yayınları

Schopenhauer, A. (2012). Bilmek Ve İstemek, Çev. Ahmet Akdoğan, İstanbul: Say Yayınları.

Schunk, D. H. (1991). Self-Efficacy And Academic Motivation. Educational Psychologist, 26 (3&4), 207-231.

Schwitzgebel, E. (2006), "Belief", İn Zalta, Edward, The Stanford Encyclopedia Of Philosophy, Stanford.

Sever, M. (2008). " Spinoza"Da Özgürlük Kavramının Yeri Ve Önemi ", Millî Folklor Dergisi,

Simpson E, Courtney M. (2002). Critical Thinking İn Nursing Education: Literature Review. International Journal Of Nursing Practice, 8(2):89-98.

Sowie, F., Bear, M., Connors, B., Paradiso, M. (2009).: Neurowissenschaften. 3. Auflage. Heidelberg 2009.

Spinoza. (1984). Etika. (H. Z. Ülken, Çev.). İstanbul: Ülken Yayınları.

Sternberg, R. J. And Grıgorenko E L. (2006): "Cultural Intelligence And Successful Intelligence", Group Organization Management, 31(1); 27-39.

Şimşek, M, Ş. Akgemci, T, Çelik, A. (2016), Davranış Bilimlerine Giriş Ve Örgütlerde Davranış. Konya: Eğitim Yayınevi.

Tavşancıl, Ezel. (2002). Tutumların Ölçülmesi Ve Spss İle Veri Analizi. Ankara: Nobel Yayınları.

TDK(2016).Http://Www.Tdk.Gov.Tr/İndex.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.56a527845f47f2.84185068 20/04/2016 Tarihinde Erişilmiştir.

TDK(2016).Http://Www.Tdk.Gov.Tr/İndex.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.579123fda994c8.77485435. 21/07/2016 Tarihinde Erişilmiştir.

Tekin Ve Ehtiyar, Journal Of Yasar University 2010 20(5) 3394-3414

Tezbaşaran, A. A. (2008). Likert Tipi Ölçek Hazirlama Kılavuzu (Üçüncü Sürüm). 15 Ocak 2016 TarihindeErişilmiştir. Http://www.Academia.Edu/1288035/Likert_Tipi_Olcek_Gelistirme_Kilavuzu

Tinsley, H. E., & Tinsley, D. J. (1987). Uses Of Factor Analysis İn Counseling Psychology Research. Journal Of Counseling Psychology, 34(4), 414-424.

Topçu, N (2008). Var Olmak, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2002). İsyan Ahlâkı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turhan, K. (1992). Din-Felsefe Uzlaştırıcı Bir Düşünür: Âmirî Ve Felsefesi, İstanbul.

Türkeri, M. (2006). Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Türkeri, M. (2011). Etik Bilinç, Ankara: Lotus Yayınevi.

Veneziano L. Ve Hooper J. (1997). "A Method For Quantifying Content Validity Of Health-Related Questionnaires". American Journal Of Health Behavior, 21(1):67-70.

Weber, Alfred (1938), Felsefe Tarihi, (Çev. H. Vehbi Eralp), İstanbul.

Wılson, G, T. (2000). Behavior Therapy. In R. Corsini D. Wedding (Eds.). Current Psychotherapies (6th Ed. Pp. 205-240). Hasca, Il:E E. Peacock.

Wolff, J. (2000). Sanatın Toplumsal Üretimi, (Çev: Ayşegül Demir), İstanbul: Özne Yay.

Yalom, I, D. (2003). The Gift Of Therapy: An Open Letter To A New Generation Of Therapists And Their Patients. New York: Harpercollins (Perennial).

Yenilmez K, Yolcu B. (2007). Öğretmen Davranışlarının Yaratıcı Düşünme Becerilerinin Gelişimine Katkısı. Sosyal Bilimler Dergisi; 18:95-105.

Yeprem, M. Saim (1984), İrâde Hürriyeti Ve İmâm Mâtürîdî, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Yıldırım, İ. (2011). Eğitim Psikolojisi, 3. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yörükoğlu, A. (1990). Gençlik Çağı, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.

Yurdugül, H. (2005). "Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Kapsam Geçerliği İçin Geçerlik İndekslerinin Kullanılması" XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Zimmerli, W. C. (1993). Wandelt Sich Verantwortung Mit Technischem Wandel In: Hans Lenk, Günter Rophl (Hrsg.): Technik Und Ethik. 2. Auflage. Reclam, Stuttgart.

EKLER

ERGEN İRADE ÖLÇEĞİ (Örnek Maddeler)

Her sorunun karşısında bulunan; **(1) Hiç Katılmıyorum (2) Katılmıyorum (3) Kararsızım (4) Katılıyorum ve (5) Tamamen Katılıyorum anlamına** gelmektedir. Lütfen her ifadeye mutlaka TEK yanıt veriniz ve kesinlikle BOŞ bırakmayınız. En uygun yanıtları vereceğinizi ümit eder katkılarınız için teşekkür ederim.						
1	Bana göre irade, doğru ile yanlış arasında karar verebilmektir.	1	2	3	4	5
2	İradesini kullanabilen kişiler hayatta daha başarılı olurlar.	1	2	3	4	5
3	İradeli kişi sorumluluk sahibi olur.	1	2	3	4	5
4	İrade kişiye onaylamadığı davranışı reddedebilme gücü verir.	1	2	3	4	5
5	Başarılı insanların genellikle güçlü bir iradeye sahip olduklarını düşünürüm.	1	2	3	4	5
6	Onaylamadığım davranışları yapmaya zorlandığımda onu reddederim.	1	2	3	4	5
7	Beni hedeflerimden alıkoyan durumlara karşı durabilirim.	1	2	3	4	5
8	Hatalı olduğumu bildiğim bir durumda doğruyu kabullenirim.	1	2	3	4	5
9	Yılgınlık yaşadığım durumlarda bile sorumluluklarımı yerine getiririm.	1	2	3	4	5
10	Gelecekle ilgili planlarımı uygulamakta kararlıyım.	1	2	3	4	5

KARAR VERME ÖLÇEĞİ

KISIM I

		DOĞRU	BAZEN DOĞRU	DOĞRU DEĞİL
1	Karar verme yeteneğime güvenirim.	( )	( )	( )
2	Karar verirken kendimi birçok kişiden aşağı görürüm.	( )	( )	( )
3	Kendimi karar vermede başarılı biri olarak düşünürüm.	( )	( )	( )
4	Kendimi o kadar cesaretsiz hissederim ki, karar verme uğraşından vazgeçerim.	( )	( )	( )
5	Verdiğim kararlar iyi sonuçlanır.	( )	( )	( )
6	Diğer insanların, benim kararımdan ziyade, kendi kararlarının doğru olduğu konusunda beni ikna etmeleri kolaydır.	( )	( )	( )

1	Karar verirken kendimi, sanki büyük bir zaman baskısı altındaymışım gibi hissederim.	( )	( )	( )
2	Bütün alternatifleri göz önünde tutmayı severim.	( )	( )	( )
3	Kararları diğer kişilere bırakmayı tercih ederim.	( )	( )	( )
4	Bütün alternatiflerin dezavantajlarını ortaya çıkarmaya çalışırım.	( )	( )	( )
5	Son kararı vermeden önce, önemsiz konular üzerinde çok zaman harcarım.	( )	( )	( )
6	Kararı en iyi şekilde nasıl uygulayabileceğimi enine boyuna düşünürüm.	( )	( )	( )
7	Bir kararı verdikten sonra bile kararı uygulamayı geciktiririm.	( )	( )	( )
8	Karar verirken, karar hakkında pek çok bilgi toplamaktan hoşlanırım.	( )	( )	( )
9	Karar vermekten kaçınırım.	( )	( )	( )
10	Karar vermek zorunda olduğum zaman, karar üzerinde düşünmeye başlamadan önce uzun süre beklerim.	( )	( )	( )
11	Karar verme konusunda sorumluluk üstlenmeyi sevmem	( )	( )	( )
12	Karar vermeden önce amaçlarımı netleştirmeye çalışırım.	( )	( )	( )
13	Önemsiz, küçük olayların yolunda gitmeyebileceği olasılığı, benim aniden tercihlerimden dönüş yapmama neden olur.	( )	( )	( )
14	Bir karar benim tarafımdan veya başka biri tarafından verilecekse, ben karar vermeyi diğer kişiye bırakırım.	( )	( )	( )
15	Ne zaman zor bir kararla karşı karşıya gelsem, iyi bir çözüm yolu bulma konusunda kendimi kötümser hissederim.	( )	( )	( )
16	Seçim yapmadan önce çok fazla dikkatli davranırım.	( )	( )	( )
17	Zorunda kalmadıkça karar vermem.	( )	( )	( )
18	Son ana kadar karar vermeyi geciktiririm.	( )	( )	( )
19	Çok daha bilgili kişilerin benim yerime karar vermelerini tercih ederim.	( )	( )	( )
20	Karar verdikten sonra, kararın doğru olduğuna kendimi inandırmak için çok zaman harcarım.	( )	( )	( )
21	Karar vermeyi ertelerim.	( )	( )	( )
22	Acilen karar vermem gereken bir durumda doğru düşünemem.	( )	( )	( )